

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ
İSLÂM TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MISIR'DAKİ İLK HANGÂH:
SAÎDÜ'S-SÜEDÂ
(569- 922/1173-1517)

HEDİYE SÜMEYRA KORKMAZ

2501171498

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Nurettin Gemici

İSTANBUL – 2020

ÖZ

MISIR'DAKİ İLK HANGÂH: SAİDÜ'S-SÜEDÂ

(569/1173- 922/1517)

Hediye Sümevra Korkmaz

Hangâhlar, âlim ve sûfîleri ağırlayan, içlerinde tasavvufî ve İslamî ilimler eğitimlerinin beraber yürütüldüğü geniş imkânlara sahip tasavvufî kuruluşlardır. Araştırmamıza konu olan Saîdü's-süedâ Hangâhı, Selâhaddîn-i Eyyûbî (ö. 589/1173) tarafından Fâtımî hâkimiyetini sona erdikdikten sonra Mısır topraklarında inşa edilen ilk hangâh olma özelliğini taşımaktadır. Saîdü's-süedâ Hangâhı, Eyyûbî ve Memlûk dönemleri boyunca çok sayıda âlim ve sûfinin uğrak mekânı haline gelmiş ve çok boyutlu yapısıyla toplumun sosyal, siyâsi, dinî, ilmî ve ekonomik hayatı üzerinde etkili olmuştur. Bu çalışmada Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın kuruluşundan (569/1173) Memlûk devletinin sona erdiği döneme (922/1517) kadar geçen süre zarfındaki tarihi gelişimi ve işleyişi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Hangâh, seyahat, ilim, tasavvuf*

ABSTRACT

THE FIRST KHANQAH IN EGYPT: SAID AS-SUADA

(569/1173- 922/1517)

Hediye Sümeyra Korkmaz

Khanqahs are Sufi institutions that host scholars and sufis and have a wide range of possibilities in which Sufism and Islamic studies education are carried out together. Khanqah Said as-Suada has the feature of being the first khanqah built in Egypt after the end of the Fatimid rule by Salahaddin Ayyubi (d. 589/1173). Khanqah Said as-Suada became a haunt of many scholars and sufis during the Ayyubid and Mamluk periods and had an impact on the social, political, religious, scholarly, and economic life of Cairo with its multi-dimensional structure. In this study, the historical development and functioning of the Khanqah Said as-Suada during the period of the establishment (569/1173) to the end of the Mamluk state (922/1517) are discussed.

Key Words: *Khanqah, travel, scholarship, tasawwuf*

ÖNSÖZ

İlim ve hikmet peşinde dolaşan âlim ve sûfîlerin seyahatlerini kolaylaştırmak için İslam coğrafyasının hemen her bölgesinde onları himaye edecek kurumlar açılmıştır. Kurumsallaşma süreci medreselerle paralel bir şekilde ilerleyen hangâhlar, ilmî ve tasavvufî amaçlarla yapılan seyahatlerin teşvik edilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kendilerinden önceki tasavvufî kurumlardan boyut ve işlev bakımından daha donanımlı kurumlar olarak hizmet vermişlerdir. Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde hangâh terimi daha ziyade gezgin âlim-sûfîlerin barınağı olmakla birlikte belirli bir tarikata mahsus olmayan, devletin tayin ettiği yöneticilerin idare ettiği, tasavvufî eğitimin medrese eğitimiyle beraber yürüdüğü geniş kapsamlı kuruluşları ifade etmiştir. Kuruluş amaçları arasında gezgin âlim ve dervişlere barınak imkânı sağlamak, ikâmetleri ile şehri ilmî ve uhrevî bir merkez haline getirmek, Sünnî pratik ve inançlarını yaygınlaştırmak, burada kalan kişilerin geçim endişesinden azade bir şekilde ibadet hayatına ve ilim tahsiline yoğunlaşmalarına imkân tanımak olduğu söylenebilir.

Saîdü's-süedâ Hangâhı, Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından Mısır bölgesinde kurulan ilk hangâhtır. Memlûk döneminde açılan, boyut ve işlev olarak büyüyen ve geniş imkânlar sağlayan hangâhlara öncülük etmiştir. Eyyûbî ve Memlûk dönemleri boyunca farklı coğrafyalardan gelen âlim ve sûfîlere hizmet veren Saîdü's-süedâ Hangâhı, ilmî çalışmalar için de uygun bir ortam sunmuştur. 300 kişi barındıracak şekilde inşa edilen hangâhta kalan sûfîlerin iâşe-ibâte ve seyahat masrafları hangâha bağlanan vakfiye gelirleri ile karşılanmıştır. Hangâh, dışarıdan katılıma açık faaliyetleri sayesinde ulemâ, halk ve yönetici sınıfına hitap etmiştir. Böylece ilmî faaliyetlerin daha geniş kitlelere yayılmasına yardımcı olmuş, tasavvufun toplum yaşamında görünürlüğünü artırmış ve ilmî seyahatleri teşvik etmiştir.

Ülkemizde hangâhlarla ilgili müstakil bir yayına rastlanmamıştır. Oldukça geniş ve renkli malzemeler sunan bu konu, ilmiye ve ulemâ çalışmaları, kurum tarihi, tasavvuf tarihi ve dönem çalışmaları gibi pek çok farklı alanda önemli katkılar sağlayacak nitelikte ve genişliktedir. Farklı sosyal gruplarla aynı anda etkileşimde olan bu kurum, toplumda hâkim olan düşünce yapısını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Bugüne kadar göz ardı edilen bu alanın daha fazla dikkat çekmesi,

değerinin anlaşılması ve hakkında yapılan çalışmaların artması için bu çalışmanın bir başlangıç olmasını umut ediyoruz.

Bu çalışmada katkısı olan, beni destekleyen herkese teşekkür etmeyi borç bilirim. Öncelikle destek ve teşvikleriyle tez çalışmasını kolaylaştıran danışmanım Nurettin Gemici'ye, konuma karar verme aşamasında beni teşvik eden ve destekleyen hocam Harun Yılmaz'a, çalışmanın teknik kısımlarıyla ilgili katkılarını esirgemeyen hocam Halil İbrahim Hançabay'a, lisans eğitimim boyunca çok kıymetli emekleri için mezunu olduğum İstanbul Şehir Üniversitesi'ndeki bütün hocalarıma ve tez süresince kendisinden çokça faydalandığım İSAM kütüphanesinin çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım. Son olarak beni her daim dinleyen, maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma özellikle teşekkür ederim.

Gayret bizden, muvaffâkiyet elbette Allah'tandır.

Hediye Sümeyra Korkmaz

Üsküdar-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Yöntemi	1
2. Kaynaklar ve Araştırmalar	4
3. Hangâhların Ortaya Çıkması ve Gelişmesi	10
3.1. Hangâh Öncesi Sûfî Kurumlar	11
3.2. Hangâh Terimi	13
3.3. Suriye Bölgesi Hangâhları	19

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIR'DAKİ İLK HANGÂH: SAİDÜ'S-SÜEDA

1. Kuruluş Tarihi ve Amacı.....	22
2. Fizikî Yapısı	24
2.1. Hangâh Mezarlığı.....	27
3. Vakfiyesi	32
3.1. Hangâhta Kalan Zümreler	32
3.2. Hangâh Gelirleri ve Kullanımı	34
3.3. Hangâh Sûfîlerinin Mesuliyetleri	36
4. Hangâh Yönetimi, Kadrosu ve Sâkinleri	36
4.1. Meşîhatüşşüyûh Makamı	37
i. Hangâh Şeyhleri	41
ii. Nâzırlar	55
4.2. Hangâh Görevlileri	57
i. İmam	58
ii. Kurrâ	59
iii. Kütüphane Görevlisi (Hâzinü 'l-kütüb)	60
iv. Kâtibü'l-Gaybe.....	61
v. Hizmetkârlar	61
vi. Bevvâb.....	62
vii. Ayakkabı Görevlisi	63
viii. Sâkî.....	64
ix. Aşçı, Fırıncı, Vâzin ve Ekmek Görevlisi	64
4.3. Hangâh Sâkinleri	65

i. Hangâha Seyahat Amaçlı Uğrayan Sûfiler	66
ii. Hangâhta İkamet Eden Sûfiler	73
a. Hangâha Gelme Amaçları	74
b. Hangâh Sûfilerinin Çalışma Hayatı	77
c. Hangâh Dışında İlmî Faaliyetlere Katılma	79
d. Hangâh Sûfilerinin Seyahatleri	81
e. Farklı İlgi Alanları.....	82
f. İntisap	84
5. Hangâhtaki İlmî ve Sosyal Faaliyetler	85
5.1. Tasavvufî Eğitim	86
5.2. Fıkıh Eğitimi	89
5.3. Hadis Eğitimi	91
5.4. Diğer Faaliyetler.....	94
i. Farklı Alanlarda Okunan Eserler	94
ii. Sohbet veya Hutbe Vermek	96
iii. Cuma Merasimi	96
5.5. Hangâh Kütüphanesi	97
i. Hangâhtaki Kitap Akışı.....	98
ii. Kitap İstinsahı	102

İKİNCİ BÖLÜM

HANGÂHIN SİYASÎ, SOSYAL VE İLMÎ KONUMU

1. Hangâhın İşleyişindeki Değişiklikler	105
1.1. Yönetimle ve Hangâh Sakinleriyle İlgili Sorunlar	105
i. Hangâh Sakinlerinin Şikayetleri	106
ii. Emir Yelboğa'nın Nâzırlığı.....	107
iii. Makam Taassubu	110
iv. Hangâhta Ehil Olmayanların İkameti.....	111
1.2. Şeyhüşşüyûhluk Makamının Taşınması.....	112
2. Üst Yönetimle İlişkiler	115
2.1. Siyasî Himaye	116
2.2. Hangâh Şeyhlerinin Üst Yönetimle Yaşadıkları Sorunlar	117
2.3. Hangâh Sâkinlerinin Üst Yönetimle İlişkisi	121
3. Hangâhın diğer İlmî ve Sûfî Gruplarla İlişkisi.....	124
3.1. Hangâha Karşı Mesafeli Duranlar.....	125
3.2. Şâzeliyye Sûfileri ve Hangâh Sûfileri	128
3.3. İbnü'l-Arabî'nin Hangâhtaki Yansımaları	132
3.4. Medrese ve Hangâh.....	135
4. Tasavvufun Yaygınlaşmasında Hangâhın Etkisi	137
SONUÇ.....	147
KAYNAKÇA	153

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa numarası
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Yöntemi

Hangâhlar, âlim ve sûfî grupları ağırlamış, geniş maddî ve fiziksel imkânlarla sahip, çoğunlukla devlet tarafından desteklenen, tasavvufî eğitimin medrese eğitimiyle beraber yürüdüğü kuruluşlardır. Kendisinden önceki ribat ve zaviye gibi tasavvuf kurumlarından kronolojik olarak daha sonra ortaya çıkan hangâhlar, bir anlamda kendinden önceki tasavvufî kurumların devamı olmakla birlikte boyut ve işlev bakımından daha geniş hizmet imkânlarıyla inşa edilmiştir. Medreselerin kurumsallaşmasıyla paralel bir tarihsel seyre sahip olan hangâhlar, Sünnî tasavvuf düşüncesini himâye etmiş ve mutasavvıf âlimleri desteklemiştir.

Hangâhların kuruluş amaçları arasında gezgin âlim ve sûfîleri ağırlamak, onların iâşe ve ibâte masraflarını karşılamak, ikâmetleri ile şehrin ilmî ve uhrevî bir merkez haline gelmesini sağlamak, Sünnî pratik ve inancı yaygınlaştırmak, burada kalan kişiler için yiyecek, giyecek ve mesken endişelerinden azade bir şekilde ilim tahsiline imkân tanımak yer almıştır. Hicrî V. (XI.) yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan Sünnî-tasavvufî karakterli ve geniş imkânlarla sahip olan hangâhlar, VI. (XII.) yüzyıl itibariyle İslam coğrafyasının büyük bir bölümüne yayılmıştır. Hangâh kurumu hakkında çalışmak, dönemin ilmî yapısı, tasavvuf düşüncesi, âlim ve sûfî hareketliliği, kurumsal yapı, sosyal ortam ve ulemâ-siyaset ilişkisi gibi pek çok farklı alanda verilere ulaşmayı ve tespitlerde bulunmayı mümkün kılacaktır.

Bu çalışmada tek bir hangâh, Saîdü's-süedâ Hangâhı üzerine odaklanarak Eyyûbî ve Memlûk dönemleri boyunca aktif olan bir hangâhın genel yapısı ve işleyiş şeklini, burada gerçekleştirilen faaliyetleri, içinde kimlerin yaşadığı ve konakladığını ve kurumda çıkan sorunları görmek araştırmanın amaçları arasındadır.

Saîdü's-süedâ Hangâhı, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fâtımî yönetimine son verdikten sonra 569 (1173) yılında Mısır topraklarında inşâ ettirdiği ilk hangâhtır. Zamanla bu hangâh bölgedeki sûfî hareketliliğin merkezi haline gelmiş ve daha sonra bu bölgede Memlûkler tarafından açılacak yirmi iki adet hangâha da öncülük etmiştir. Fiziksel ve işlevsel olarak daha önce Selçuklu ve Zengî yönetimlerince inşa edilen hangâhlarla ortak özelliklere sahip olan Saîdü's-süedâ Hangâhı, bünyesinde üç yüz kişiyi ağırlayacak kadar geniş imkânlarla sahip olup Memlûklerin sonuna kadar Mısır

topraklarında hizmet vermiş ve böylece yüzyıllar boyunca binlerce âlim ve sûfinin ikâmetini ve dolaşımını sağlamıştır. Hangâhın yönetimine tayin edilen ve 129 yıl boyunca Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın bünyesinde kalan meşîhatüşşüyûh mansıbı, bölgedeki bütün tasavvufî kurumların denetim yetkisini elinde bulundurmuştur.

Çalışmanın amacı, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın işleyişini ortaya koymaktır. Hangâhın fiziksel konumu, üst yönetimle ilişkisi, bünyesinde gerçekleşen faaliyetler ve hizmet sunduğu kişiler itibarıyla aynı anda hem ulemâ hem üst yönetim hem de halk ile etkileşim halinde olan bir kurumdur. Yine bununla irtibatlı olarak Eyyûbî ve Memlûk dönemleri boyunca hangâhın toplumdaki işlevini; ulemâ, üst yönetim ve siyaset ile ilişkisini tespit etmek de çalışmanın hedefleri arasında yer almıştır. Hangâh temelde bir tasavvuf kurumu olduğu için, tasavvufun temel öğretileriyle uyumu ve tarikatlerle olan ilişkisi de çalışmanın soruları arasındadır.

Çalışmanın giriş bölümünde, araştırma konusu ve yöntemi ele alınmış, tezin temelini oluşturan çalışmalar konuya katkıları yönüyle tanıtılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında çalışacağımız konuyu tanıtmaya mahiyetinde hangâhların ortaya çıkma süreci kısaca tanıtılmış; hangâhların ortaya çıkmasını sağlayan saikler, hangâh öncesi Mısır bölgesindeki tasavvuf kurumları ve hangâh teriminin kullanımı hakkında bilgi verilmiştir. Mısır bölgesindeki hangâhlara öncülük ettiği için Suriye hangâhlarına ayrıca yer verilmiştir.

Birinci bölümde Saîdü's-süedâ Hangâhı kuruluşundan itibaren ele alınarak kurumun işleyişi, idarî yapısı ve kimlerin kaldığı ulaşılan bilgiler ışığında tarihsel süreç göz önünde bulundurularak aktarılmıştır. Hangâhın kuruluş tarihi ve amacı, ulaşılan vakfiye kurallarının ışığında ele alınmıştır. Hangâhın fiziksel yapısı, yönetim kadrosu ve idarî pozisyonları incelenmiştir. Hangâhın günlük işleyişinde yerine getirilen görevler, hangâh şeyhliğini üstlenen isimler ve bu kişilerin ilmî kariyerleri, hangâhta ikâmet eden ve konaklayan âlim ve sûfiler ve bu kişilerin ilmî kariyerleri, sosyal konumları üzerinde durulmuştur. Daha sonra hangâhta gerçekleştirilen ilmî ve tasavvufî eğitime, hangâh kütüphanesine ve bunların dışında gerçekleştirilen faaliyetlere yer verilmiştir. Böylece hangâhın ilmî ve sosyal konumuna işaret eden bilgiler bir araya getirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde hangâhın siyasî, ilmî ve sosyal konumu hakkında tespitlere yer verilmiştir. Toplumdaki etkisi, kimlere hitap ettiği, hangâhı kullanmayı tercih etmeyen kişiler ve gruplar bu kısımda incelenmiştir. Aynı şekilde hangâh sâkinlerinin ve şeyhlerinin üst yönetimle ilişkisine ve siyasîlerle yaşadıkları sorunlara yer verilerek hangâhın siyasetle olan ilişkisine değinilmiştir. Tasavvufa dair yaklaşımlarını karşılaştırmak amacıyla dönemin en yaygın tarikatı olan Şazeliyye ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Yine dönemin en güçlü tasavvufî simâlarından olan İbnü'l-Arabî'nin hangâhtaki etkisi üzerinde durulmuştur. Hangâhın ilmî yönü ve medrese ile paylaştıkları ortak özelliklerin yanında Mısır topraklarında tasavvufun yaygınlaşmasında hangâhın rolü incelenen diğer konular olarak zikredilebilir.

Araştırmada hangâhın farklı gruplarla ilişkisi, hangâhta yaşanan olaylar ve karşılaşılan sorunlar olabildiğince yalın bir şekilde aktarılmıştır. Modern ve klasik dönemlerde hangâh hakkında dile getirilen olumlu ve olumsuz çeşitli yorumlara yer verilerek hangâhın toplumun farklı kesimleri tarafından nasıl algılandığı ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Ayrıca hangâhın kullanıcılarının çeşitliliğinin, geniş bir coğrafyadan ve farklı uzmanlık alanlarına sahip kişilerden oluşmasının üzerinde durulmuştur. Bütün bunlar yapılırken kurumun tarihsel açıdan işleyişi hakkında daha net bir tablo ortaya koymak ve zaman içerisindeki değişimini daha sağlıklı bir şekilde takip etmek amacıyla hangâh şeyhlerinin biyografileri kronolojik olarak ele alınmıştır. Hangâhtaki etkinlikler kurumun ilmî yönünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır, bu yüzden kaynaklarda karşılaşılan ve hangâhta gerçekleştiği tespit edilen ilmî ve tasavvufî faaliyetlerin tamamına yer verilmiştir.

Araştırmada tarihî metot kullanılmış ve elde edilen bulgular deskriptif ve analitik bir yöntemle aktarılmıştır. Bu bağlamda hangâh hakkında karşılaşılan ve bilgi değeri olan; hangâhın sosyal, ilmî ve siyasî yönünü ifade eden kayıtlar değerlendirmeye alınmıştır. Aynı şekilde hangâhta ikamet etmiş sûfilerin biyografilerinde yer alan hangâh hayatını aydınlatıcı bilgiler çalışmaya dahil edilmiştir. Kaynaklarda karşılaşılan farklı tarihlendirmeler, çok sayıda kaynağın karşılaştırması yapılarak çözümlendirilmeye çalışılmıştır. Buna karşın bazı olaylar veya kişilerin vefat tarihleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

569 (1173) yılında inşa edilmesiyle oldukça uzun bir süre varlığını sürdüren Saîdü's-süedâ Hangâhı, hangâh olarak Memlûk döneminin sonuna kadar aktif bir

şekilde faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Osmanlı yönetimiyle beraber bölgedeki hangâhlar canlılığını kaybetmiştir. Günümüzde ise işlev açısından olmasa da bina olarak halen varlığını devam ettirmektedir. Hangâh hakkında karşılaşılan bazı bilgilerin geç dönemlere dayanması, hangâhın tarihsel olarak değişimini ve dönüşümünü görmek istememiz ve hangâhı daha kapsamlı bir şekilde çalışmak amacıyla çalışma konusu, hangâhın kuruluşundan (569/1173) Memlûk döneminin sonuna (922/1517) kadar olan dönemi kapsayacak şekilde hazırlanmıştır.

2. Kaynaklar ve Araştırmalar

Araştırmada, Eyyûbî ve Memlûk dönemleri boyunca Mısır topraklarında çeşitli türlerde kaleme alınan klasik kaynaklar birincil derecede öneme sahip olmuştur. Farklı coğrafyalardan âlimlerin Arapça kaleme aldığı eserler dönemin sosyal yapısı, problemleri ve kurumları hakkında zengin bir bilgi kaynağı sunmuştur. Doğrudan Saîdü's-süedâ Hangâhı hakkında bilgi vermek üzere yazılan eserlerin çok sınırlı sayıda olması çalışmayı farklı alanlardaki kaynaklara müracaat etmeyi zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte, modern dönemde kaleme alınan, doğrudan hangâhlar hakkında veya farklı faktörler dahil edilerek dönemin toplum yapısını analiz eden çalışmalar da konuyu zenginleştirmek ve yapılan tahlilleri kuvvetlendirmek için çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde tezimizde kullanılan temel kaynaklar konuya sağladıkları katkıları yönüyle tanıtılacaktır.

Hıtat eserleri, bir şehrin topografyası, tarihi, coğrafyası, ekonomik ve kültürel durumunun yanında binaları ve kurumları hakkında geniş bilgi veren kaynaklardır. Memlûk döneminde zirveye ulaşan hıtat türü eserlerin yazımı, kurumlar hakkında en detaylı bilgiye bu kaynaklardan ulaşmamızı sağlamıştır. Bu bakımdan Takıyyüddîn el-Makrîzî'nin (ö. 845/1442) Kahire'yi ele aldığı *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutati ve'l-âsâr*¹ isimli eseri incelediğimiz hangâh ile ilgili en geniş çerçevede ve bir arada bilgiye ulaştığımız kaynak olması bakımından önem taşımıştır.

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın öncülleri olan Suriye'deki hangâhları incelerken yararlandığımız başlıca kaynaklar arasında Ebü'l-Mefâhir en-Nuaymî'nin (ö. 927/1521) ilmiye sınıfını ve ilmî eğitim veren kurumları ele aldığı *ed-Dâris fi târîhi'l-*

¹ Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî (ö. 845/1442), *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutati ve'l-âsâr* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), c. I-V, London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2013.

medâris isimli eserinin,² İzzeddin İbn Şeddâd'ın (ö. 684/1285) döneminin Suriye ve Cezîre bölgesine dair en önemli kaynaklarından olan, coğrafya ve binalar hakkında bilgi veren *el-A'lâkü'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* isimli eserinin³, Muhammed Kürd Ali'nin (ö. 1372/1953) Dimaşk bölgesindeki kurumları, ekonomik ve sosyal yapıyı incelediği *Hitatu's-Şâm* isimli eserinin⁴ ve Boran Tahir Lebniyye'nin hazırladığı ve Dimaşk bölgesindeki sûfî kurumları incelediği “el-Hânkâvât ve'z-zevâyâ'd-Dimaşkiyye zemene salâtîni'l-Memâlîk (658-922/1259-1516)” isimli doktora tezinin⁵ çalışmamıza önemli katkıları bulunmuştur.

Saîdü's-süedâ Hangâhı hakkında bir kurum olarak doğrudan bahseden kaynaklar oldukça nadirdir. Buna karşın, çeşitli kaynaklarda yer alan ufak alıntılarının birleşmesiyle karşımıza hangâh hakkında konuşabileceğimiz bir tablo çıkmaktadır. Bu bakımdan tabakat ve biyografi eserleri en geniş çerçevede bilgi veren kaynaklar olarak öne çıkmıştır. Tabakat eserlerinde hangâh sâkinlerinin yanı sıra hangâhta gerçekleştirilen faaliyetler, buradaki görevliler, görevler, kurumsal şartlar ve üst yönetimle ilişkiler gibi pek çok farklı alanlarla ilgili birçok detayla karşılaşmak mümkündür. Bu bakımdan özellikle detaylı yorumlarda bulunması ve sosyal-toplumsal olaylar hakkında geniş bilgi vermesiyle Ebü'l-Hayr Şemseddin es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'ü'l-lâmi li ehli'l-karni't-tâsi* isimli eseri⁶ başka kaynaklarda karşılaşılmaması mümkün olmayan bilgileri aktarmasıyla bu çalışma içinde önemli bir yere sahip olmuştur. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) kaleme aldığı *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*⁷ ve *İnbâü'l-gumr bi ebnâi'l-umr fî t-târîh*⁸ isimli eserleri, Zekiyyüddîn el-Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Tekmiletü li-*

² Ebü'l-Mefahir Muhammed b. Ömer en-Nuaymî (ö. 927/1521), *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (nşr. Cafer el-Hasenî), Kahire: Mektebetü's-sekafeti'd-dîniyye, 1988.

³ İbn Şeddâd, Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali (ö. 684/1285), *El-A'lâkü'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. Yahyâ Zekerîyyâ Abbâre), Dimaşk: Vizâretü's-sekâfe, 1991.

⁴ Kürd Ali, Muhammed (ö. 1372/1953), *Hitatu's-Şâm*, Dimaşk: Mektebetü'n-nûrî, 1983.

⁵ Lebniyye, Bûrân Tahir, “el-Hânkâvât ve'z-zevâyâ'd-Dimaşkiyye zemene salâtîni'l-Memâlîk (658-922/1259-1516)”, (Doktora Tezi, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye), Amman: 2004.

⁶ Sehâvî, Ebü'l-Hayr Abdurrahman b. Muhammed (ö. 902/1497), *ed-Dav'ü'l-lâmi li ehli'l-karni't-tâsi*, Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât.

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, Ali b. Muhammed (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine* (nşr. Subhi Reşad Abdülkerim), I-V, Beyrut: Dâru'l-cîl, 1993.

⁸ İbn Hacer el-Askalânî, Ali b. Muhammed (ö. 852/1449), *İnbâü'l-gumr bi ebnâi'l-umr fî t-târîh* (nşr. Hasan Habeşî), Mısır: Meclisü'l-alâ li's-şüûnü'l-İslâmiyye, 1966.

vefeyâti'n-nakale isimli eseri⁹, yine tabakat literatüründe hangâhta ikamet eden ilmiye sınıfı hakkında kıymetli bilgiler sunmuştur.

Belirli mezhepler veya gruplara tahsis edilerek hazırlanan tabakat kitapları da hangâh geniş bir kullanıcı kitlesine hitap ettiği için çalışmamıza katkı sağlamıştır. Bunlar arasında Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tabakâtü's-Şâfiyyîn* isimli eseri¹⁰, Tâceddin es-Sübki'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* isimli eseri¹¹, Ebû Hafs İbnü'l-Mülakkin'in (ö. 804/1401) *Tabakâtü'l-evliyâ* isimli eseri¹² ve Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî'nin (ö. 481/1089) *Tabakâtu's-sûfiyye* isimli eseri¹³ çalışmaya bu bakımdan katkı sağlayan kaynaklar arasında yer almıştır.

Tarih kitapları, dönemde yaşanan önemli olaylar hakkında bilgi verirken hangâhta gerçekleşen olayları da ihtiva etmişlerdir. Böylece tarih kitaplarının da teze önemli katkıları olmuştur. Bunlar arasında Makrîzî'nin *Kitâbü's-sülûk li-marifeti düveli'l-mülûk* isimli eseri¹⁴, Ebü'l-Fazl Şemseddin İbn Tolun'un (ö. 953/1546) *Kalâidü'l-cevheriye fî târihi's-Sâlihiyye* isimli eseri¹⁵, Ebû Şâme Şehâbeddin el-Makdisî'nin (ö. 665/1268) *Kitâbü'r-ravzateyn fî ahhâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* isimli eseri¹⁶, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin İbn Tağriberdî'nin (ö. 874/1469) *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire* isimli eseri¹⁷ ve Şemseddin ez-Zehbî'nin (ö. 748/1347) *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* isimli

⁹ Münzirî, Zekiyyüddîn Ebû Muhammed (ö. 656/1258), *et-Tekmiletü li-vefeyâti'n-nakale* (nşr. Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984).

¹⁰ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâmüddin (ö. 774/1373), *Tabakâtü's-Şâfiyyîn* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1993.

¹¹ Sübkî, Ebû Nasr Tâceddin (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* (nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Kahire: İsa el-el-Bâbî el-Halebî, 1964).

¹² İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer (ö. 804/1401), *Tabakâtü'l-evliyâ* (nşr. Nureddin Şerîbe), Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994.

¹³ Herevî, Ebû İsmail Hâce Abdullah Ensârî (ö. 481/1089), *Tabakâtu's-sûfiyye* (nşr. Abdülhay Habîbî Kandehârî), Kâbil: Encümen-i târih, 1962.

¹⁴ Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *Kitâbü's-sülûk li-marifeti düveli'l-mülûk* (nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde), I-II, Kahire: Lecnetü't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1941.

¹⁵ İbn Tolun, Ebü'l-Fazl Şemseddin Muhammed b. Ali (ö. 953/1546), *Kalâidü'l-cevheriye fî târihi's-Sâlihiyye* (nşr. Muhammed Ahmed Dehman), Dimaşk: Matbuatu mecmâi'l-lugati'l-Arabiyye, 1980.

¹⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şehâbeddin (ö. 665/1268), *Kitâbü'r-ravzateyn fî ahhâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* (nşr. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire: Matbaatü'l-cenne, 1956.

¹⁷ İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf (ö. 874/1469), *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XII, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1929.

eseri¹⁸ hangâhta gerçekleşen ve toplum hayatını etkileyen olayları aktarmaları hasebiyle çalışmada önemli bir boşluğu doldurmakta yardımcı olmuştur.

Âlimlerin kendi ders aldıkları hocalarından bahsettikleri mucem, meşyeha, bernâmec ve hatıra türü eserlerde hangâh hakkında önemli bilgilere rastlanmıştır. Bu eserlerde âlimler aldıkları dersler hakkında genellikle mekân bilgisini de vermişlerdir. Böylece hangâhta gerçekleşen ilmî faaliyetlerin kaydedildiği yazılar, hangâhın ilmî yönünü göstermesi bakımından çalışmamız için değerli olmuştur. Bu tür eserler arasında İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Mecmaü'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres* isimli eseri¹⁹ ve Tunuslu muhaddis Ebû Abdullah Şemseddin el-Vâdiâşî'nin (ö. 749/1348) *Bernâmecü'l-Vâdiâşî* isimli eseri²⁰ örnek olarak zikredilebilir.

Memlükler dönemi yazı kültürünün oldukça geliştiği ve âlimlerin farklı tarzlarda ve yeni türlerde kitaplar telif ettikleri, yazın dünyası bakımından velûd bir dönem olmuştur. Bu dönemde yazılan farklı tarzlarda eserler de çalışmaya yardımcı olmuştur. Bunlar arasında Taceddin es-Sübkî'nin kaleme aldığı *Muîdu'n-niâm ve mubîdu'n-nikâm* eseri²¹, döneminin bütün meslek gruplarının görev tanımlarını ve meslekî yaşamlarına dair uyarıları barındırmaktadır. Hangâh şeyhleri ve sûfilerine dair olan bölüm, hangâhlardaki görev tanımlarına ve olası sorunlara işaret etmesi bakımından önem taşımaktadır. Vefeyât türünde Ebü'l-Felâh İbnü'l-İmâd'ın (ö. 1089/1679) yazdığı *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* isimli eseri²² ve Ebü'l-Abbas Şemseddin İbn Hallikân'ın (ö. 681/ 1282) kaleme aldığı *Vefeyâtü'l-a'yân* isimli eseri²³ devlet adamları ve toplumun önde gelen kişileri hakkında biyografik bilgiler içermiştir. Bu bilgiler ışığında hangâhla üst yönetimin ilişkisini takip etmek mümkün olmuştur.

¹⁸ Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347), *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (nşr. Beşşâr Avvâd Marûf), Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2003.

¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, Ali b. Muhammed (ö. 852/1449), *el-Mecmaü'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres* (nşr. Yusuf Abdurrahman Mar'aşli), Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1992.

²⁰ Vâdiâşî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Câbir (ö. 749/1348), *Bernâmecü'l-Vâdiâşî* (nşr. Muhammed Mahfûz), Beyrut: Dârü'l-Mağribi'l-İslâmî, 1980.

²¹ Sübkî, Ebû Nasr Taceddin (ö. 771/1370), *Muîdu'n-niâm ve mubîdu'n-nikâm*, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1986.

²² İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay (ö. 1086/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* (nşr. Abdülkadir Amaut ve Mahmûd Amaut), Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.

²³ İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut: Dâru sâdir, 1978.

Devlet kademesinde görev yapan kâtiplerin kaleme aldıkları teşrifât ve inşâ türündeki eserler resmî yazışmaları, bürokratik belgeleri ve atama kayıtlarını bünyesinde barındırmıştır. Saîdü's-süedâ Hangâhı hakkındaki kimi gelişmeleri bu eserler sayesinde takip etmek mümkün olmuştur. Muhyiddîn Ebü'l-Fazl İbn Abdüzzâhir'in (ö. 692/1292) *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr* isimli eseri²⁴, İmâdüddîn el-İsfahânî'nin (ö. 597/1202) *Sene'l-berki's-Şâmî* eseri²⁵ ve inşâ sanatının en güzel örneklerini barındırdığı kabul edilen Ebü'l-Abbas Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) *Subhu'l-a'sâ fî sinâati'l-inşâ* isimli eseri²⁶ hangâha yapılan şeyh veya nâzır atamaları ve çeşitli görev tanımları hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olarak teze büyük bir katkı sağlamışlardır.

Seyahat kitapları, bu bölgeyi ilk defa gören kişilerin hangâh hakkında izlenimlerini görmek ve tepkilerini görmek adına faydalı olmuştur. Seyahat kitaplarında diğer kaynaklarda karşımıza çıkmayan detay bilgilere ve efsanevî nitelikteki hikayelere de yer verilmiştir. Bu bilgiler hangâhın halk nazarındaki konumunu ifade etmesi bakımından teze katkı sağlamıştır. Ebü'l-Hüseyin İbn Cübeyr'in (ö. 614/1217) *Rihletu İbn Cübeyr* eseri²⁷ ve Ebû Abdullah Şemseddin İbn Battuta'nın (ö. 770/1368) *Rihletu İbn Battuta* eseri²⁸ farklı dönemlerde Kahire'deki hangâhların renkli ve zengin içerikli tasvirlerini içermektedir.

Modern kaynaklar arasında Leonor Fernandes'in *The Evolution of a Sufi Institution in Mamluk Egypt: The Khanqah* isimli çalışması²⁹ Mısır'daki hangâhlar hakkında kapsamlı bilgi veren en erken tarihli çalışma olması bakımından önem taşımaktadır. Ulaşılabilen bütün hangâh vakfiyeleri dahil edilerek yapılan bu çalışma, hangâhların karakteristik özelliklerini ve Mısır dönemi hangâhlarının tamamını görmek için vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir. Hangâhlar hakkında doğrudan bilgi veren, *Mamluk Studies Review*'de yayınlanan makaleler çalışma için ufuk açıcı

²⁴ İbn Abdüzzâhir, Muhyiddîn Ebü'l-Fazl Abdullah (ö. 692/1292), *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr* (nşr. Murad Kâmil), Kahire: Vizâretü's-sekâfe ve'l-irşâd, 1961.

²⁵ İmâdüddîn İsfahânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Safiyyüddin (ö. 597/1202), *Sene'l-berki's-Şâmî* (nşr. Ramazan Şeşen), Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-cedîd, 1971.

²⁶ Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Ali b. Ahmed (ö. 821/1418), *Subhu'l-a'sâ fî sinâati'l-inşâ*, Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 1963.

²⁷ İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyin Ahmed (ö. 614/1217), *Rihletu İbn Cübeyr*, Beyrut: Dâru sâdır, 1964.

²⁸ İbn Battuta, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah (ö. 770/1368), *Rihletu İbn Battuta* (nşr. Abdulahadi Tazi), Rabat: Akademiyetü'l-memleketi'l-Mağribiyye, 1997.

²⁹ Fernandes, Leonor E., *The Evolution of a Sufi Institution in Mamluk Egypt: The Khanqah*, Berlin: Klaus Schwarz, 1988.

olmuştur. Bunlar arasında özellikle Th. Emil Homerin'in kaleme aldığı "The Khanqah and The Sufi Duty in Mamluk Lands" makalesi³⁰ hangâhlar hakkında farklı yorumlar sunmuştur. Nathan Hofer'in *The Popularisation of Sufism in Ayyubid and Mamluk Egypt 1173-1325* isimli eseri,³¹ Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde Mısır'da tasavvufun oldukça geniş bir kesim üzerinde etkili olması üzerine hazırlanmış bir eserdir. Bu kitapta tasavvufun, toplumda ulemâ, halk ve yönetim boyunca yaygınlaşmasının başlıca sebeplerinden birinin hangâh olduğu sonucuna varılmıştır. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın ilk 129 yılının ayrı bir başlıkta ele alındığı bu eser, çalışmamız için oldukça değerli bir katkı sağlamıştır. Aynı yazarın uzun süre Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın bünyesinde bulunan şeyhüşşüyûhluk mansıbı hakkında kaleme aldığı "The Origins and Development of the Office of the "Chief Sufi" in Egypt, 1173-1325" isimli makalesi,³² ve Donald P. Little'in dönemin sûfî kurumlarını karşılaştırdığı "The Nature of Khanqahs, Ribats, and Zawiyas under the Mamluks" isimli yazısı³³ hangâh hakkında farklı perspektifleri göstermiştir. Muhsin Keyanî'nin *Hankahlar Tarihi*³⁴ ismiyle çevrilen eseri, farklı coğrafyalardaki hangâhları İran merkezli olarak incelemiş ve farklı bölgelerdeki hangâhların ortak kurumsal özelliklerinden bahsetmiştir.

Arapça modern kaynaklar arasında Asım Muhammed Rızk'ın *Hankavâtu's-sûfiyye fî Mısır fî'l-asrayni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî 567-923 /1171-1517* isimli eseri³⁵ Mısır'daki hangâhlar, vakfiyeleri ve fiziksel durumları hakkında detaylı bilgi vermektedir. Muhammed Muti Hafız'ın *el-Hankâhu's-Sümeysâtiyye bi Dimaşk el-medresetü's-sûfiyye* isimli eseri³⁶ ise bir hangâh üzerine yapılmış ve uzun bir dönemi ele alan bir çalışmadır. Ahmed Subhi Mansur'un *et-Tasavvuf ve'l-hayâtü'd-dîniyye fî Mısre'l-Memlûkiyye* isimli eseri³⁷ Memlûk dönemindeki tasavvufî hayatı ele almıştır.

³⁰ Homerin, Th. Emil, "Saving Muslim Souls: "The Khanqah and The Sufi Duty in Mamluk Lands", *Mamluk Studies Review*, 3 (1999), s. 59-84.

³¹ Hofer, Nathan, *The Popularisation of Sufism in Ayyubid and Mamluk Egypt 1173-1325*, Edinburg: Edinburg University Press, 2015.

³² Hofer, Nathan, "The Origins and Development of the Office of the "Chief Sufi" in Egypt, 1173-1325", *Journal of Sufi Studies*, 3 (2014), s. 1-37.

³³ Little, Donald P., "The Nature of Khanqahs, Ribats, and Zawiyas under the Mamluks" *Islamic Studies Presented to Charles J. Adams* (ed. Wael B. Hallaq-Donald P. Little), Leiden: Brill, 1991, s. 91-105.

³⁴ Keyânî, Muhsin, *Hankahlar Tarihi* (çev. Ali Ertuğrul ve Süleyman Gökbulut), İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.

³⁵ Asım Muhammed Rızk, *Hankavâtu's-sûfiyye fî Mısır fî'l-asrayni'l-Eyyûbî ve Memlûkî 567-923 /1171-1517*, Kahire: Mektebetu Medbuli, 1997.

³⁶ Hâfız, Muhammed Muti', *el-Hankâhu's-Sümeysâtiyye bi Dimaşk el-medresetü's-sûfiyye*, Beyrut: Darü'l-Beyrûti, 2006.

³⁷ Mansur, Ahmed Subhi, *et-Tasavvuf ve'l-hayâtü'd-dîniyye fî Mısre'l-Memlûkiyye*, I-III. Kahire: Merkezü'l mahruse li'l-buhûs, 2002.

Çeşitli alanlarda yazılan bütün bu eserlerin çalışmamıza farklı bakımlardan önemli katkıları olmuş ve çalışmayı kolaylaştırmıştır.

Türkiye’de ise Harun Yılmaz’ın “Meşihatüşşüyûh’un Doğuşu ve Mısır’da İki Hankah: Sa’îdü’s-Süadâ ve Siryâkûs” isimli makalesinin dışında hangâhlar hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Memlûk döneminin yer aldığı ilmî çalışmalarda kısmî olarak değinilen hangâhlar ise konu hakkında detaylı bilgi sağlamamaktadır. Türkiye’de hakkında yeterli çalışma bulunmayan bu alan hakkında çalışmamızın giriş mahiyetinde bilgi sunacağını ummaktayız.

3. Hangâhların Ortaya Çıkması ve Gelişmesi

İlmî ve tasavvufî amaçlarla gerçekleştirilen seyahatlerin yaygınlaşması ve zaman içerisinde bir ölçüt haline gelmesi, İslam dünyasında çeşitli kurumların inşasına sebep olmuştur. Tarikatların oluşmasıyla tasavvufî pratikler daha geniş bir kitleye hitap etmiş ve bir arada yaşama kuralları geliştirilmiştir. Bu iki gelişme, hangâhların ve seyahat eden kişiler için inşa edilen diğer kurumların ortaya çıkması ve gelişmesinde etkili olmuştur. Ulemâ, mutasavvıflar ve farklı sâiklerle seyahat eden diğer yolcuların konaklama ihtiyaçlarını karşılamak üzere İslam coğrafyasında çeşitli kurumlar hizmet vermiştir. Mısır bölgesinde hangâh, ribat ve zaviyelerin dışında medreseler de bu işlevi görmüşlerdir. Ayrıca Eyyûbî döneminden itibaren yabancıların konaklaması için inşa edilen hanlar yapılmış ve burada kalan kişilerin maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik su, hamam, fırın ile birlikte ibadet odası veya camii gibi yapıları içermiştir.³⁸ Memlûk döneminde de han inşasına önem verilmiş, Kahire, İskenderiye, Dimaşk, Halep ve diğer şehirlerde çok sayıda han inşa edilmiştir. Hanlar öncelikli olarak şehrin ticarî ihtiyaçlarını gidermek üzere depo, pazar alanı ve toptan satış mekânı olarak kullanılmakla birlikte tüccarların, hacıların, ulemânın, sûfîlerin ve diğer seyyahların da kalacak yer ihtiyaçlarını karşılamıştır.³⁹ İlmî ve tasavvufî seyahatlerin yaygınlaşması ise sadece bu amaca hizmet eden kurumların inşa edilmesini gerektirmiştir.

İlmî rihleler belirli bir mekâna ve belirli bir âlime yönelik gerçekleştirilirken, sûfîler için seyahat daha farklı anlamları da ihtiva eden bir kavram olmuştur.

³⁸ Olivia Remie Constable, *Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 98.

³⁹ A.g.e., s. 257.

Yolculuğun bizzat öğreticiliğine vurgu yapılmış; âlimleri, şeyhleri, sâlih kimseleri ve mübarek beldeleri ziyaret etmenin yanında dünyanın düzenini ve uyumunu görmek, gördüklerinden ibret almak, şöhretten kaçıp tanınmadığı bir yerde yaşamak, fitne ve fesattan uzaklaşmak, tevekkülü derinden tecrübe etmek, yoldaki zorluklarla başa çıkmak ve nefsi bu zorluklar karşısında eğitmek sûfilere seyahate çıkmaya teşvik eden ilave sebepler olmuştur.⁴⁰ Allah’a doğru bir yürüyüşü ifade eden tasavvufî hayatı tarif etmek için yolculukla ilişkili olan ve yolda olmayı ifade eden sülûk, sâlik ve tarikat gibi terimler kullanılmıştır. Tasavvufî gelenekte manevî seyahatten istenilen sonucu almak için maddî seyahat de teşvik edilmiş ve tasavvufî metinlerinde yolculuk kuralları ve edepi üzerinde durulmuştur.⁴¹ Muhaddisler ve İslamî ilimlerin diğer alanlarında çalışanlar haricinde dil bilimciler gibi farklı alanlarda ihtisas sahibi olan âlimler de bilgiye ulaşmak ve üretmek amacıyla seyahat etmişlerdir.⁴²

Velilerin müridlerine şefaate edebileceklerine ve dileklerin onlar aracılığıyla kabul edileceğine olan inanç, onlara saygıyı artırmış ve tasavvufun çekimine daha fazla kişinin kapılmasını sağlamıştır. Müritlerin dışında sıradan halk da velilere saygı duymuş ve manevî tavsiyeler almaya çalışmışlardır. Böylece tasavvufî eğilimi olmayan kişiler bile sevap kazanmak ve inançlarını pekiştirmek niyetiyle tasavvufî pratiklerini yerine getirmişler ve tarikatların düzenledikleri meclislere katılmışlardır.⁴³ Mutasavvıfların yazdıkları metinler hangâhlarda okutulmuş, tasavvufî eğitim için belirlenen zikirler hangâh müfredatının bir parçasını oluşturmuştur. Tarikatların gelişip yayılması, gezgin sûfilerin sayısının artmasına ve farklı coğrafyalardaki hangâh inşasının artmasına sebep olmuştur.⁴⁴

3.1. Hangâh Öncesi Sûfî Kurumlar

Hangâh öncesinde sûfilerin toplandıkları mescit, ribat, zaviye, düveyra, savma’a, tekye, türbe ve lenger gibi pek çok farklı isimle anılan mekân olmuş, buralarda tamamen veya kısmî olarak tasavvufî uygulamalar gerçekleştirilmiştir.⁴⁵ Bu

⁴⁰ Touati, *Ortaçağ İslam Dünyasında Seyahat*, s. 147; Süleyman Uludağ, “Sefer”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sefer--tasavvuf> (Erişim Tarihi:15.08.2020).

⁴¹ Mustafa Çağrı, “Seyahat”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyahat> (Erişim Tarihi: 15.08.2020).

⁴² Touati, *Ortaçağ İslam Dünyasında Seyahat*, s. 95.

⁴³ Marshall G. S. Hodgson, *İslam’ın Serüveni* (çev. Berkay Ersöz), İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2017, II, s. 255.

⁴⁴ Keyanî, *Hankahlar Tarihi*, s. 165.

⁴⁵ A.g.e., 79.

kurumlar, farklı coğrafyalarda farklı isimlere anılmışlar ve yayılmışlardır. Eyyûbî yönetimiyle birlikte Mısır topraklarında öne çıkan başlıca sûfî kurumlar ise hangâh, ribat ve zaviye olmuştur. Tarihçi Makrîzî, Kahire’de yirmi iki adet hangâh, yirmi beş adet zaviye ve on bir adet ribat olduğunu aktarmıştır.⁴⁶

Ribat terimi, hicrî ilk yüzyıldan itibaren kullanılmış ve sınır şehirlerinde cihat için uygun mekân sağlayan, atların bağlandığı ve murabıtların konakladığı mekânları tavsif etmiştir. İlerleyen dönemlerde ribatlarda askerî eğitimle birlikte ibadet, ilmî faaliyet ve zikre de yer verilmiştir. III. (VIII.) yüzyıldan itibaren İran ve Mâverâünnehir bölgesindeki ribatlar mahiyet olarak farklılaşmış, askerî niteliklerini kaybederek tasavvufî bir karakter kazanmışlardır. İslâmın yayılıp cihada daha az ihtiyaç duyulduğu dönemlerin gelmesiyle birlikte bu kurumlarda askerî eğitimin yerini zikir ve riyâzet almıştır.⁴⁷ Sınırlarda yer alan ribatlar, hangâh kurumunun ilk nüvesini oluşturmuşlardır.⁴⁸

Mısır’da Eyyûbîler döneminden itibaren karşılaşılan ribatlar, belirli sûfî gruplara ayrılmış mekânlar olarak tanıtılmıştır. İncelediğimiz bölgede, hangâh ve ribatlar aynı dönemde var olduklarında ise hangâhlar ibadet, eğitim ve diğer sûfî ve âlimlerle sosyalleşme merkezi olarak işlev görürken; ribatlar konaklama hizmeti sunan mekânlar olarak hizmet vermiştir.⁴⁹ VII. (XIV.) yüzyıldan itibaren Mısır bölgesindeki hangâhların nicelik ve nitelik olarak yükselmesiyle ribatlar düşüşe geçmiş ve hangâhın bir parçası olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁰ Bununla birlikte ribatların birkaç farklı işlev için kullanıldıkları söylenebilir. Hutbe verilen ribatlar olduğu gibi, kadınlara özel açılan ribatlara da rastlanılmıştır. Kadınlara mahsus inşa edilen ribatlarda özellikle boşanmış, ailesi vefat etmiş, yalnız veya yaşlı kadınların iâşe ve ibâte masrafları karşılanmış ve sıkı bir disiplinle eğitim ve ibadet ile vakit geçirme imkânı tanınmıştır. Bu özellikleriyle ribatlar, özellikle savaş veya veba salgını gibi dönemlerden sonra yalnız kadınlar için barınak ve eğitim imkânı sağlayarak önemli bir sosyal işlevi yerine getirmişlerdir.⁵¹

⁴⁶ Makrîzî, *Hıtat*, II, 414-416.

⁴⁷ İsmail Yiğit, “Ribat”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ribat> (Erişim Tarihi: 06.08.2020).

⁴⁸ Keyanî, *Hankahlar Tarihi*, 89.

⁴⁹ Spahic Omer, “From Mosques to Khanqahs”, *Kemanusiaan*, 21 (2014), s.11.

⁵⁰ Leonor E. Fernandes, *The Evolution of a Sufi Institution in Mamluk Egypt: The Khanqah*, Berlin: Klaus Schwarz, 1988, s. 12.

⁵¹ A.g.e., s. 11-12.

Zaviye teriminin ise erken dönemlerdeki kullanımlarında müstakil bir binaya işaret etmediği, dinî amaçla inşa edilen bir binanın içerisindeki bir köşe veya oda için kullanıldığı görülmüştür. Bir şeyhe ve öğrencilerine tahsis edilen bu oda veya köşeler, onların günlük buluşmalarını düzenli olarak yapmalarını sağlamıştır. Zaviye kelimesinin kullanıldığı mekânlarda gerçekleştirilen bu ders halkaları, sûfî olan ve olmayan gruplardan oluşabilmiştir.⁵² Sûfî grupları ağırlayan daha geniş mekânları ifade eden zaviyeler Kuzey Afrika’da ortaya çıkmış, Mısır, Şam ve İran bölgelerinde yaygınlaşmıştır.⁵³ Zaviyelerin müstakil bir kurum olarak yaygınlaşması, tasavvufî tarikatların ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmiştir. Tarikat şeyhleri ve takipçilerinin buluşma ve eğitim verme mekânı olarak hizmet vermişlerdir. Memlûk döneminde zaviyelerin giderlerini karşılamak için vakıflar bağlanmış, tasavvufî tarikatların yayılması ve sultanların tarikatlara intisabıyla zaviyeler fiziksel olarak daha donanımlı ve ihtişamlı yapılar olarak inşa edilmiştir.⁵⁴

Hangâhlar yapı ve imkân olarak daha büyük kurumlar olarak inşa edildikten sonra da zaviyeler varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hangâh hayatının kalabalığı, dikkat dağıtıcılığına karşın daha küçük bir mekân ve mütevazî imkânlara sahip olan zaviyeler, kimi gruplar tarafından hangâh yerine özellikle tercih edilmiştir. Özellikle tarikat şeyhleri takipçileriyle dersler yapabilmek için zaviye edinmişler ve burada kendi eğitim metodlarını uygulamışlardır. Bu şeyhi görmek ve taliminde bulunmak isteyen kişiler, şehir içindeki bir evde, çölde veya dağda yer alabilen zaviyelere gitmişlerdir.⁵⁵

3.2. Hangâh Terimi

Hangâh kelimesi, Arapça ve Farsça metinlerde pek çok farklı şekilde kullanılmış ve yazılmıştır. Bunlar arasında “hângâh” (خانگاه), “hâne-gâh” (خانه گاه), “hângâh” (خوانگاه), “hâncâh” (خانجاء) ve “hângeh” (خانقاه) gibi kullanımlarının yanı sıra “hordengâh” (خوردنگاه), “hôrengâh” (خورنگاه), “hôrengah” (خورنگه), “hôrdegâh” (خوردگاه), “hôrdegeh” (خوردگه), “hângeh” (خوانگه), “hôrenkâh” (خورنقاه), “horenkah” (خورنقا) ve “hôngâh” (خونگاه) gibi kullanımlara da rastlanılmıştır.⁵⁶ İngilizce metinlerde

⁵² Fernandes, *The Evolution of a Sufi Institution*, s. 13.

⁵³ Keyanî, *Hankahlar Tarihi*, s. 114-116.

⁵⁴ Fernandes, *The Evolution of a Sufi Institution*, s. 13-15.

⁵⁵ J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, London: Oxford University Press, 1971, s. 10-20.

⁵⁶ Keyanî, *Hankahlar Tarihi*, 69-70.

en çok “khanqah” şeklinde kullanıma rastlanmakla birlikte, “k̄ānaqāh”, “khaneqa”, “khanegah” ve “khaneqah” şeklinde kullanımları da mevcuttur. Türkçe metinlerde ise “hangâh”, “hankah”, “hânigâh” gibi farklı kullanımlar yer almıştır. Bu çalışmada ise kelimenin “hangâh” şeklindeki yazımı tercih edilmiştir.

Hangâh kelimesinin farklı kullanımları olsa da temelde iki birleşenden oluşmuştur; “han” ve “gâh”. Farklı kullanımlarda “han” kelimesi Farsça dilinde han, kervansaray, hâne, mâbed, sofrâ ve yemek sofrası anlamlarına gelmiştir. Gâh kelimesi ise Farsça’da padişahlık tahtı anlamına gelmekle birlikte, zaman ve vakit, mekân ifade eden bir bağlaç olarak da kullanılmıştır. Farsça olan bu terkip Arapçalaşırken bazı değişikliklere uğramıştır. Farsça harfler terkipten çıkarılmış, خوان kelimesi خان şekline dönüşmüştür.⁵⁷

Kelimenin birleşenleri, mekân ve yemek yemeye dair ifadelerden oluşmuştur. Bütün bu hususlardan, hangâh kelimesinin gezgin ve yolcuların ikâmeti için hazırlanan ve onların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yemek ikram edilen mekânlara verilen isim olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlerleyen dönemlerde terim anlamı kazanan hangâh kelimesi; sûfîlerin toplanma merkezlerini ifade eden, mukîm veya seyyah dervişleri ağırlayan ve onlara yemek ikram edilen bir mahalli göstermiştir. Zaman içerisinde hangâhların işlevi artmış; talim, terbiye, semâ, halvet ve ders işlenmesi gibi çeşitli muhtevaları da kapsamıştır.⁵⁸

Hangâhların çıkış bölgesi olarak belirtilen Horasan bölgesinde V. (XI.) yüzyıl itibariyle iki yüz hangâhın bulunduğu kaydedilmiştir. Bağdat bölgesinde görece daha geç bir zamanda yaygınlaşan tasavvuf kurumları, VI. (XII.) ve VII. (XIII.) yüzyıllarda daha ziyade ribat ismiyle tanınmıştır.⁵⁹ Erken dönem sûfî kurumları gelişim aşamasında birbirlerine benzer özellikler gösterdiklerinden dolayı hangâhlar, diğer sûfî kurumlar olan tekke, ribat ve zaviyelerle karıştırılmış ve farklı coğrafyalarda hangâhlarla eşdeğer kurumlar farklı isimlerle anılmıştır.⁶⁰ Bu yüzden bazı kaynaklar, bu kurumlar arasında bir fark bulunmadığını, benzer işlev gören kurumların farklı

⁵⁷ Keyanî, *Hankahlar Tarihi*, 70-73.

⁵⁸ A.g.e., 76-78.

⁵⁹ A.g.e. s. 165-246.

⁶⁰ Ahmet T. Karamustafa, *Sufism; The Formative Period*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.s. 121.

isimlendirmeleri olduğunu belirtmişlerdir.⁶¹ Erken dönem kaynaklarında hangâhlar için “düveyra” ve “ribat” gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu durum, Farsça olan hangâh kelimesinin Arapça konuşan bölgelerde kelimenin halkın dilinde yaygınlık kazanamadığı ve halk diline nüfuz etmediği şeklinde açıklanmıştır.⁶²

Hangâhlar, kendilerinden önceki sûfî kurumları gibi farklı şehirlerden gelen sûfilere konaklama imkânı sunmakla birlikte onlardan farklı olarak daha sofistike ve kurumsal bir yapı haline gelmiş, yönetim itibarıyla gelişmiş; ibadet, eğitim ve iletişim fonksiyonları titizlikle oluşturulmuş bir düzen içerisinde sunmuştur.⁶³ Trimmingham, ortalama bir hangâh modelini tasvir etmiştir. Buna göre bir hangâhta merkezî bir avlu ve iki yanında revaklar, iç kısımlarında ise halvet hücreleri bulunmaktadır. Meydanın bir tarafında cemaatin ibadet ve diğer faaliyetleri için geniş bir alan ve namaz kılmak için geniş bir meydan bulunmuş, şeyhin postu için mihrabın önünde özel bir yer ayrılmıştır. Hangâh kitabesinde bânînin ismi ve diğer bazı dinî ibareler nakşedilmiştir. Koridora bitişik olarak mutfak ve diğer odalar yer almıştır. Burada ikâmet eden veya seyahatleri esnasında uğrayan sûfiler için yemek hazırlanmış, sâkinlerine elbise ve maaş da verilmiştir.⁶⁴

Bir tasavvuf kurumu olarak hangâhın ortaya çıkış sürecinin tarihî seyrini kesintisiz bir şekilde açıklamak mümkün olmasa da hangâhların kurumsal gelişimi dört maddede ifade edilmiştir. Buna göre, erken Abbâsî döneminde, sûfî kurumları olan hangâhların ilk nüvesini oluşturan ribat inşalarının Abadan şehrinde ortaya çıkmasıyla, Ebû Saîd b. Ebî Hayr'ın (ö. 440/1049) Horasan bölgesinde sûfilerin toplu yaşam kurallarını oluşturarak bir kurum inşa etmesi arasındaki dönem ilk aşamayı oluşturmuştur. İkinci aşama, Abbasî hilafetinin 1258'de sonlanması ve Selçuklular'ın Bağdat bölgesine hâkim olmasıyla Sünnî medreselerine paralel olarak hangâh ve ribat kurumlarının geliştiği dönemdir. Üçüncü aşama, hangâh, ribat ve zaviyelerin Endülüs'ten Hindistan'a İslam coğrafyasında yayılması ve tarikatların gelişimiyle geniş bir sûfî iletişim ağı oluşmasından X. (XVI.) yüzyılda Osmanlı, Safevî ve Babürlerden oluşan üç büyük imparatorluğun ortaya çıkmasına kadar olan dönemi

⁶¹ Nuaymî, *ed-Dâris*, II, 195; Kürd Ali, *Hıttatü's-Şâm*, VI, 136; Ebü'l-Fazl Şemseddin Muhammed b. Ali İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-cevheriye fî târihi's-Sâlihiyye* (nşr. Muhammed Ahmed Dehman), Dımaşk: Matbuatu mecmâi'l-lugati'l-Arabiyye, 1980, s. 283.

⁶² Cûmânî, Saîd Dâmin, “Mektebetü'l-Hangâhi's-Sümeysâtiyye bi-Dımaşk hilâle'l-ahdeyni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî”, *Journal of Islamic Manuscripts* 8 (2017), s. 367.

⁶³ Omer, “From Mosques to Khanqahs”, s. 11.

⁶⁴ Trimmingham, *The Sufi Orders*, s. 169.

kapsamıştır. Dördüncü ve son aşama, hangâhların modern döneme kadar olan değişimlerini içermiştir.⁶⁵

Hangâhların kurumsal olarak gelişmesi ve yayılması, medreselerle paralel bir süreçte gerçekleşmiştir. V. (XI.) yüzyıl, İslam tarihinde Şîî gücün yer değiştirmesi bakımından bir kırılma noktası olmuştur. Kuzey Afrika’da Fâtîmîler’in ve İran ve Irak bölgelerinde Büveyhîler’in düşüşüyle Ehl-i Sünnet taraftarı olan Selçuklular ve Eyyûbîler bu bölgeleri ele geçirmişlerdir. Dinî eğitimi yaygınlaştırmak üzere devlet desteğiyle açılan medreselerin yayılmasıyla birlikte rûhânî yaşamı merkeze alan hangâhlar da bu bölgelerde hızla artmıştır. Selçuklular, Asya bölgesinde Kerrâmîyye hareketinden âşinâ oldukları hangâhların yayılmasına destek olmuşlardır.⁶⁶ Selçuklu yönetiminde Nizâmülmülk, kurumsallaştırdığı medreselerin kardeş kuruluşları olarak hangâh ve ribatları da desteklemiştir. Bu kurumlar ile sosyo-politik bir amaç güttükleri; İsmâîlî ve Kerrâmî grupları bertaraf ederek Sünnî inancı yaymak, dinî bir otorite inşâ ederek Selçukluları Abbâsî hilâfetine koruyucu gücü haline getirmek ve mutasavvıfların manevî desteğini kazanmak istedikleri iddia edilmiştir. Böylece, Selçuklu yönetimi altında, hangâhın Bağdat’tan Horasan’a; medresenin ise Horasan’dan Bağdat’a intikal etmesiyle bu iki kurum İran ve Irak coğrafyalarında yaygınlaşmıştır.⁶⁷

Hangâhların işleyişi hakkındaki ilk kuralların, müritlerini toplayarak onlara bir mekân kuran Horasanlı mutasavvıf Ebû Saîd ibn Ebi’l-Hayr’ın (ö. 440/1049) kaleme aldığı belirtilmiştir.⁶⁸ Ebû Saîd’in belirlediği on kural daha sonra kurulan tasavvûfî kurumlarda da büyük oranda benimsenmiştir.⁶⁹ Ebû Saîd’in hangâh hayatında sûfilerin uyması gereken ilkelere dair kaleme aldığı, her biri Kuran-ı Kerim’den belli kısımlara dayanan on kural şu şekildedir:

1. Sûfiler kıyafetlerini ve bedenlerini daima temiz tutmalıdır, abdestli olmalıdır.

⁶⁵ Gerhard Böwering ve Matthew Melvin-Koushki, “Kānāqāh”, *Encyclopædia Iranica*, 2010, <https://iranicaonline.org/articles/kanaqah> (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2020).

⁶⁶ Trimmingham, *The Sufi Orders*, s. 8-9.

⁶⁷ Böwering ve Melvin-Koushki, “Kānāqāh”.

⁶⁸ Tahsin Yazıcı, “Ebû Saîd-i Ebû’l-Hayr”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-said-i-ebul-hayr> (Erişim tarihi: 26.09.2020); Karamustafa, *Sufism*, s. 121-122.

⁶⁹ Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları* (çev. Ergun Kocabıyık), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012, s. 240.

2. Camilerde veya kutsal mekânlarda çene çalmak için oturmamalıdır.
3. Namazları ilk vaktinde, cemaatle birlikte kılmalıdır.
4. Gece namazı kılmalıdır.
5. Şafak vaktinde tövbe etmelidir.
6. Gün ağarırken, güneş yükselene kadar Kur'an-ı Kerim tilavetiyle meşgul olmalı ve konuşmaktan kaçınmalıdır.
7. Akşam ve yatsı namazları arasında virdle, özellikle şeyhinin kendisine verdiği virdle meşgul olmalıdır.
8. Yoksul ve ihtiyaç sahibi biri geldiğinde onu hoş karşılamalı, meclislerine dahil edip ağırlamalıdır.
9. Hiçbir şeyi yanına biri katılmadan, yalnız başına yememelidir.
10. Yanındakilerden izin almadan meclisten ayrılmamalıdır.

Bunlara ek olarak sûfilerin vakitlerini boş geçirmemeleri ve şu üç şeyden biriyle meşgul olmaları tavsiye edilmiştir; ilmî çalışmalarda bulunmak, zikir ve vird çekmek gibi nefsi tezkiye edecek pratiklerde bulunmak veya birine yardım etmek.⁷⁰ Ebû Saîd'in belirlediği tekke âdâbına dair bu kurallar, çeşitli tasavvufi kurumlarda uyulması beklenen, sûfilerin ayırt edici özelliklerini oluşturan ve tasavvufi idealleri pratiğe döken yaşam tarzının başlatıcısı olmuştur.⁷¹

İmam Gazâlî'den (ö. 505/1111) sûfî kurumları olan hangâhlardan hangi şartlar altında faydalanmanın câiz olacağına dair detaylı bir fetva istenmiştir. Gazâlî'nin verdiği ayrıntılı açıklamalar, bir nevi hangâhların ilmihalini oluşturacak niteliktedir. Ortaya koyulan bu çerçeve sayesinde hangâhlardaki yaşamı ve hangâhların kimlerin kullanımına sunulduğunu anlamak mümkün olacaktır. Bu çalışmada Gazâlî'nin verdiği cevaplar arasında konumuzu ilgilendiren kısımlar aktarılmıştır.

Gazâlî'ye yöneltilen sorular arasında, hangâhlara vakıf bağışlamanın hükmü; hangâhlardan kimlerin faydalanmasının caiz olduğu; hangâhlara kabul edilecek sûfilerde ayrıca aranan şartlar olup olmadığı, vakıftan yararlanabilmesi için maddî yoksulluk şartının olup olmadığı; hangâhta kalan sûfinin geçimini sağlamak üzere

⁷⁰ Reynold Alleyne Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1921, s. 46.

⁷¹ Karamustafa, *Sufism*, s. 122.

çalışamayacak durumda olmasının gerekip gerekmediği; belirli bir kıyafet giymenin gerekip gerekmediği; burada kalan kişinin fakih olması ve sûfî kıyafeti giymemesi ve hangâhta istinsah veya fıkıh gibi ilmî faaliyetlerle meşgul olmasının câiz olup olmadığı; hangâhta kalan sûfinin, buranın kıyafetini değil de bir sûfî tarikatın şeyhinin giydirdiği hırkayı giymesinin uygun olup olmadığı; hangâhta kalan bir fakihin sûfî kıyafeti giymesi ve merasimlere iştirak etmesi fakat fıkıh tedrisine devam etmemesinin câiz olup olmadığı; hangâhta kalan kişinin fâsık (günahkar) olup olamayacağı; evi ve ailesi olan bir kişinin hangâhta kalmakla beraber ev ve hangâh arasında gidip gelmesinin doğru olup olmadığı bulunmaktadır.⁷²

Gazâlî, hangâhlarda kalan sûfilerin şu özelliklerle ayırt edildiğini söylemiştir; salâh, fakr, sûfî kıyafeti giymek, bir meslekle iştigal etmemek ve bir tarikatla ilişkili olmak. Salâh sıfatı, sûfinin fâsık olmasını engellemiştir o halde eğer birisi sûfî kıyafeti giyse dahi açık bir şekilde büyük günah işliorsa veya küçük günahlarda ısrarcıysa hangâhta kalmayı hak etmeyecektir. Benzer şekilde bir meslek sahibi olmak ve geçimini kazanmak da kişinin hangâhta kalmamasını gerektirmektedir. Toplumda ileri gelen bir kimse, işçi, tâcir veya zanaatçı ister evinde ister dükkanında çalışsın, sûfî kıyafeti giymesi câiz olmayacaktır. Fakat tasavvufla uyumlu meslekler olan kâğıt üretimi veya terzilik gibi meslekler bir dükkânda icra edilmediği müddetçe sahibinin hangâhta kalmasını engellememektedir. Bu meslekle ailesini geçindirmek için kazandığı ücretin de hangâhta kalması açısından bir sakıncası yoktur. Bir kişinin geçimini sağlayacağı mesleği varsa veya çalışmaya gücü yetiyorsa fakat çalışmıyorsa, bu kişi de hangâhta kalabilecektir. Vaaz ve tedris gibi tasavvufla uyumlu olan ilmî meslek sahipleri ise eğer yukarıda bahsedilen sûfî kıyafeti ve fakr⁷³ gibi diğer özellikleri de taşıyorlarsa, bu kişilere “sûfî vaiz” veya “sûfî fakih” denir ve bunlar birbiriyle çelişen özellikler değildir. Dolayısıyla, ilimle iştigal eden ve mansıp sahibi olan kişiler hangâhta kalabilecektir.⁷⁴

⁷² Pürcevâdî, *Du muceddîd*, s. 96-98.

⁷³ Gazâlî, burada fakrdan kastını da açıklamıştır. Eğer kişiye nispet edilen yüksek meblağda mal varlığının olduğu biliniyor ve kişi bu varlığından sûfilere vakfetmiyorsa, hangâh vakfindan bu kişi için harcama yapılmayacaktır. Fakat kişinin varlığı ancak kendi masraflarına yetiyorsa bu kişinin hangâhta kalmasında sakınca yoktur. Kişinin herhangi bir gideri yoksa fakat mal varlığı zekât gerektirecek kadar çok değilse bu kişi de hangâhta kalabilecektir. Eğer bir kişinin çok miktarda arazisi varsa ve bunlardan hasıl ettiği fayda para cinsinden olsa zekât gerektirecek miktara ulaşıyorsa, bu kişinin de hangâhta kalmaması gerekmektedir (bkz. Pürcevâdî, *Du muceddîd*, s. 98).

⁷⁴ Pürcevâdî, *Du muceddîd*, s. 96-98.

Gazâlî'ye, hangâhlarda kalan kişilerin buranın vakfından yemeleri hakkında hüküm sorulmuştur. Gazâlî, hangâhlarda ikram edilen yemeği, kaynaklarına göre üç ayrı kategori altında incelemiştir; zekât, bağış ve vakıf. Zekât ve bağış yollarıyla gelen miktarın taşıdığı sıkı kuralların⁷⁵ yanında, vakıfların tek şartı vakfiye kurallarına uygun olmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise, özellikle sûfiler için vakfedilen vakıflarda, kalan kişilerin sûfi olduklarından emin olmaktır.⁷⁶

Gazâlî'ye sorulan ayrıntılı sorular ve Gazâlî'nin verdiği detaylı cevaplar V. (XI.) yüzyılda hangâh kültürünün yaygın olduğunu ve bu kurumun sûfiler ve ulemâ tarafından kullanıldığını göstermiştir. Kurumun sağladığı ayrıcalıklı imkânlardan dolayı burada kalmanın kimler için câiz olduğu sorgulanmıştır. V. (XI.) yüzyılda yaygın olduğu anlaşılan hangâhlardan biri veya birkaçı ile meşhur mutasavvıfların da bağlantısı olmuştur. Bunlar arasında, Ebu Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1015), Ebu Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021), Ebu Saîd b. Ebî Hayr (ö. 440/1049), Hücvirî (ö. 463/1071), Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve diğer pek çokları yer almıştır.⁷⁷

3.3. Suriye Bölgesi Hangâhları

Selçukluların V. (XI.) yüzyıl başlarında bölgeye hâkim olması ile özellikle Dimaşk ve Halep'te resmî kurumlar ve vakıf binaları yaygınlaşmış ve fiziksel olarak gelişim göstermiştir.⁷⁸ Zengî döneminde (521-570/1127-1174) ise öncesinde bağımsız kurumlar olan hangâhlar, siyasî himâyenin altına girmeye başlamış ve daha ziyade şehir merkezlerinde konumlanmışlardır.⁷⁹ Dimaşk'taki bilinen ilk hangâh, 400 (1010) yılında inşa edilen Düveyratü'l-hamdi'l-müteveffa Hangâhı iken, bölgede ikinci olarak 453 (1061) yılında vakfedilen Sümeysâtiyye Hangâhı incelediğimiz dönemdeki en büyük ve -Emevi Camii'nin yanında konumlanmasıyla- merkezî hangâh olarak

⁷⁵ Hangâha gelen yardımın zekât olması durumunda sûfi olmak ve geçimini sağlayacak kuvvete sahip olmamak şartlarını taşımak gereklidir. Eğer bir sûfi gücü kuvveti olduğu halde zikir çekmek ve namaz kılmak gibi ibadetler için çalışmamayı tercih ediyorsa, bu doğru bir seçim değildir. Helal kazancın önemini vurgulayan Gazâlî, kişinin çalıştığı herhangi bir işte de dilinin zikirle meşgul olabileceğini ve geçimini sağlamanın ibadete engel olmadığını söylemiştir. Hangâha yapılan bağışlar için zekât ile aynı hükümler geçerlidir.

⁷⁶ Pürcevâdî, *Du muceddîd*, 96-98; Karamustafa, *Sufism*, s. 126-127.

⁷⁷ Omer, "From Mosques to Khanqahs", s. 14.

⁷⁸ Ahmed İybiş, *Dimaşk fî mirât-i rahâlât*, Dârü'l-kütübi'l-vataniyye, Dimaşk:2009, I, 41.

⁷⁹ Daphna Ephrat ve Hatim Mahamid, "The Creation of Sufi Spheres in Medieval Damascus (mid-6th/12th to mid-8th/14th centuries)", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 25 (2015), 189-208, s. 198.

bilinmektedir.⁸⁰ Şehirdeki bilinen ilk kurulan medrese ise zikrettiğimiz iki hangâhtan da sonra, 491 (1098) yılında kurulan Şücâeddin Sâdır b. Abdullah tarafından inşa ettirilen Sâdırîyye isimli Hanefî medresesidir.⁸¹

Halep'teki hangâhların ilk nüveleri Selçuklu döneminde ortaya çıkmış, hangâhların sayısı Zengî, Eyyûbî ve Memlûk devletleri dönemlerinde artarak devam etmiştir. Halep'te 32 adet hangâh olduğu kaydedilmiştir.⁸² Saîdü's-süeda Hangâhı'ndan (569/1173) önce, Halep'te en az on bir tane hangâh kurulduğu söylenebilir.

Nûreddin Zengî (549-569/1154-1173) döneminde Dimaşk'la birlikte Halep, Hama ve Hums şehirlerinin imarına önem verilmiş; cami, han, medrese, ribat, dârülhadîs, hastaneler ile birlikte şehirlerin çevrelerine surlar inşa edilmiş ve vakıf kurumlarının sayısı artmıştır. Öyle ki bu vakıflarla birlikte Suriye bölgesi önde gelen ulemânın ikamet mahalli olmuştur.⁸³ Özellikle 468 (1076) ve 658 (1260) yılları arasında Dimaşk, Endülüs'ten Irak'a kadar İslam dünyasının her bölgesinden ulemânın ilmî seyahatleri esnasında uğrak noktası olmuştur. Hatta Dimaşk nisbesiyle anılan ulemânın ancak bir kısmı Dimaşk doğumluyken diğerlerinin buraya sonradan yerleşenler, gezginler veya Dimaşk doğumlu olup başka bölgeye göç edenlerden oluştuğu. Nitekim söz konusu dönemde Dimaşk'a nispet edilen 1047 âlimden ancak yarısından daha azının Dimaşk'ın yerlisi olduğu tespit edilmiştir.⁸⁴ Bu dönemde şehrin, bahçelerin ve akarsuların çevrelediği mescit, medrese, ribat, han ve evler ile örülmüş olduğu kaydedilmiştir.⁸⁵ Nûreddin Zengî'nin özellikle sûfî kurumlarını desteklediği, sûfilerin faydalanabilecekleri vakıflar kurduğu ve ilerleyen safhalarda

⁸⁰ Nuaymî, *ed-Dâris*, II, 150-153.

⁸¹ A.g.e., I, 537.

⁸² Kürd Ali, *Hitatu's-Şam*, VI, 140-141. Halep'te bulunan hangâhların isimleri: Bilât, Kasr, Sitt, El-Meliki'l-Muazzam Muzaffer, Arûseti'l-firâtî, Makâmî İbrahim, Sâdeddin Kemiştekin el-Hâdım, İbnü't-Tenbî, Emîr Alâaddin Tâyboğa, A'cemî, Hûşî, Bahâeddin Ebü'l-Muhâsin, Fâtîsiyye, Sungur Şâh, Kâmiliyye, Bintu Sâhibi Şîzer, Derbi'l-benât, Derbi'l-benât, Nûreddin, Dayfet Hâtûn, Bintü Vâli Kavs, Kavvâmiyye, Muhammed b. Abdülmelik, Şemsiyye, Hâdim, Tücâhü'l-mütekaddime, Tuğrul Bey, Dûriyye ve Sehlûliyye'dir.

⁸³ Ebû Şâme, *Kitâbu'r-ravzateyn*, I, 20; İybiş, *Dimaşk fî mirât-i rahâlât*, I, 45.

⁸⁴ Joan Elizabeth Gilbert, "The Ulama of Medieval Damascus and the International World of Islamic Scholarship", (Doktora Tezi, University of California-Berkeley), California 1977, s. 112.

⁸⁵ Zekerîyyâ Muhammed b. Mahmud el-Kazvinî (ö. 682/1283), *Asâru'l-bilâd ve ahbâru'l-ibâd*, Beyrut: Dâru Sâdır, 199?, s. 189.

Dımaşk ve Kahire’de örneklerine sıkça rastlanacak saray veya büyük evlerden dönüştürülen hangâhların ilk örneklerini ortaya koyduğu aktarılmıştır.⁸⁶

Suriye bölgesindeki hangâhların Selçuklulardan itibaren kurulmaya başlandığı ve özellikle Nûreddin Zengî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî dönemlerinde sayıca arttığı görülmektedir. Bu dönemde mezkûr hükümdarların politikaları sayesinde ilim adamları bu bölgeye gelmiş ve himaye edilmişlerdir. Tasavvufun yanı sıra diğer ilim dallarında da benzer bir gelişme yaşanmış ve bu durum kurumlara nicelik ve nitelik olarak yansımıştır. Şiî hakimiyetinden sonra Sünnî bir karakter kazanmaya başlayan şehirlerde, hangâhların medreselerden önce kurulduğu ve faaliyete geçtiği görülmektedir. İlerleyen yıllarda ise hangâh ve medreseler hem fiziksel hem de işlevsel anlamda birbirlerine yakın kurumlar haline gelmiştir. Bu ilmî hareketlilik ve kurumsal gelişim daha sonra Mısır ve Anadolu’daki gelişmelerin öncüsü olmuş, müderris ve mutasavvıflar Suriye üzerinden diğer şehirlere geçmişlerdir.

⁸⁶ İybiş, *Dımaşk fî mirât-i rahâlât*, I, 46. Tâceddin Ebü’l-Yümn el-Kindî (ö. 613/1217), Nûreddin Zengî’nin sûfî vakıflarından şiirinde bahsetmiştir: “Nûreddin, bahçeler ve sarayları zenginlerin elinde görünce/ Fakirlerin (sûfilerin) dilediklerince gezmesi için göz alıcı bir saray inşa etti.”

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIR'DAKİ İLK HANGÂH: SAİDÜ'S-SÜEDA

1. Kuruluş Tarihi ve Amacı

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin ulemâyâ ve hayırda bulunan insanlara ikramlarda bulunduğu, onları meclislerine davet ettiği ve beraber vakit geçirmekten hoşlandığı bilinmektedir.⁸⁷ Mısır'da hakimiyet kurduğunda kıdemli âlimleri ve kâtipleri çevresinde toplayan Selâhaddîn-i Eyyûbî aynı zamanda eğitimli Sünnî sûfî şeyhleri desteklemek üzere vakıflar inşa etmiştir.⁸⁸ İbn Hallikân (ö. 681/1282), Selâhaddîn-i Eyyûbî Mısır'ı ele geçirdiğinde burada Şîî İmâmiyye mezhebine mensup olan Fâtımîler döneminden kalan hiçbir medrese bulunmadığını kaydetmiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî ise Saîdü's-süedâ ismiyle tanınan köşkü hangâha çevirmiş, ayrıca üç tanesi Şâfiî, diğer ikisi Mâlikî ve Hanefî mezheplerine mensup olmak üzere beş medrese inşa ettirmiştir. Bunların dışında Kudüs'te bir medrese ve bir hangâh (Salâhiyye) yaptırmıştır. Her birine bol miktarda vakıf geliri tahsis edilen bu kurumlardan bazıları daha sonra kendi ismiyle anılsa da hiçbirisine bizzat ismini vermemiştir. Bu durum, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin mütevaziliğiyle ilişkilendirilmiştir.⁸⁹ Selâhaddîn-i Eyyûbî Mısır'daki ilk hangâhı inşa eden kişi olmakla birlikte, âlim ve sûfîleri devlet desteğiyle himaye altına alma uygulaması kendisinden önceki yöneticilerden Selçuklu veziri Nizâmülmülk ve Suriye'deki Zengî hükümdarı Nûreddîn-i Zengî'nin geliştirdikleri sistemlerden miras kalmıştır.⁹⁰ Selâhaddîn-i Eyyûbî, bu sistemi devam ettirerek Mısır topraklarına taşımıştır.

Fâtımî döneminden kalan büyük bir köşk üzerine inşa edilen Saîdü's-süedâ Hangâhı 569 (1173) yılında Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından Mısır'da kurulan ilk

⁸⁷ İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 207.

⁸⁸ Michael Chamberlain, "The Crusader Era and the Ayyûbid Dynasty" *The Cambridge History of Egypt -Volume One Islamic Egypt (640-1517)-* (ed. Carl F. Petry), Cambridge: Cambridge University, 1998. s. 215. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Mısır'ı ele geçirdikten sonra, yerli halkın çoğunluğunun zaten Sünnî olduğu bölgede Fâtımîler döneminden kalan çoğu Şîî inancına dayalı uygulamayı değiştirdiği bilinmektedir. Bunların arasında Şîî ezanı Sünnî versiyonu ile değiştirmek, cuma hutbelerine dört halifenin isimlerini eklemek, bu hutbelerden Fâtımî halifesinin ismini çıkarmak ve İsmâîlî mezhebine mensup kadıları Sünnî mezheplerinden kadılar ile değiştirmek yer almıştır (bkz. Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 39).

⁸⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 206-207.

⁹⁰ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 41.

hangâhtır.⁹¹ Hangâh, konum olarak şehrin merkezinde, “Bâbü’l-‘îyd” kapısının hizasında yer almaktadır. Fâtımîler döneminde dârü’l-vizârenin (vezirlik sarayının) karşısında yer alan bu köşk, bu dönemin önemli yöneticilerine ev sahipliği yapmıştır. Fâtımîler döneminde ve daha sonraki yüzyıllar boyunca mekâna ismini verecek olan kişi, Fâtımî halifesi Müstansır-Billâh’ın (ö. 487/1094) azatlı kölesi Saîdü’s-süedâ lakaplı Üstâz Kanber’dir (veya Anber). Sarayın deneyimli görevlilerinden Kanber’e ait olan bu köşk, “Dâr-u Saîdi’s-süedâ” olarak meşhur olmuştur.⁹²

Dâr-u Saîdü’s-süedâ, Eyyûbîler dönemine ulaşana değin kanlı siyasî çekişmelere şahitlik etmiştir. Bunlardan ilki, bizzat mekâna ismini veren saray görevlisi Saîdü’s-süedâ’nın başından geçmiştir. 544 (1149) yılında sultanla yaşadığı siyasî anlaşmazlıklar sonucunda idamla cezalandırılan Saîdü’s-süedâ, öldürüldükten sonra başıyla beraber saray surlarından aşağıya atılmış ve daha sonra bedeni şehrin Züveyle Kapısı’na, meşhur adıyla “Bâbü’z-züveyle’ye” asılmıştır.⁹³ Evin sahibi olan Saîdü’s-süedâ’nın öldürülmesi ve evin yeni yöneticilerin eline geçmesi, bu mekânın isminin yine Saîdü’s-süedâyâ nispetle anılmasını engellememiştir. Kendisinin ölümünden sonra, Fâtımî vezirleri burada ikâmet etmişlerdir. Güçlü ve yönetim üzerinde söz sahibi bir Fâtımî veziri olan Ebü’l-Garât Talâî b. Rüzîk⁹⁴ (ö. 556/1161) vezirlik görevini üstlendikten sonra bu evde kalmış ve evin hemen karşısında bulunan vezirlik binasına geçmek üzere iki binayı birbirine bağlayan gizli bir geçit yaptırmıştır. Vezir Talâî’nin ölümünden sonra oğlu Rüzîk vezaret görevini devralmıştır. Öncesinde Talâî’nin emrinde çalışan Şâver b. Mücîr (ö. 564/1169), Rüzîk’i alt etmek ve vezirlik mansıbını ele geçirmek istemiştir. Şâver, Rüzîk b. Talâî’yi öldürtmüş ve vezaret makamına geçerek son Fâtımî Halifesi Âdîd-lidînillâh’ın (ö. 567/1171) veziri olarak yine Saîdü’s-süedâ’da yaşamıştır. Kendisinden sonra ise vezirlik mansıbını ve bu evi oğlu Kâmil devralmıştır. Bu durum, Selâhaddîn-i Eyyûbî Mısır’ı ele geçirene kadar sürmüştür. Daha sonra devletin resmî kurum binalarında değişiklik yapan Selâhaddîn-i Eyyûbî, hilafet kasrına el koyarak oraya Eyyûbî devletinin yönetici

⁹¹ Mısır topraklarında hangâhların yaygınlaşması ise Memlûkler döneminde gerçekleşmiştir. Öyle ki, Makrîzî’nin *Hıtat*’ında yer alan yirmi iki hangâhtan yalnızca Saîdü’s-süedâ Eyyûbîler döneminde inşa edilmiştir.

⁹² Makrîzî, *Hıtat*, IV, 727; İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî (ö. 930/1524), *Bedâi’z-zuhûr fî vekâli’d-duhûr* (nşr. Muhammed Mustafa), Beyrut: el-Ma’hedü’l-Almânî li’l-ebhâsi’s-şarkiyye: 2010, I/I, 242.

⁹³ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 727; İbn İyâs, *Bedâi’z-zuhûr*, I/I, 242.

⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Cengiz Tomar, “Talâî b. Rüzîk”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/talai-b-ruzzik> (Erişim tarihi: 28.12.2019).

emirlerini yerleştirmiş, Saîdü's-süedâ'yı ise gezgin sûfilere vakfetmiştir.⁹⁵ Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin mekân seçimlerindeki tercihleri dikkat çekmektedir. Bu seçimler, Fâtımîler'in sahneden silinişinden sonra, onların güç ve otorite sembollerini ifade eden binaları kendisinininkilerle değiştirdiği şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁶

Bu hangâh, tarih boyunca aynı zamanda “Salâhiyye Hangâhı”, “Saîdiyye” ve “Düveyratü's-sûfiyye” isimleriyle de anılmıştır.⁹⁷ Hangâhın karşısında bulunan vezirlik sarayı yerine ise daha sonra 706 (1306) yılında Memlûk meliki Rûknüddîn Baybars el-Çâşnigîr (ö. 709/1310) tarafından Rukniyye Baybarsiyye Hangâhı inşa edilmiştir.⁹⁸ Çâşnigîr'in henüz bir emir iken başlattığı bu hangâhın inşası 709 (1310) yılında tamamlanmıştır. Abbasi hilafet sarayından gelen renkli cam işlemleri ve binanın dehlizinden çıkan Fâtimî yönetiminden kalan büyük mermerler ile dizayn edilen hangâh, Kahire'nin en güzel binaları arasında anılmış ve dört yüz sûfiyi barındıracak büyüklükte tesis edilmiştir. Fakat hangâhın inşasının tamamlanıp henüz faaliyete geçtiği senede el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn (ö. 741/1341) yönetimi ele geçirmiş, Çâşnigîr'i öldürmüş ve hangâhın kapatılması kararını vermiştir. Hangâhın yirmi yıl boyunca kapalı kaldığı belirtilmiştir.⁹⁹

2. Fizikî Yapısı

Saîdü's-süedâ Hangâhı, Kahire'nin merkezî yerleşim birimlerinden olan Bâbü'l-îyd kapısının yakınında, Cemâliyye caddesinde yer almıştır. Hangâhın ana cephesinin 5,80 metre uzunluğunda olduğu belirtilmiştir. Hangâha büyük bir kapıdan yapılan girişten sonra on bir metre uzunluğunda, zemini beyaz kireç taşlarıyla kaplanmış bir koridor bulunmaktadır.¹⁰⁰ Bu koridor vasıtasıyla büyük bir avluya açılan dört eyvan ve eyvanların iç tarafında yer alan derviş hücreleri vardır. Dış kapıdan avluya uzanan koridor boyunca, hangâhın dış kapısıyla aynı şekil ve büyüklükte iki kapının daha yer aldığı aktarılmıştır. Ortadaki avlunun genişliğinin 23,50x14,90 metre olduğu belirtilmiştir. İç mekânın zemini de beyaz kireç taşlarıyla kaplanmış ve

⁹⁵ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 727; Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf İbn Tağrıberdî (ö. 874/1469), *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XII, Kahire: Dârü'l-kütübi'l- Mısriyye, 1929, IV, 50-51.

⁹⁶ Hofer, *Popularisation of Sufism*, s. 39; Fernandes, *The Evolution of a Sufi Institution*, s. 21.

⁹⁷ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 727-728.

⁹⁸ A.g.e., 732.

⁹⁹ A.g.e., 732-740.

¹⁰⁰ Abdülkerim, Devlet Abdullah, “el-Havânik fî Mısır fî'l-asrayni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî”, Doktora Tezi, Mekke: Umm al-Qura University, s. 43-44.

ortasında burada ikâmet edenlerin abdest almasını kolaylaştırmak için inşa edilen fiskiyeli bir havuz yer almaktadır. Doğu cihetindeki eyvanda, kible yönünde bir mihrap ve minber yer almaktadır. Bu kısımdan içeri açılan odaların hangâh şeyhlerinin kullanımı için tasarlandığı düşünülmüştür. Hangâhın duvarlarını süsleyen bitkisel ve geometrik desenli kumaş ve ahşapların çoğu bugüne kalmamış, ancak varlıklarına işaret eden parçalar ulaşmıştır. Bu sayede hangâhın tezyinat unsurlarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Batı yönündeki eyvan duvarlarının içlerinde, hangâhtaki sûfilerin kaldığı 3,5x1,5 metre genişliğinde halvet hücreleri yer almaktadır.¹⁰¹

Selâhaddîn-i Eyyûbî, Saîdü's-süedâ'yı hangâha çevirdiğinde, sûfilerin kullanımı için hangâhın dışına bir de hamam inşa ettirmiştir.¹⁰² Hamamın vakfiyesinde, buraya Yahudi ve Hristiyanlar'ın girmemesi şart koşulmuştur.¹⁰³ Bu durum, hamamın hangâhta kalan sûfilerin ihtiyacına binaen inşa edilmesinin yanında müslüman halkın da kullanımına sunulduğunu göstermektedir.

Hangâhın, Selâhaddîn-i Eyyûbî zamanında yapılan inşa faaliyetlerinden sonra da çeşitli onarım ve bakımlardan geçmiştir. Hangâhta tadilat işlemlerini gerçekleştiren ilk kişi Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin oğlu olmuştur. El-Melikü'l-Azîz İmâdüddîn Ebü'l-Feth¹⁰⁴ (ö. 595/1198) Eyyûbî hükümdarı olduğunda, hangâhın kullanıma geçmesinden otuz sene sonra burada onarım çalışması gerçekleştirmiştir. İmâdüddîn'in imâr faaliyetini, hangâhın kapısına tarih düşerek yazdırdığı kitabeden takip etmek mümkündür. Hangâh kapısının girişinde, 12,2 metre uzunluğunda dört satır halinde nesih hattı ile işlenen levhada şu ifadeler yer almaktadır:

“İzzet yalnızca Allah'a mahsustur. Allah'ım, sûfileri Kahire'nin korunaklı bölgesinde bu Saîdü's-süedâ evi ile nimetlendiren ve onu vakıflarla destekleyen Salâhu'd-dünyâ ve'd-dîn el-Melikü'n-Nâsır'a merhamet et ve ondan razı ol. Bu yeni kapının inşasını ve bu mutlu açılışı emreden, kulların ve meliklerin efendisi, dinin ve dünyanın İmâdı (destekleyicisi), İslam dininin ve Müslümanların sultanı, Kahire'deki devletin gücü, bu parlak milletin tâcı ve âlemin düzenleyicisi, Emîrül'l-mü'minîn'in yardımcısı şerefli el-Melikü'l-Azîz Osman b. Yusuf b. Eyyûb, Allah onun mülkünü ölümsüz kılsın, 594 senesinin

¹⁰¹ Rızk, *Hânkâvât*, I, 153-157; Abdülkerim, *Havânik*, s. 43-45.

¹⁰² Makrîzî, *Hıtat*, IV, 728.

¹⁰³ A.g.e., III, 155.

¹⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. Cengiz Tomar, “el-Melikü'l-Azîz”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-melikul-aziz> (Eriş. tar. 26.12.2019).

Rebiyülevvel ayında (yazdırdı), Allah Muhammed'e, âline ve ashabının tamamına salât buyursun."¹⁰⁵

Kaynaklarda karşımıza çıkan diğer onarım çalışması bundan yaklaşık yüz elli yıl sonra gerçekleşmiştir. Kahire'de zenginliği ve yaptığı hayırlarla tanınan Fethüddin eş-Şerâbîşî'nin (ö. 745/1344) özellikle Ezher Câmîi ile Saîdü's-süedâ Hangâhı'na ve burada kalanlara büyük ihsanlarda bulunduğu belirtilmektedir.¹⁰⁶ Şerâbîşî'nin hangâhta yaptığı bu yardımların tam olarak neleri kapsadığına dair ise detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bir diğer tadilat işlemi ise 788 (1386) yılında hangâh şeyhliğine getirilen Şihâbüddîn el-Ensârî (ö. 794/1391) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ensârî'nin de oldukça varlıklı bir kimse olduğu, hangâhın vakıflarını ve binasını imar ettiği, buraya minare ve minber eklettiği aktarılmıştır. Bu bakım faaliyetleri için kendi malından otuz bin dirhem harcadığı kaydedilmiştir.¹⁰⁷

Daha sonra Tağriberdî b. Yelbay ez-Zâhirî el-Kâdirî el-Haneffî (d. 830/1426), hangâhta kalanların yoğun talebi üzerine Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın vakıflarını imar etmiş ve hangâhta yoğun bir tadilat işlemine girişmiştir. Bu onarım işleminden sonra hangâhın görünümünde ciddi bir değişim yaşandığı ifade edilmiştir. Tağriberdî hangâhın hamamını ve içindeki eşyaları yenilemiş, dersliklerin büyük bir kısmını onarmış, tuvaletlerini tamir etmiş ve kapısını değiştirmiştir. Hangâhın bu yenileme işleminde, masrafların hangâhın vakıf gelirleriyle karşılandığı ve bunu sağlamak için hangâhın sâkinlerine harcanan paydan bir miktar kısıtlamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim hangâh ahalisinden bazıları, tamirat işlemleri dolayısıyla yapılan bu harcamalar sebebiyle kendi ödeneklerinden kısıtlama yapıldığı için, bu çalışmayı gerçekleştiren Tağriberdî'nin aleyhinde konuşmaya başlamışlardır. Hatta bu tamirat çalışmaları esnasında Tağriberdî'nin burada eski bir define bulduğu ve onu zimmetine geçirdiği şeklinde bazı söylentiler yayılmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Rızk, *Hankavât*, I, 133. Verilen ibarenin Arapça ifadesi şu şekildedir:

(العدة لله وحده. اللهم ارحم الملك الناصر صلاح الدنيا والدين وأرض عنه الذي أنعم على الصوفية بهذه القيسارية وأوقفها على بقعتهم التي تعرف بدار السعيد السعداء بمحروسة القاهرة. مما امر بهذا الباب الجديد والفتح السعيد سيد الملوك والعبيد عماد الدنيا والدين سلطان الاسلام والمسلمين عضد الدولة القاهرة تاج الملة الزاهرة نظام العالم فلك. المعالي الملك العزيز عثمان بن يوسف بن أيوب ظهير أمير المؤمنين خلد الله ملكه في تاريخ ربيع الأول سنة أربع وتسعين وخمسمائة وصلى الله على محمد وآله وأصحابه أجمعين)

¹⁰⁶ Malatî, Zeynüddin Abdülbâsit b. Halîl (ö. 920/1514), *Neylû'l-emel fî zeyli'd-düvel* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2002, I, 103.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 423.

¹⁰⁸ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, III, 30.

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kurduğu bu hangâhın ilk onarım çalışması yine bir Eyyûbî sultanı tarafından yapılmış, sonraki bakım ve onarımlar ise genellikle zengin kimseler tarafından gönüllü olarak gerçekleştirilmiştir. Hangâhın gelirinin sadece vakfiyelerden ibaret olmadığı, halkın da sûfilere yardım etmek üzere bağışta bulunduğu görülmektedir. Memlûk döneminde hangâh ve medrese inşa etmek hükümdarlar için manevî bir güç ve maddî bir otorite sembolü haline gelmiş ve devletin başına geçen Memlûk hükümdarları adeta birbirleriyle yarışarcasına büyük ve donanımlı hangâhlar ve medreseler inşa ettirmişlerdir. Bu hangâhların fiziksel olarak daha büyük ve donanımlı olabildikleri görülmüştür.

2.1. Hangâh Mezarlığı

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın inşa sürecinden bahseden metinlerde mezarlığa dair bir ibare bulunmamasına rağmen, hangâhın iç ve dış avlularında daha sonra eklenen bir mezarlığın bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Öyle ki, özellikle Sehâvî'nin *ed-Davu'l-lâmî* isimli eserinde birçok kişinin biyografisinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın avlusuna, türbesine veya mezarlığına defnedildiğine dair bilgi yer almaktadır. Bir sonraki sayfada bu kişilere dair bilgiler yer almaktadır. Hangâh mezarlığına defnolunduğu tespit edilen isimler arasında meşhur âlimler ve sûfiler olduğu gibi hangâhla veya tasavvufla hiçbir irtibatı tespit edilemeyenler de bulunmaktadır.

Hangâha defnedildiği belirtilen çok sayıda kişinin olması, Makrîzî'nin metninde yer alan bilgilerle açıklığa kavuşmaktadır. Makrîzî'nin verdiği bilgilere göre, ilk dönemlerde hangâhın özel bir mezarlığı yokken ilerleyen zamanlarda Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ikamet eden sûfiler, hangâh ehlinde vefat eden kimseler için

¹⁰⁹ Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın avlusuna veya türbesine defnedilen kişilerden tespit edilenler; Zeynüddin İbn Halfûn Abdurrahman b. Süleyman el-Menhelî eş-Şâfiî, Ahmed b. Hasan et-Tinâbî el-Hanefî (ö. 831/1427), Ebü'l-bekâ el-Kustalânî (ö. 833/1429), Abdurrahim b. Muhammed et-Trablusî el-Hanefî (ö. 841/1437), Hangâh şeyhi Şemseddin İbnü'l-Hassân Muhammed b. Muhammed el-Makdisî eş-Şâfiî (ö. 855/1451), İbn Ebi's-Suûd Muhammed b. İsmail el-Menûfî (ö. 856/1452), Hâdimü'l-kütüb Muhammed b. Muhammed el-Hakerî el-Kahiri eş-Şâfiî es-Sûfî (ö. 862/1457), İbnü'n-Nebîh Muhammed b. Muhammed el-Kutûrî eş-Şâfiî eş-Şâzîlî (ö. 862/1457), İbn Eyyûb Abdullah b. Ali ed-Dımaşkî eş-Şâfiî el-Kâdirî (ö. 868/1463), Şerefüddin Muhammed b. Muhammed b. Osman el-İşlîmî (ö. 864/1459), Muhammed b. Abdürrahim et-Trablusî el-Hanefî (ö. 873/1468), İbn Ubeyd el-Vakkâd Ali b. Abdülganî es-Suûdî el-Hanefî (ö. 879/1474), İbnü'l-Cündî Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Kahîrî (ö. 880/1475), Hangâh şeyhi Sirâcüddin Ömer b. Hüseyin el-Abbâdî eş-Şâfiî (ö. 885/1480), Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Allame Celâleddin el-Medenî el-Hanefî (ö. 881/1476), Abdurrahim b. Muhammed el-Bâlisî eş-Şâfiî (ö. 884/1479), Musa b. Ahmet el-Ensârî eş-Şâfiî (ö. 884/1479), Ebü'l-Gays Muhammed b. Yusuf b. Ahmet es-Safî eş-Şâfiî (ö. 892/1486) ve babası, Muhammed b. Yusuf b. Musa el-Menûfî (ö. 892/1486) ve babası, Hangâh şeyhi Cemâleddin Abdullah b. Muhammed el-Kevrânî eş-Şâfiî (ö. 894/1488), İbnü'l-Kutub İbrahim b. Ahmed b. Yusuf ed-Dımaşkî el-Hanefî (ö. 898/1492).

mezarlık olarak kullanmak üzere, hangâhın hemen yanında bulunan ve ölçüsü iki feddân¹¹⁰ kadar olan araziye satın alarak etrafını duvarla çevirmişlerdir. Zamanla hangâha olan alaka arttıkça ve buraya iyilikle yâd edilen kimseler defnedildikçe halkın buradaki mezarlığa olan rağbeti de giderek artmıştır. İnsanlar hem hangâh mezarlığında medfun kimseleri ziyarete gelmeye başlamış hem de bu mezarlığa defnedilmek için özel bir çaba göstermişlerdir. Hangâh sâkinlerinin vefat ettikten sonra da bir arada kalmalarını sağlayan bu mezarlık, bir süre sonra kapılarını dışarıya açmıştır. 790 (1388) yılında hangâhın şeyhi Şemseddin Muhammed el-Belâlî eş-Şâfî (ö. 820/1417), belli bir ücret karşılığında isteyen herkesin buraya defnedilmesine izin veren yeni uygulamayı hayata geçirmiştir. Bu uygulama hangâh ekonomisine fazladan gelir sağlayan bir kazanç kapısı olsa da bir süre sonra salih kimselerle defnolunma ve onlarla bir mecliste olma arzusundaki kişileri hoşnutsuz etmiştir. Makrîzî “zalim ve tarikatına faydası olmayan” pek çok kişinin hak etmeden buraya defnedildiğini söyleyerek bu uygulamayı tenkit etmiştir.¹¹¹

Makrîzî’nin aktardığı bu bilgi, hangâhın mezarlığına defnedilen bütün kişilerin hangâhta yaşamadığını veya sûfî olmadıklarını göstermektedir. Diğer taraftan bu durum birçok kişinin hangâha ilişkin bir mekâna defnedilmeye özel bir anlam atfettiğine işaret etmektedir. Hangâhın kurulmasından kısa bir süre sonra buraya olan aidiyet hissinin geliştiğini düşünmek mümkündür. Ölünce dahi bedeninin nerede ve kimin yanında olacağı sorusunun büyük önem arz ettiği bir toplumda hangâhın burada kalan kişilere bu güveni verdiği görülmektedir.

Diğer taraftan mezarlıklar, kişinin ölümünden sonra bile siyasî veya ilmî konumunu gösteren bir unsur olmuştur. Dolayısıyla hangâhın şeyhliğini yapan ve burada kalan kimseler kadar, hangâha defnedilen kişiler de mekânın kimliğini oluşturan halkanın bir parçası olarak görülmüşlerdir. İnsanların ölümlemlerinden sonra defnedildikleri mekânlara bir anlam atfedilmiştir. Kaynaklarda, hangâha defnedilen kişilerden bahsedilirken, çoğunun kimin yanına defnolunduğu bilgisinin de yer alması

¹¹⁰ Feddân, Mısır ve Suriye’de yaygın kullanılan bir ölçü birimidir. 1 feddânın yaklaşık olarak 5929 m² ye tekabül ettiği belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, “Feddân”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/feddân> (Erişim tarihi: 14.02.2020).

¹¹¹ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 361.

dikkat çekmektedir. Bunların dışında kişinin annesinin, babasının, dedesinin, hocasının veya şeyhinin yanına defnedildiğine dair örnekler de bulunmaktadır.¹¹²

Dönemin önemli âlimlerinden hangâha defnedilmiş kişilere rastlanılmıştır. Meşhur Şâfiî âlimi ve müctehid Takıyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355), tasavvuf eğitimini İbn Atâullah el-İskenderî'den almıştır. Dımaşk'ta çeşitli medreselerde müderrislik ve Şâfiî kadılığı yaptıktan sonra Kahire'de görevlendirilmiş, buraya gelişinin yirminci gününde ise vefat etmiştir. Oğlu Bahâüddîn es-Sübkî (ö. 773/1372) babasının naaşını İmam Şâfiî'nin türbesine defnedilmesini istemiş, fakat buna izin verilmediği için daha sonra Saîdü's-süedâ Hangâhı'na defnedilmesinde karar kılınmıştır. İmam Şâfiî'nin türbesine defnedilmek istenmesinin arkasında, dönemin mansıplarıyla ilgili bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Nitekim Sübkî'nin Kahire'ye gelmesiyle, halk arasında oğlunun onu Mısır kâdilkudâtlığına getirmek istediğine dair söylentiler çıktığı belirtilmiştir. Bu durum, vefat eden birinin defnedildiği mekânın da kişinin ilmî durumu hakkında bir iddia ifade ettiği şeklinde bir algıya işaret etmektedir.¹¹³

Hangâha defnedilen meşhur isimlerden bir diğeri, dört mezhepten fetva verme yetkisi, dokuz hadis kitabından icazeti ve üç yüz kadar telif eseri bulunduğu aktarılan dönemin önemli âlimlerinden İbnü'l-Mülakkın¹¹⁴ (ö. 804/1401) olmuştur. İbnü'l-Mülakkın'ın hayatında hangâha dair bir detaya rastlanmamış olsa da vefatından sonra Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın avlusuna defnedildiği aktarılmıştır.¹¹⁵ Oğlu Ali, başka bir şehirde vefat etmesine rağmen naaşı Kahire'ye taşınarak babasının yanına defnedilmiştir.¹¹⁶ Torunu Ömer de vefat edince aynı yere, dedesine yakın bir mekâna defnedilmiştir.¹¹⁷

¹¹² Örnek olarak, Şerîf el-Kürdî (ö. 882/1477), vefat ettiğinde Şeyhi Bedreddin e-Bağdâdî'nin yanına (bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmî*, VI, 37); Muhammed Kerîmüddîn el-Buveytî (ö. 888/1483) annesinin yanına (bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmî*, VIII, 175); Yahya b. Muhammed el-Kirmânî (ö. 833/1429) Kâyatî'nin yanına defnedilmiştir (bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmî*, X, 261).

¹¹³ İbn Hacer, *Dürer*, IV, 74-81; Bilal Aybakan, "Takıyyüddin Sübkî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/subki-takiyyuddin> (Erişim tarihi 26.12.19).

¹¹⁴ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Özel, "İbnü'l-Mülakkın", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-mulakkin> (Erişim tarihi 26.12.19).

¹¹⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 45; Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmî*, VI, 100-105. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Özel, "İbnü'l-Mülakkın", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-mulakkin> (Eriş. tar. 26.12.19).

¹¹⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ul-lâmî*, V, 268.

¹¹⁷ A.g.e., VI, 69.

İbnü'l-Mülakkin'in ailesi dışında hangâhın mezarlığına defnedilen başka kimseler de vardır. Hangâhta görevli olan veya ikâmet eden kişiler ve bunların aile üyeleri de hangâh mezarlığında yer almışlardır. Muhammed Ebü'l-Bekâ el-Kastallânî 833 (1429) yılında taun hastalığından vefat edince Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın türbesine defnedilmiştir. Kendisinden on yıl sonra yine taundan vefat eden kardeşi Ebü'l-Hayr Muhammed el-Cemâl el-Hanbelî de aynı yere defnedilmiştir.¹¹⁸ 837 (1433) ve 842 (1438) yıllarında vefat eden, hangâh sâkinlerinden olan Ebü't-Tâhir ve Ebü'l-Berekât kardeşler ile Ebü't-Tâhir'in oğlu Muhammed de hangâhın avlusuna yan yana defnedilmiştir.¹¹⁹ Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Kahirî el-Hanbelî'nin (ö. 855/1451) kabri, babası ve dedesinin yanında, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın türbesinde yer almıştır.¹²⁰ Hangâhta bir süre kalan Ebû Bekir b. Ali el-Bermekî el-Meşhedî eş-Şâfiî (ö. 855/1451) vefat ettiğinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın sûfi mezarlığına defnedildiği kaydedilmiştir.¹²¹ Bunların dışında geçirdiği cüzzam hastalığından sonra dilinde tutukluk olan hangâh hizmetkârının genç yaşta vefat eden kardeşi yine avluya defnedilmiştir.¹²² Hangâhın türbesine defnedilen İbnü'z-Ziyâ'nın babası, hangâhın kadrosunda bulunmuş, kardeşi ise bir süre hangâhta ikamet etmiştir.¹²³

Hangâhta şeyhlik görevini yerine getiren kişilerden bir kısmının yine hangâha defnedildiği görülmektedir. Bu cenaze törenleri, halifenin ve sultanın da katıldığı bir merasim haline gelebilmiştir. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın bir süre şeyhliğini yapan Şemseddin Muhammed b. Ali el-Kâyâtî eş-Şâfiî (ö. 850/1446) bu görevinin yanı sıra çeşitli medreselerde müderrislik, hatiplik gibi görevleri ifa etmiş ve kâdilkudât mansıbına getirilmiştir. Vefat ettiğinde ise sultanın, kadıların, ulemânın ve halkın ileri gelenlerinin katıldığı cenaze merasimine halife öncülük etmiş ve Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın türbesine defnedilmiştir.¹²⁴ Halk, âlimler ve sûfiler tarafından sevilmiş ve kabul görmüş olan hangâh şeyhlerinden Sirâcüddin Ömer b. Hüseyin el-Abbâdî eş-Şâfiî¹²⁵ (ö. 885/1480) ve Şemseddin İbnü'l-Hassân Muhammed b. Muhammed el-

¹¹⁸ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi*, VIII, 78.

¹¹⁹ A.g.e., VII, 227-228.

¹²⁰ A.g.e., V, 56-57.

¹²¹ A.g.e., XI, 53.

¹²² A.g.e., VIII, 245.

¹²³ A.g.e., VIII, 204-205.

¹²⁴ A.g.e., VIII, 213.

¹²⁵ İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, III, 167

Makdisî eş-Şâfiî (ö. 855/1451) de hangâhın avlusuna defnedilen hangâh şeyhleri arasındalardır.

Hangâhın açılışında Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Şâfiî ve Mâlikî âlimler ile sınırladığı hangâha kabul edilme şartına mezarlıkta uyulmadığı görülmektedir. Nitekim ailesi Şâfiî mezhebine mensupken kendisi daha sonra Hanefî mezhebini benimseyen ve âlim olmasının yanı sıra vakit hesaplama, usturlap yapımı gibi konularda da mâhir olan Abdülvehhab b. Muhammed el-Kahirî el-Hanefî¹²⁶ ve Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Kahirî el-Hanbelî¹²⁷ (ö. 855/1451) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın avlusuna defnedilmiştir.

Hangâhta kısa süreliğine bulunan bazı kişiler de buradaki mezarlığa defnedilmeyi tercih etmişlerdir. İlmî seyahatleri esnasında Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda konaklayan İbn Ebî Kâsım en-Nüveyrî el-Mâlikî ve Hasan b. Ali ed-Dimyâtî el-Ezherî eş-Şâfiî gibi âlimlerden Saîdü's-süedâ'nın avlusuna veya türbesine defnedilenler bulunmaktadır.¹²⁸

Hangâhla bağlantısı olan kişilerin yanı sıra başka kurumlarda uzun süre çalışmış olan ve fakat yine de buraya defnedilen kişilere de rastlanılmaktadır. Dedesi ve babasından sonra Kamiliye Camii'nde imamlık yapan İbnü'l-Kemâl Muhammed eş-Şâfiî (ö. 876/1471), bu hangâhın avlusuna defnedilmiştir.¹²⁹ Oğlu Muhammed 881 (1476) yılında taun hastalığından vefat edince o da buraya defnedilmiştir.¹³⁰

Hangâha defnedilenlerin arasında ilmî yönleri ve yaptıkları hayır işleriyle tanınan hanımlar bulunmaktadır. Ümm Abdülkadir Fatıma bint Ebubekir (ö. 874/1469)¹³¹ ve Ümm Şemseddin Fatıma bint Nûreddin Ali es-Sinbâtî¹³² (ö. 880/1475) vefat ettiklerinde hangâh avlusuna defnedilmişlerdir. Hangâh ile olan ilişkilerinden bahsedilmese de bol miktarda hayır yapan ve çevresi tarafından iyilikle anılan kimseler oldukları aktarılmıştır. Ümm Şemseddin'in ilmî tahsili olduğu belirtilen kızı Âmine de vefat ettikten sonra yanına defnedilmiştir.¹³³ Hangâh sâkinlerinden olan ve burada

¹²⁶ A.g.e., V, 108.

¹²⁷ A.g.e., V, 56-57.

¹²⁸ A.g.e., IX, 287; III, 106.

¹²⁹ A.g.e., IX, 225.

¹³⁰ A.g.e., IX, 166.

¹³¹ A.g.e., XII, 90.

¹³² A.g.e., XII, 96.

¹³³ A.g.e., XII, 4.

vefat eden kişilerin bir kısmının ise hangâha değil, şehirdeki başka bir sûfî mezarlığına defnedildikleri görülmektedir. Hangâhta otuz yıl şeyhlik vazifesini yerine getiren ve aynı zamanda hangâhın mezarlığına başkalarının defnedilmesinin iznini veren Muhammed b. Ali el-Aclûnî el-Belâfî (ö. 820/1417) yine hangâhta vefat etmesine rağmen sûfî mezarlığına defnedilmiştir.¹³⁴ Yine hangâhta ömrünü geçirdiği belirtilen Melîcî burada vefat ettiğinde cenazesi hangâhta yıkanıp sûfî mezarlığına defnedilmek üzere gönderilmiştir.¹³⁵

3. Vakfiyesi

Selâhaddîn-i Eyyûbî, 569 (1173) yılında Dâr-u Saîdü's-süedâ'yı uzak diyarlardan gelen sûfilere vakfetmiş ve kurucusu olarak vakfiye kurallarını belirlemiştir. Hangâhın orijinal vakfiye metni bulunmamakla birlikte başka metinlerde yer alan doğrudan veya satır arası bilgiler sayesinde bu kuralların bir kısmına erişmemiz mümkün olmuştur. Bunların yanında, Nathan Hofer zekice bir düşünceyle, yine Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın inşasından on altı yıl sonra 585 (1189) yılında inşa ettirdiği Kudüs'teki Salâhiyye Hangâhı'nın günümüze ulaşan vakfiyesini de çalışmasına dahil ederek birbirine yakın yıllarda, aynı hükümdar tarafından inşâ ettirilen bu iki kurumun vakfiye şartlarının birbiriyle uyumlu olması ihtimali üzerinde durmuştur.¹³⁶ Elde edilen bilgiler doğrultusunda hangâhın kurulma nedeni, ulaşmak istediği amaç, hitap ettiği kesim, sunduğu imkânlar, maddî kaynakları ve kadrosu hakkında çıkarımda bulunulabilir. Yine bu doğrultuda hangâhın kuruluş hedefleriyle zaman içerisindeki değişimi takip etmek de mümkün olacaktır.

3.1. Hangâhta Kalan Zümreler

Hangâh vakfiyesinde buranın farklı beldelerden seyahat ederek Kahire'ye gelen sûfiler için vakfedildiği, eğer yer kalırsa Kahire veya Mısır'ın diğer bölgelerinde yaşayan sûfilerin de kalabileceği belirtilmiştir. Hangâhta kalacak kişiler için Şâfîî ve Mâlikî mezhebine mensup olmaları ve Eşarî itikadını benimsemeleri şart koşulmuştur.¹³⁷ Buna karşın IX. (XV.) yüzyılda Kalkaşendî, doğu ve batıdan her türlü insanın gelip hangâhta kaldığını, hangâhın kurallarının bir tanesinin de buraya gelen

¹³⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VIII, 178.

¹³⁵ A.g.e., IX, 285

¹³⁶ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 43.

¹³⁷ Makrîzî, *Hitat*, IV, 731.

kimsenin reddedilmemesi olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸ İlerleyen kısımlarda da görüleceği üzere burada ikâmet eden kişiler Şâfiî ve Mâlikî ulemâsı ile sınırlı kalmamış, Hanefî ve Hanbelî mezhebine mensup âlimler ve sûfîler de hangâhta kalmışlar, hatta bazıları şeyhlik görevini üstlenmişlerdir. Vakfiyede hangâha gelen kimsenin reddedilmemesi şeklinde konulan şartla ise muhtemelen sûfîler kastedilmektedir. Nitekim İbn Battuta da Kahire de bulunduğu esnada Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın ziyaretinde de bulunmuş ve hangâhlarda kalmak isteyen kişilere kimi sorular sorulduğunu kaydetmiştir. Buna göre, gelen kişi hangâh kapısının önünde sırtında seccadesi, sağında değneği ve solunda ibriği olmak üzere beklemektedir. Hangâh kapısında görevli bevvâb, onun maksadını anlayıp yanına gelir ve hangi bölgeden geldiğini, yol boyunca hangi zaviyelere/hangâhlara uğradığını ve şeyhinin kim olduğunu sormaktadır. Cevaplarından tatmin olduğunda onu içeri alıp seccadesini gerekli yere sermekte ve abdestini tazelemesi üzere taharet mahalline götürmektedir.¹³⁹

Selâhaddîn-i Eyyûbî, hangâha kabul edilecek kişilerin Eşarî itikadına sahip olma şartını Mısır'da kurduğu diğer vakıf kuruluşlarında da devam ettirmiştir. Mısır'da Eşarî itikadının yayılmaya hızla devam ettiğini söyleyen Makrîzî, Eyyûbîler döneminde Hanefî ve Hanbelî mezheplerine nadiren rastlanıldığını, ancak zamanla bu iki mezhebin de takipçilerinin arttığını ve Mısır ve Şam bölgelerinde yaygınlık kazandığını belirtmiştir.¹⁴⁰

Hangâhta kalan sûfîlerin mal varlıklarının çok olmaması ve kaldıkları müddetçe düzenli maaş kazandıkları bir işlerinin olmaması beklenmiştir. Hangâhın kuruluşundan yaklaşık yüzyıl önce İmam Gazâlî'nin (ö. 505/1111) de bu yönde hüküm vermesi nedeniyle hangâhlarda sabit bir kural olduğu düşünülebilir.¹⁴¹ Nitekim

¹³⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-aşâ*, XI, 367.

¹³⁹ İbn Battuta, *Rihle*, I, 204.

¹⁴⁰ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 167.

¹⁴¹ İmam Gazâlî'den hangâhlarda kalarak buranın imkânlarından faydalanmanın kimler için câiz olacağına dair fetva sorulmuştur. İmam Gazâlî, hangâhlarda kalacak kişilerin salih olmaları, sûfî olmaları, sûfî kıyafeti giymeleri ve çalıştıkları bir işlerinin olmaması gerektiğini belirtmiştir. İmam Gazâlî'nin, hangâhlarda kalmak için cevaz verdiği meslekler de olmuştur. Liderlik yapan kişilerin, tacirlerin, dükkanlarında veya evlerinde çalışan imalatçıların kalmasının uygun olmadığını; buna karşın kâğıt üretimi ve terzilik gibi “tasavvufî uyumlu” mesleklerde çalışan ve işi karşılığında ailesini geçindirmek için ücret kazansa dahi dükkânda değil hangâhta/ribatta çalışan kişilerin kalmasında bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte vâzlik veya müderrislik gibi ilimle iştigal edilen mesleklerin tasavvufî uyum içerisinde olduğunu; bu kişilerin diğer şartları taşıdıkları müddetçe hangâhlarda kalmalarında sorun olmadığını söylemiştir. Pûrcevâdî, *Du muceddid*, s. 97-98.

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda da zaman zaman zengin ve belirli bir kazançları olan meslek sahibi kimseler hangâhtan uzaklaştırılmıştır.¹⁴²

3.2. Hangâh Gelirleri ve Kullanımı

Hangâh üç yüz sūfîyi barındıracak şekilde inşa edilmiştir.¹⁴³ Hangâhın yönetimine bir şeyh atanmış, hangâhın giderlerini karşılamak için ise Kahire'nin dışında Birketü Fîl civarında bir bostan, Kahire'de ve Behnesâviyye eyaletinin Dehmerû bölgesinde kaysâriyyeleri¹⁴⁴ vakıf olarak belirlemiştir.¹⁴⁵ Yine vakfiye kurallarına göre, burada ikamet eden sūfîler vefat ettiklerinde geride yirmi dinarın üzerinde bir mal birikimleri bulunmuşsa, bu miktarın da hangâha gelir olarak bırakılması istenmiştir. Vakıf gelirlerinin, hangâhın giderlerinin karşılanması yanı sıra, hangâhta kalan sūfîlerin günlük yiyecek-içecek ihtiyaçlarının sağlanması ve burada ikamet eden sūfîler seyahate çıkmak istediklerinde onların yolculuk masraflarının karşılanması gibi hizmetler için kullanılması beklenmiştir.¹⁴⁶

Selâhaddîn-i Eyyûbî, hangâh vakfiyelerinden elde edilen hasılatı burada ikamet eden kişilerin iâşe ve ibâte ihtiyaçlarının karşılanması için kullanıma sunmuştur. Hangâh şartlarına göre burada ikamet eden bir sūfînin temel ihtiyaçları olan barınma, beslenme, temizlik ve giyinme giderleri vakfiye gelirlerinden karşılanacaktır. Hangâhta kalan sūfîlere her gün belirli porsiyonlarla yemek, et ve ekmek verilecektir.¹⁴⁷ Bunların miktarı ise kişi başı günlük her biri üç rıtl¹⁴⁸ ağırlığında üç somun ekmek, et suyu ile birlikte yine üç rıtl ağırlığında et parçası olarak belirlenmiştir. Her ayın başında ise tatlı yapılmakta, sūfîlerin aylık kullanımına yetecek miktarda sabun dağıtılmaktadır. Bunun yanında, hangâhta ikamet eden her bir

¹⁴² Hangâhtan uzaklaştırılan kişiler ve süreç hakkında detaylı bilgi için Üçüncü Bölüm'de "Yönetimle ve Hangâh Sâkinleriyle İlgili Problemler" başlığına bakınız.

¹⁴³ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 730.

¹⁴⁴ Arap-İslam dünyasında içerisinde atölye ve dükkanların bulunduğu üstü kapalı pazar yeri ve çarşılarla verilen isim. Arasta hakkında bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Bedesten", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedesten> (Erişim tarihi: 13.02.2020).

¹⁴⁵ Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın gelirlerini karşılamak üzere vakfedilen arazi ve bostanların listesi ve buradan alınan kâr oranları için bkz. Rızk, *Hânkâvât*, I, 130-134.

¹⁴⁶ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 727-728.

¹⁴⁷ A.g.e., IV, 728.

¹⁴⁸ Arap dünyasındaki en yaygın ölçü birimi ola rıtlın ölçüsü bölgelere göre değişiklik gösterse de genellikle kantarın %1'i olarak kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Rıtl", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ritl> (Erişim tarihi: 13.02.2020).

kişiyse senelik kıyafet ihtiyaçlarını karşılama amacıyla kırk dirhem kıyafet parası verilmektedir.¹⁴⁹

Hangâh sâkinleri için belirlenen bu ikram miktarları her dönem aynı kalmamıştır. Hangâhın gelirini sağlayan bölgelerdeki değişiklikler, doğal afetler, hangâhta kalan kişi sayısının belirlenen miktardan çok fazla olması ve devletin maddî durumundaki değişimler gibi etkenlerden dolayı, zaman zaman yukarıda sayılan hizmetlerin bir kısmının sağlanamadığı görülmektedir. Nil nehrinin taşması, kuraklık, Moğol tehlikesi ve girilen savaşlar Memlûk döneminin en etkili ekonomik çalkantı sebepleri olmuştur. Ekonomik zorluk yaşanan dönemlerden bir tanesinde, Memlûk yönetiminin son zamanlarında hangâhta kalan kişi sayısı artması sebebiyle hangâhın giderlerinin karşılanamamış, Emir Sûdun tatlı ve sabun dağıtımını kaldırmış ve kıyafet için ödenen miktarı kesmiştir. Bu düzenlemeden sonra, hangâhta kalanlara sadece somun ekmek dağıtılmaya devam edilmiş, herkese üç ekmek dağıtıldıktan sonra artan miktara göre dördüncüsü de verilmiştir.¹⁵⁰ Hangâhın gelir durumundaki değişikliklere ve yapılan yeni düzenlemelere “Hangâhın İşleyişindeki Bozukluklar” bölümünde daha detaylı olarak değinilmiştir.

Daha önce de zikredildiği üzere hangâhın bir kurum olarak ortaya çıkışındaki temel sâiklerinden biri, bizzat ilim talebiyle gerçekleşen seyahatler olmuştur. Burada ikâmet eden veya çeşitli görevlerini yerine getiren kişilerin de seyahate çıkma durumları göz önünde bulundurulmuştur. Hangâhın vakfiye şartına göre, hangâhta vazifesi olan biri yolculuğa çıktığında eğer geri dönerse bu görevini geri alabilmektedir.¹⁵¹ Böylece hacca giden, ilmî seyahate çıkan veya başka bir mansıba atanan kişi daha sonra hangâhtaki görevine geri dönebilmiştir. Bununla birlikte, seyahatler belirli bir sınırdan tutulmuştur. Hangâhlarda kalan sûfilerin, ailelerini ziyaret etmek üzere ayda beş gün hangâh dışında konaklamalarına müsaade edilmiştir. Kudüs ve Hac ziyaretlerine ise her zaman izin dahilinde olmuştur.¹⁵²

¹⁴⁹ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 730-731.

¹⁵⁰ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 731.

¹⁵¹ İbn Hacer, *İnbâü 'l-gumr*, III, 472.

¹⁵² Abdülkerim, *Havânik*, s. 211.

3.3. Hangâh Sûfilerinin Mesuliyetleri

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın vakfiyesine dair ulaştığımız bu kaynakların yanında, Kudüs'teki Salâhiyye Hangâhı'nın vakfiyesi sayesinde hangâhta kalan kişilerin kurum içerisinde yapmakla mesul oldukları faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Buna göre, Kudüs'teki hangâhta kalan sûfiler her akşam namazından sonra toplanıp Kuran okumak ve zikir çekmekle yükümlüdür. Sonrasında ise, hangâhın vâkıfına, bağışçısına ve bütün müslümanlara dua edilecektir. Her cuma günü, hangâhta veya Mescid-i Aksâ'da şeyhleriyle beraber toplanıp Kuran'dan bir bölüm okumaları istenmiştir. Son olarak ise, yine cuma günleri şeyhlerinin nezaretinde önde gelen sûfilerin metinlerinden dersler yapılması talep edilmiştir.¹⁵³ Kudüs'teki hangâhın vakfiye kurallarının Saîdü's-süedâ için de geçerli olması muhtemel örneklerle bu çalışma boyunca yer verilmiştir.

4. Hangâh Yönetimi, Kadrosu ve Sâkinleri

Bu bölümde, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nı oluşturan; bu mekânda yönetim, çalışma, hizmet, ikamet pozisyonlarında bulunan; hangâhtan faydalanan ve hangâha fayda sağlayan insanlar ele alınacaktır. Yönetiminden hizmet kadrolarına kadar bu hangâhla ilişkisi bulunan kişiler, hangâh hakkında gerçekçi kesitler sunmakta ve bu kurumu oluşturan sosyal ortamı anlamayı kolaylaştırmaktadır. Hangâhta vakit geçiren kişilerin başından geçen bireysel vakalar, hangâh hakkında genellemede bulunmamızı mümkün kılmamaktadır. Buna rağmen bu tekil örnekler, özelde Saîdü's-süedâ Hangâhı genelde ise Eyyûbî ve Memlûk dönemi hangâhlarında karşılaşmamızın mümkün olduğu kişiler ile bu kurumlardaki ilmi ve sosyal yapı hakkında bir fikir vermektedir. Aynı zamanda hangâhta bulunan kişilerin karşılaştıkları sorunlar; buranın bir kurum olarak karşılaştığı muhtemel zorluklara, siyasetle ve siyasîlerle ilişkisine işaret etmektedir. Hangâhta yaşayan ve mekânı canlandıran insanlar teze en çok katkı sağlayan kısımlardandır. Nitekim tabakat eserlerinde şahısların biyografilerinde geçen detaylar bu teze en çok katkı sağlayan bilgiler arasında yer almaktadır.

Hangâhtaki insan unsuru üç temel başlıkta incelenmiştir. İlk olarak hangâhta idari birimlerde görevli olan kişiler ele alınmıştır. Yönetim ve denetimden sorumlu

¹⁵³ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 45.

olan hangâh şeyhleri (şeyhüşşüyûh) ve nâzırları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci olarak, hangâhın bünyesinde çalışan ve çeşitli hizmet alanlarına yer verilmiştir. Bunların arasında hangâh imamlığı, kurrâ, kütüphane görevlisi, kâtibü'l-gaybe, kapıcı, ayakkabı görevlisi, aşçı, fırıncı ve hizmetkârlar bulunmaktadır. Son olarak, hangâhtaki en büyük kitleyi oluşturan sûfilere yer verilmiştir. Hangâhta uzun süreli ikâmet eden ve seyahatleri esnasında kısa süreli olarak burada konaklayan sûfiler iki ayrı başlık halinde yer almıştır.

4.1. Meşihatüşşüyûh Makamı

İlk defa Dımaşk bölgesindeki hangâh ve zaviye yönetimlerinin bir elde birleştirilmesi için Nûreddin Zengî tarafından ihdas edilmiş olan meşihatüşşüyûhluk mansıbına atanan ilk kişi, meşhur bir sûfi ve fakih olan Ebü'l-Feth İmâdüddîn Ömer b. Ali b. Hameviyye (ö. 577/1181) olmuştur. Kendisinin Dımaşk'ta Emevî Câmii'nin yanında bulunan Sümeysâtiyye Hangâhı'nda 563 (1167) yılında tayin edildiği bu mansıp, daha sonra oğulları tarafından devam ettirilmiştir.¹⁵⁴ Hameviyye ailesinin üyeleri İmâdüddîn'den sonra da Suriye ve Mısır'da önemli görevlerde bulunmuşlardır.¹⁵⁵ İmâdüddîn'in mensubu olduğu çoğunluğu sûfi ve fakih olan ailenin büyükleri, Gazâlî (ö. 505/1111) ve İmâmü'l-haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) eğitiminden geçmiştir. Bu bağlantılarının Eşarî-Şâfiî çizgiyi sağlaması, Nûreddin Zengî'nin bu görev için İmâdüddîn b. Hameviyye'yi uygun görmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Nitekim hem Nûreddin Zengî hem de Selâhaddîn-i Eyyûbî Eşarî-Şâfiî ideolojii Dımaşk ve Mısır topraklarında yaygınlaştırmak istemiş ve bu yönde faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁵⁶

Dımaşk'taki şeyhüşşüyûh görevlendirmesinden yalnızca altı yıl sonra, 569 (1173) yılında Selâhaddîn-i Eyyûbî aynı ailenin üyesi olan sûfi ve fakih Sadreddîn b. Hameviyye'yi Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın meşihatüşşüyûh mansıbına atayarak, Nûreddin Zengî'nin ihdas ettiği bu mansıbı ve görevlendirdiği aileyi Kahire'ye taşımıştır. Tezin ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere hangâh şeyhlerinin sûfi ve

¹⁵⁴ Nuaymî, *ed-Dâris*, II, 154.

¹⁵⁵ Ebü'l-Feth Ömer b. Hameviyye'nin babası Ebü'l-Hasan Ali b. Hameviyye, Tus şehrine Gazzâlî'nin sohbetinde bulunmak amacıyla seyahat etmiştir. Dedesi Ebu Abdullah Muhammed b. Hameviyye (ö. 530/1135) ise meşhur İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) öğrencisi olmuş, ilmi ve zahit kişiliğiyle tanınmış, Horasan ve Irak'ta müridleri bulunmuştur (bkz: Nuaymî, *ed-Dâris*, II, 154-155; Münzirî, *et-Tekmile*, III, 16).

¹⁵⁶ Hofer, "The Origins and Development of the Office of the Chief Sufi", s. 13.

fakih olan âlimler arasından seçilmesi, diğer dönemlerde de büyük oranda devam etmiştir.

Selâhaddîn-i Eyyûbî, hangâhı inşa ettirdiğinde buraya atadığı şeyh aynı zamanda şeyhüşşüyûh unvanını da almıştır. Bu mansıp en geniş tabiriyle Mısır bölgesindeki bütün hangâhların denetim yetkisini elinde bulundurmayı ifade etmektedir. Kalkaşendî bu mansıbı açıklarken, şeyhüşşüyûhun hangâhta kalan sûfilerin bütün durumlarıyla ilgilendiğini ve hisbe teşkilatı, kadılık ve hakimlik gibi kurumların bu alanda şeyhin üzerinde bir yetkisinin olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte hangâhta kalmak isteyen kişiler, şeyhin kontrol ve denetiminden geçmektedir. Aynı zamanda hangâhta ikamet eden sûfiler bir şeyhe intisap etmek istediklerinde yine hangâh şeyhinin onayını almaları gerekmiştir.¹⁵⁷ İbn Abdüzzâhir, sûfilerin hangâh şeyhine karşı tutumunu açıklarken sabah ve akşam onun komutlarını yerine getirmeleri, asla emrinden çıkmamaları gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁸ Şeyhüşşüyûhun görev alanını ise, yalnızca hangâhlarda kalan sûfiler oluşturmaktadır.¹⁵⁹ Hangâh dışında, kendi zaviye ve ribatlarında yaşayan sûfiler şeyhüşşüyûhun kontrolünün dışında kalmaktadır. Bunun yanında, şeyhüşşüyûh terimi bir mansıbı ifade etmektedir ve tarikat şeyhiyle farklı noktalarda durmaktadır. Hangâh şeyhlerinin çoğunlukla hizmetlerinde bulunan hâdimleri bulunmuştur. Bu hâdimlerin ilim ve takva sahibi, tasavvuf edebinden ve terminolojisinden haberdar kişiler olmaları beklenmiştir. Hâdimlerin şeyhlerden sonra hangâha şeyhlik yaptıkları da görülmektedir.¹⁶⁰

Kâdilkudâtlik mansıbı gibi şeyhüşşüyûhluk da Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinin en prestijli mansıplarından biri olmuştur. Bu mansıba atanmak isteyen kişiler arasında rekabet mevzuu haline gelmiş, özellikle Memlûk döneminde bu kişiler arasında çeşitli tartışma ve mücadele sahnelerine rastlanmıştır.¹⁶¹

Meşihatüşşüyûh mansıbının Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhinde bulunması, bu hangâhı diğerleri arasında ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Hangâh şeyhinin diğer hangâhlar üzerinde söz sahibi olması bu hangâhı diğerlerinden öncelikli kılmıştır. Bu durum hangâhın açılışından 129 yıl sonra, Sultan Nâsır Muhammed b. Kalâvûn'un (ö.

¹⁵⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l-aşâ*, XI, 368.

¹⁵⁸ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 234.

¹⁵⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-aşâ*, IV, 39.

¹⁶⁰ Abdülkerim, *Havânik*, s. 213; Fernandes, *Khanqah*, s. 65.

¹⁶¹ Hofer, "The Origins", s.3.

741/1341), 724 (1325) yılında Kahire'nin dışında Siryâkûs bölgesinde bulunan Siryâkûs Hangâhı'nı inşa ettirip, şeyhini de şeyhüşşüyûh olarak ilan etmesine değin sürmüştür. Bu tarihten itibaren Siryâkûs Hangâhı'nın şeyhleri şeyhüşşüyûh ünvanını almışlar ve Saîdü's-süedâ Hangâhı da dahil olmak üzere Mısır'daki diğer hangâhlar Siryâkûs Hangâhı'nın şeyhinin denetimine bırakılmıştır. Siryâkûs Hangâhı'nda ise ancak 81 sene devam eden şeyhüşşüyûhluk mansıbının, 806 (1403) senesinde hususiyetini kaybettiği kaydedilmiştir. Makrîzî, bu yılda devlet yönetimindeki karışıklıklar, unvan ve görevlendirmelerde karşılaşılan bozulmalardan bu makamın da payını aldığını, bu tarihten sonra bütün hangâh şeyhlerinin şeyhüşşüyûh olarak anılmaya başlandığını ve meşîhatüşşüyûhluk mansıbının ayrıcalık ve özelliklerini kaybettiğini belirtmiştir.¹⁶²

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhliği ile görevlendirilen kişiler, çoğunlukla dönemin ilmî ve toplumsal bakımdan önde gelenleri ve nüfuz sahibi kimseleri arasından seçilmiştir. Hangâhın şeyhliğini üstlenen kişilerin aynı zamanda ilmî mansıblarda, devletin çeşitli kademelerinde, ordu kumandanlığında, vezarette veya askeriyede görevlendirmeleri olabilmektedir.¹⁶³ Sehâvî (ö. 902/1497), dönemindeki en itibarlı ve yüksek dereceli mansıplardan bahsederken Şâfiî kadılığıyla beraber Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhliğini örnek olarak zikretmiştir.¹⁶⁴

¹⁶² Makrîzî, *Hıtat*, IV, 729.

¹⁶³ Suyûtî, bu kurumda şeyhlik yapanların listesini vermiştir. Buna göre; Sadreddin b. Hameviyye'den sonra oğlu Kemâleddin Ahmed ve daha sonra da Kemâleddin'in kardeşi Muînüddin Hasan bu göreve getirilmiştir. Daha sonra Kerîmüddîn Abdülkerim b. Hüseyin el-Âmulî, kâdılkudât Tâcüddîn b. bintü'l-Eaz, Şeyh Saînüddîn Hasan el-Buhârî, Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir el-İcî, kâdılkudât Bedreddin b. Cemâa, tekrar Âmulî, Allâme Alâeddin Ali b. İsmail el-Konevî (ö. 729/1328), Mecdüddîn Ebû Hâmid Musa b. Ahmed el-Aksarâyî (ö. 740/1339), Kemâleddin Ebû'l-Hüseyin Ali b. Hasan el-Huveyzânî (ö. 787/1386), Şemseddin Muhammed b. İbrahim en-Nakşevânî, Sirâceddin Ömer es-Safedî (ö. 749/1348), Şeyh Bedreddin Hasan b. Allâme Alâeddin el-Konevî (ö. 776/1374), Celâleddin Cârullah el-Hanefî (778 yılına kadar), Alâeddin Ahmed b. Muhammed es-Serânî (ö. 779/1377), Şeyh Burhâneddin İbrahim el-Ebnâsî (ö. 806/1399), Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Ensârî (ö. 794/1391), Şemseddin Muhammed b. ehî Cârullah, sonra tekrar Burhâneddin el-İbnâsî, Şemseddin Muhammed b. Ali el-Aclûnî el-Bilâlî (ö. 820/1417), Cemâleddin Üstâdâr'ın kardeşi Şemseddin el-Bîrevî, Şeyh Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. el-Muhammera (ö. 840/1436), İbn Mücebbir Cemâleddin Yusuf b. Ahmed et-Tezmentî, tekrar İbnü'l-Muhammera, Allâme Ali el-Kirmânî el-Acemî (ö. 853/1449), Şeyh Zeynüddin Hâlit b. Eyyûb (ö. 870/1465), Mecdüddin b. Takıyyüddin el-Kalkaşendî (ö. 871/1466), Sirâceddin Ömer b. Hüseyin el-Abbâdî (ö. 885/1480), Hangâh şeyhi Cemâleddin Abdullah b. Muhammed Hadar el-Erdebîlî el-Kevrânî eş-Şâfiî (ö. 894/1488) ve Zeyneddin Abdurrahman el-Sentâvî eş-Şâfiî (ö. 896/1490) bu göreve getirilen kişilerdir (bkz. Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, II, 235-237). Daha sonra, İmâdüddin Abdülgaffar el-Kürdî'nin 896 (1490) (bkz. Malatî, *Neylû'l-emel*, VIII, 13), Abdülkâdir b. en-Nakîb'in 903 (1497) yılında bu göreve tayin edildiği aktarılmıştır (bkz. İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, III, 377).

¹⁶⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IV, 117.

Bunların dışında ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere Saîdü's-süedâ Hangâhı'na şeyh olarak görevlendirilen âlimlerin birçoğunun başta fıkıh ve hadis alanlarında olmak üzere üst düzeyde ilmi bilgisi ve müderrislik gibi çeşitli mansıpları, telif ettikleri eserleri bulunmaktadır. İlerleyen dönemlerde, XII ve XII. yüzyıllarda da şeyhlik görevi ilmî bilgisi yüksek kişilere verilmeye devam etmiştir. Bu durum ise, ilerleyen yüzyıllarda kurumun ve mansıbın toplumsal manada önemini koruması ve işlerliğini etkin bir şekilde devam ettirmesi olmalıdır.

İncelediğimiz hangâhın meşîhat makamının atamasının bizzat sultan tarafından gerçekleştirdiğine dair birkaç örneğe rastlanmaktadır. Hangâha ilk şeyhüşşüyûh ataması, hangâhı faaliyete geçiren Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁵ Hangâh şeyhi Allâme Alâeddîn el-Kirmânî'nin (ö. 853/1449) vefatından sonra meşîhat görevinin öğrencisi İmâdüddîn Abdülgânî'ye verilmesi kaynaklarda, “Safer ayının ilk günü sultanın ona bu görevi vermesi” ifadeleriyle dile getirilmiştir.¹⁶⁶ Bir diğer örnekte ise 894 (1488) yılında, aralarından birinin Saîdü's-süedâ Hangâhı'na şeyh olarak atanması için bir grup Şâfiî âlimin ismi sultana sunulmuştur. Sultan seçimi o gün yapmamış, ertesi gün bu mansıba kimi atadığını açıklamıştır.¹⁶⁷ Bir diğer görevlendirme sürecinde sultanın atıyla hangâhın önüne geldiği aktarılmıştır. Burada hangâhın önüne çıkan sûfîlerle görüşen sultan, vefat eden hangâh şeyhinden sonra kimi şeyh olarak arzu ettiklerini hangâh sûfîlerine sormuştur.¹⁶⁸ Her üç örnekte de sultan farklı yöntemlerle karar merciinde olmuştur. Buna göre farklı dönemlerde mansıp ataması sultanın bizzat seçimiyle, âlimlerden oluşan bir listeden seçimiyle ve kurumun hizmet verdiği kişilere danışmak suretiyle gerçekleşmiştir. Elimizdeki verilere göre, hangâhın meşîhat görevlendirmesinin sultanın tayin etmesiyle gerçekleşmiş ve bunun için belirlenen sabit bir biçim olmamıştır.

Hangâh şeyhlerinin görevi nasıl devraldıklarına dair sahneler nadiren de olsa rastlanmaktadır. Elimizdeki verilere göre, atamaların bir kısmının tören havasında gerçekleştiği söylenebilir. Hangâh şeyhi Sirâcüddîn Ömer el-Abbâdî'nin (ö. 885/1480) göreve getirilişi, *Sahîh-i Buhârî* kıraatinin hatmi yapıldığı gün yapılmıştır. Büyük

¹⁶⁵ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 727-728.

¹⁶⁶ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IV, 244).

¹⁶⁷ Malatî, *Neylû'l-emel*, VIII, 155.

¹⁶⁸ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, IX, 144-145.

ihhtimalle kutlama havasında geçen bugünde, Abb d 'ye de resmi makam kıyafetini bildiren hilat giydirilmiştir.¹⁶⁹ Bir diğ r örnekte, şeyh Burh nedd n İbrahim el-İbn s 'nin ( . 806/1403) makama getirilme törenine şehrin ileri gelenlerinin ve n zir 'l-h ss'ın katıldığı belirtilmiştir. Kaleden hang ha kadar inilen bir geçit töreninden sonra hang hta görevlendirme gerçekleşmiştir.¹⁷⁰

Hang hın Sel hadd n-i Eyy b  tarafından kurulurken temel amacının uzak diyarlardan gelen s filerin ağırlanması olduğu belirtilmiştir. Hang hın  lim-s filerin ilm  seyahatlerini kolaylaştırmak üzere kurulması, bu kurumda görev yapanların seyahatlerini engellememiştir. Hang h şeyhlerinin de hac, ilm  seyahat veya başka bir şehirdeki bir mansıpta görev almak gibi nedenlerle seyahat etmeleri mümkün olmuştur. Yolculukları uzun s rd ğu takdirde hang htaki görevlerini devam ettirmesi için bir n ib atayarak şehirden ayrılmışlar, geri döndüklerinde görevlerine devam etme imk nına sahip olmuşlardır.¹⁷¹ Nitekim, 780 (1378) yılında hang hın meşihat makamına getirilen şems dd n en-Nis b r  el-Hanef 'nin ( . 791/1388) aynı yıl hacca gitmesi  zerine Hafız Zeyn dd n Abdurrahim el-İr k  ( . 806/1404) n ib olarak hang hın meşihat görevini devralmıştır.¹⁷² Siry k s ve Sa d 's-s ed  hang hlarının şeyhlik görevini aynı anda elinde bulunduran Mecd dd n el-Aksar y  ( . 740/1339) Kahire'nin dışında bulunan Siry k s bölgesinde ikamet etmiş ve Sa d 's-s ed 'da n ibi olarak ise şeyh Cem ledd n el-Huveyz n  ( . 738/1337) görevlendirilmiştir.¹⁷³ Yine hang h şeyhi şih b dd n İbnü'l-Muhammera'nın başka bir görevlendirme sebebiyle ( . 840/1436) Dımaşk'a gitmesiyle Sa d 's-s ed  Hang h 'nın meşihat makamına İbnü'l-Mücebbir Cel ledd n b. Yusuf et-Tezment  ( . 847/1443) n ib olarak getirilmiştir.¹⁷⁴

i. Hang h şeyhleri

Bu kısımda, hang hın şeyhlik görevinde bulunduğu tespit edilen ve haklarında yeterli bilgi bulunan kişilerin biyografilerine yer verilmiştir. Hang h

¹⁶⁹ Seh v , *ed-Davu'l-l m *, VI, 82.

¹⁷⁰ İbn İy s, *Bed i'z-zuh r*, I/II, 212.

¹⁷¹ İbn Hacer, *İnb  'l-gumr*, III, 472.

¹⁷² Malat , *Neyl 'l-emel*, II, 145.

¹⁷³ Makr z , *es-S l k*, II, 287.

¹⁷⁴ İbn Tağriberd , Eb 'l-Meh sin Cem ledd n Yusuf ( . 874/1469), *el-Menhel 's-s f  ve'l-m stevf  ba'de'l-v f * I-VII, (nşr. Muhammed Muhammed Emin), Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l- mme li'l-kit b, 1984, II, 147.

şeyhlerinin ilmî seviyeleri, eğitim düzeyleri ve görevde bulundukları diğer mansıplar hakkında elde edilen bilgiler aktarılmıştır. Aynı zamanda dinî ve ilmî kişiliklerini yansıtan veya hangâhtaki hayatı aydınlatacak kısımlar da bu çalışmaya dahil edilmiştir. Buna karşın, konuya katkısı olmayacak detaylar çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bu sayede hangâhın şeyhlik makamına tayin edilen kişilerde çoğunlukla tercih edilen özelliklere, zaman içerisinde bu kıstaslarda bir değişiklik yaşanıp yaşanmadığına ve bu veriler üzerinden hangâhın sosyal konumu hakkında birtakım çıkarımlara ulaşmak hedeflenmiştir. Hangâh şeyhlerinin biyografilerinde karşılaşılan ve fakat bu çalışmanın farklı kısımlarını ilgilendiren bölümlere, tekrar etmemesi amacıyla yalnızca ilgili bölümün muhtevasında yer verilmiştir. Mesela, bir hangâh şeyhinin siyasî bir figürle arasında geçen olay bu bölümde değil, “Üst Yönetimle İlişkiler” bölümünde ele alınmıştır.

Hangâhın şeyhliği için görevlendirilen ilk kişi, içlerinden birçok fakih ve sûfî yetişmesiyle meşhur Hameviyye ailesinden Ebü'l-Hasan Sadreddîn b. İmâdüddîn b. Hameviyye (ö. 617/1220) olmuştur. Babasının gözetiminde küçük yaşlarda eğitim hayatına başlamış, döneminin önemli âlimlerinden ders almıştır. Kahire'deki görevinden önce Dımaşk'taki en büyük hangâh olan Sümeysâtüyye Hangâhı'nda babasından sonra şeyhüşşüyûh olarak görevlendirilmiştir. Kahire'deki görevi esnasında ise farklı kurumlarda Şâfiî fikhî müderrisliğinde bulunmuş ve devlet yöneticisi için elçilik yapmıştır. Daha sonra çocukları ve torunları “evlâdü'ş-şeyh” olarak anılmış, önemli görevlerde bulunmuş ve bazıları da Dımaşk ve Kahire'de hangâh şeyhi olarak görevlendirilmişlerdir. Sadreddîn'in eşi, meşhur kadı Şihâbüddîn b. Şeyh Şerefüddîn b. Ebî Asrûn'un kızı, kendi çocuklarıyla beraber daha sonra el-Melikü'l-Kâmil sıfatıyla Eyyûbî hükümdarı olacak Nâsirüddîn Muhammed'e (ö. 635/1238) de süt anneliği yaptığı, böylece evlâdü'ş-şeyh'in saray eşrafiyla süt kardeşi oldukları aktarılmıştır.¹⁷⁵ Böylece hem siyasî hem de dinî sahada üstlendikleri aktif rol kan bağıyla da sağlanmış, bu durum bir nevi tescil edilmiştir. Gerçekten de hangâha şeyhlik yapan bu ailenin üyelerinin, aynı zamanda devlet yönetimi ve siyasetle yakın ilişki içerisinde oldukları görülmektedir.

¹⁷⁵ Makrîzî, *Hitat*, IV, 729; İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Sâlim (ö. 697/1298), *Müferricü'l-kürûb fî ahhâri Benî Eyyûb* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire:1957, V, 170; İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmâmüddîn (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdülkadir Arnaut), Katar: Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 2015, XVII, 101; Makrîzî, *Mukaffâ*, VI, 420-421.

Hangâhın ikinci şeyhi, Sadreddîn b. Hameviyye'nin oğlu Ebû'l-Feth İmâdüddîn Ömer b. Muhammed el-Hameviyye (ö. 636/1238) Dımaşk'ta doğup Mısır'da büyümüştür. Ailenin diğer üyeleri gibi Şâfiî mezhebine mensup olan İmâdüddîn “mutaassıp bir Eşarî” ve “tasavvufun sığınağı” olarak görülmüştür. Babasının vefatından sonra şeyhüşşüyûh olarak hangâhta görev almış ve bununla birlikte babasının diğer mansıpları olan İmam Şâfiî Türbesi'nde ve Meşhedü'l-Hüseyn'deki fıkıh müderrisliği görevlerini de üstlenmiştir. Kaynaklarda “muhteşem bir lider” ve “yüce gönüllü bir kimse” olarak anılan İmâdüddîn hem halkın hem ileri gelenlerin sevgi ve saygısını kazanmıştır.¹⁷⁶

Şemseddin Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Makdîsî (ö. 676/1277) Kahire'de şeyhüşşüyûhluk, imamet ve Hanbelî kâdılkudâtlığı vazifelerinde görevlendirilmiştir. Dımaşk doğumlu olup Mısır'a sonradan yerleşenler arasında olan Şemseddin el-Makdîsî; Mekke, Harran, Halep ve Musul'a rihlelerde bulunmuştur. Bağdat'ta bir süre ikamet ettikten sonra 640'lı (1242) yıllarda Mısır'a yerleşmiş ve buradaki ilk Hanbelî kâdılkudât olarak göreve başlamıştır. Bu görevinin yanında, Sâlihiyye Medresesi'nde müderrislik ve Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda şeyhlik vazifesini üstlenmiştir. Sâlihiyye Medresesi'nde görev yapan ilk Hanbelî âlimi olarak bilinen Şemseddin el-Makdîsî, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın da Şâfiî mezhebine müntesip olmayan ikinci şeyhi olmuştur. Halk tarafından hüsnü kabul gördüğü anlaşılan Makdîsî tarihî kaynaklarda yakışıklı, faziletli, hayır sahibi, zahit bir kişiliğe sahip ve salih bir kimse olarak anılmıştır.¹⁷⁷

Şemseddin el-Eykî el-Fârisî eş-Şâfiî (ö. 697/1298) fakih, müfessir ve mantık alanlarında öne çıkmıştır. Tasavvuf alanında imam olduğu kaydedilmiştir. Halk ve ulemâ tarafından saygı gösterilen biri olduğu kaydedilmiştir.¹⁷⁸

Fakih ve imam sıfatlarıyla anılan Takiyyüddin Abdurrahman b. Abdülvehhâb b. bintü'l-Eazz eş-Şâfiî (ö. 695/1295) kadılık görevini sürdürürken bir süreliğine

¹⁷⁶ Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (nşr. Beşşâr Avvâd Marûf), Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2003, XIV, 219-220; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VI, 151; İbnü'l-Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, V, 170; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 836-837; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, VIII, 342.

¹⁷⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 617; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 320-321; İbn Kesîr, *Bidâye*, XVII, 537-538; Makrîzî, *Mukaffâ*, V, 103-107.

¹⁷⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, XVII, 706; Salâhuddîn Halil b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1363), *Ayânü'l-asr ve avânü'n-nasr* (nşr. Ali Ebû Zeyd), Beyrut: Dâru'l-fikr, 1998, IV, 351.

vezarete getirilmiş fakat çok geçmeden bu görevden ayrılmıştır. Müderrislik ve hatiplik gibi ilmî; hazine nâzırlığı gibi idarî görevlerde yer almış, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın meşîhat görevi ile Mısır kâdilkudâtlığına getirilmiştir.¹⁷⁹ Fıkıh, şiir ve münazara alanlarında öne çıktığı ve takdir topladığı belirtilmiştir. İçerisinde Hz. Peygamber'e övgülerin yer aldığı büyük bir şiir divanı bulunmaktadır.¹⁸⁰

Şeyh Kerîmüddîn Ebü'l-Kâsım Abdülkerim el-Âmülî'nin (ö. 710/1310) dönemin öne çıkan isimlerinden olduğu ve insanlar üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) ile Âmülî için "Mısır'ın en meşhur iki sûfisi" ibaresi kullanılmıştır. Âmülî ile meşhur selefî âlimi Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328) arasında ağır ifadelerin kullanıldığı büyük tartışma bir süre devam etmiştir. Bu sürecin sonunda Âmülî görevden uzaklaştırılmıştır.¹⁸¹ 709 (1309) yılında yönetimin değişmesiyle, Âmülî hangâhtaki görevine tekrar dönmüştür.¹⁸² Âmülî'nin vefatından sonra, mansıp Siryâkus Hangâhı'na taşınmadan önce, Saîdü's-süedâ'nın son şeyhüşşüyûhu olan Alâeddîn el-Konevî hangâh şeyhliğine tayin edilmiştir.¹⁸³

Âlim ve allâme sıfatlarıyla anılan Alâeddîn b. İsmail el-Konevî'nin (ö. 729/1328) tefsir, fıkıh, usul, kelam ve Arap dili alanlarında oldukça ilerlediği, tasavvuf erkan ve adabı konusunda geniş bilgi sahibi olduğu belirtilmiştir. Devlet yönetimiyle arasının iyi olduğu anlaşılan Konevî'ye karşı sultan da saygı duymuş ve kendisinden övgüyle bahsetmiştir. Konevî, zamanındaki önde gelen ilmî mansıpların birçoğunda görev almıştır. Birkaç medresede fıkıh müderrisliği yapmış, daha sonra Dımaşk'ın Şâfiî kâdilkudâtlığında bulunmuştur. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın meşîhat görevine tayin edildikten sonra burada bir gününün nasıl geçtiğine dair detaylı bir açıklama kaynaklarda yer almıştır. Bu açıklama, bir hangâh şeyhinin bir gününü nasıl geçirdiğini ve hangâhtaki görevinin vaktinin ne kadarını işgal ettiğini görmek için önem taşımaktadır.

¹⁷⁹ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 942.

¹⁸⁰ Dernika, Muhammed Ahmed, *Mu'cemu a'lâmi şuarâi'l-medhi'n-nebevî*, Trablus: el-Müessesetü'l-hâdise li'l-kitâb, 2006, s. 218.

¹⁸¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 50, 427; Salâhuddîn Halil b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (nşr. Hellmut Ritter), Beyrut: Dârül-kitâbi'l-cedîd, 1983, XIX, 53-54; Safedî, *Ayânü'l-asr*, III, 133-134; İbn Hacer, *Dürer*, I, 180.

¹⁸² Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 451.

¹⁸³ A.g.e., II, 95.

Kaynaklarda geçen ifadelerle göre, imsakın girmesiyle evinden “sükûn ve vakar ile” sabah namazını kılmak üzere çıkan Konevî, namaz bittikten sonra öğle vaktine kadar öğrencileriyle ders vermek ve sorularını cevaplamak suretiyle ilgilenmektedir. Öğle namazının akabinde bir şeyler yemek üzere evine uğramakta ve daha sonra günlük ziyaretlerini gerçekleştirmek için tekrar dışarı çıkmaktadır. Bu geziler; o günün gereğine göre dost ve ahbablarını görmek, sevindirici bir olay üzerine tebrikte bulunmak, önemli bir kimseyi, meclislere devam etmeyen birisini, kabirleri, taziye evini veya bir hastayı ziyaret etmek maksatlarıyla olabilmektedir. Daha sonra “huzur saatinde” hangâha geri dönerek günün sonuna kadar burada zikir ile meşgul olmakta ve hangâhın idari işleriyle ilgilenmektedir. Bu düzenini yirmi yıl boyunca hiç aksatmadığı belirtilmiştir. Konevî’nin meşîhat görevinde bulunduğu süre boyunca çok sayıda âlim ve sûfiyi hangâhta ağırladığı aktarılmıştır.¹⁸⁴

Elimize ulaşan bu günlük programdan anlaşıldığı üzere, bir hangâh şeyhinin gününün yarısından fazlası hangâhın dışında geçebilmektedir. Bu durum, hangâhın şeyhliğini üstlenen kişilerin başka mansıplarda da görev alabilmelerini açıklamaktadır. Alâeddîn el-Konevî, Saîdü’s-süedâ Hangâhı’ndaki bu programını ve düzenini 727 (1326) yılında Dımaşk kâdılıkudatlığı için sultandan emir alana kadar sürdürmüştür. Bu emir üzerine yirmi yıl boyunca devam ettiği meşîhat görevini istemeyerek bırakmış ve hangâhtan zorla ayrılmıştır. Hatta sultandan kâdılıkudâtlik görevinden muaf tutulmasını istemiş ve arkadaşlarına bu ricasını sultana iletmeleri için tekliflerde bulunmuştur. Bu amaca binaen Şâfiî fakihi Tâceddîn es-Sübkî’ye (ö. 771/1370) mektup yazarak Kahire’deki vazifesine geri döndürülmesini rica etmiş fakat bu girişimleri bir sonuca ulaşmamıştır. Hangâhtaki görevini oldukça benimsediği anlaşılan Konevî’nin Dımaşk’taki kadılık görevini yerine getirirken dahi sûfi sarığını başından çıkarmadığı aktarılmıştır. Dımaşk’a taşınırken kitaplarını yanında getirtmiş, bunlar ise Kahire’den on beş veya daha fazla at üzerinde ancak taşınabilmiştir.¹⁸⁵ Konevî’nin tasavvuf, usul ve fıkıh alanlarında çeşitli eserleri bulunmaktadır. Kazvî’nin (ö. 665/1266) *Şerhu’l-hâvî* eserinin üzerine Konevî’nin yazmış olduğu

¹⁸⁴ Safedî, *Ayânü’l-asr*, III, 285-290; İbn Hacer, *Dürer*, IV, 30-33; Ebü’l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed İbn Fazlullah (ö. 749/1349), *Mesâlikü’l-emsâr fî memâlikü’l-emsâr* (nşr. Fuad Sezgin), Kahire: Institut Français d’Archeologie Orientale, 1985, IX, 207-210; Şemseddin Muhammed b. Ali Dâvûdî (ö. 946/1540), *Tabakâtü’l-müfessirîn*, Beyrut: Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye, I, 399; İbn Kâdî Şuhbe; *Tabakâtü’ş-Şâfiyye*, II, 271-273.

¹⁸⁵ Safedî, *Ayânü’l-asr*, III, 285-290; İbn Hacer, *Dürer*, IV, 30-33; İbn Fazlullah, *Mesâlik*, IX, 207-210; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, I, 399.

muhtasar için İmam Yâfiî (ö. 768/1367), *Şerhu'l-hâvî* eseri üzerine yazılan daha iyi ve mükemmel bir muhtasar görmediğini belirtmiştir.¹⁸⁶

726 (1325) yılında, Alâeddin el-Konevî'nin Dımaşk'taki Şâfiî kâdilkudatlığı ile görevlendirilip Kahire'den ayrılması üzerine, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhliğine Mecdüddîn Ebû Hâmid Musa b. Ahmed el-Aksarâyî (ö. 740/1339) getirilmiştir. Henüz açılalı çok vakit geçmemiş olan Siryâkûs Hangâhı'nın şeyhüşşüyûhunun da Aksarâyî olduğu görülmektedir. Böylece, bir dönem Saîdü's-süedâ ve Siryâkûs hangâhları ortak bir şeyhe sahip olmuşlardır. Meşîhatüşşüyûh mansıbını bünyesinde bulundurmasıyla hangâhlar arasında merkezî konuma geçen Siryâkûs'ta ikametine devam ettiği anlaşılan Aksarâyî'nin Saîdü's-süedâ'daki nâibi ise Şeyh Ebû'l-Hüseyn Kemâleddîn Ali el-Huveyzânî (ö. 738/1337) olmuştur.¹⁸⁷

Sultan, Hanefî fakih Aksarâyî'nin vefatından sonra atıyla Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın önüne gelmiş, buradaki sûfiler dışarı çıkarak sultanın önünde durmuştur. Sultan, sûfilere Aksarâyî'nin ölümünden sonra kimi şeyh olarak istediklerini sormuş fakat orada bir karara bağlanamamıştır. Bunun üzerine sultan, Aksarâyî'nin hâdimi Allâme Necmeddîn Dâvud b. Mervân el-Mellâtî'yi (ö. 717/1317) şeyh olarak buraya tayin etmiştir.¹⁸⁸ Necmeddîn el-Mellâtî'nin fıkıh, Arapça, usul, meânî ve beyan ilimlerinde çok ileri seviyelere ulaştığı, fetva verdiği ve pek çok öğrenci yetiştirdiği, Mansûriyye, Zâhiriyye ve Karasungûriyye medreselerinde müderrislik yaptığı belirtilmiştir.¹⁸⁹

Sirâceddîn Ömer es-Safedî (ö. 749/1348) önce hangâhta ikamet eden bir sûfi iken daha sonra şeyhlik görevini üstlenmiştir.¹⁹⁰

İbn Kâdi'l-Cebel adıyla tanınan meşhur Hanbelî fakih Ebû'l-Abbâs Şerefüddîn Ahmed b. Hasan el-Hanbelî¹⁹¹ (ö. 771/1370) fıkıh, hadis, ilel, nahiv, dil ilimleri, usul, fûrû ve mantık gibi birçok ilim dalında ustalaşmış ve bu alanların çoğunda eser vermiş bir âlimdir. Aynı zamanda meşhur Selefî âlimi Takıyyüddîn İbn

¹⁸⁶ Affüddin Abdullah b. Esad Yâfiî (ö. 768/1366), *Mirâtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fî marifeti havadisi'z-zaman* (nşr. Abdullah Muhammed el-Cüburî), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984, IV, 211.

¹⁸⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 287; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 314.

¹⁸⁸ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 144-145.

¹⁸⁹ İbn Tağriberdî, *Menhel*, V, 306.

¹⁹⁰ Safedî, *Ayânü'l-asr*, III, 705-706.

¹⁹¹ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemal Yıldız, "İbn Kâdi'l-Cebel", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kadil-cebel> (Erişim tarihi 23.12.2019).

Teymiyye'nin (ö. 728/1328) öğrencisi olmuş ve Hanbelî mezhebinde ictihad derecesine ulaşmıştır. Dımaşk'ta Hanbelî kâdılkudâtlığı görevinde bulunmuştur. 761 (1360) yılında sultanın bizzat davetiyle Kahire'ye yeni açılan Sultan Hasan Medresesi'nde müderrislik yapmak üzere gitmiştir. Bu müderrislik görevinin yanında Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhliği de kendisine verilmiştir. Hangâhta görevde bulunduğu süre içerisinde Mısır halkının kendisini görmek ve ilminden faydalanmak için hangâha sıklıkla geldiği belirtilmiştir. Burada bir müddet vazifesini yerine getirdikten sonra kadılık görevine devam etmek üzere Dımaşk'a geri dönmüştür.¹⁹²

Alâeddîn el-Konevî'nin oğlu Bedreddîn Hasan eş-Şâfiî de (ö. 776/1374) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın ve Taybersiyye Medresesi'nin şeyhliğini yapmış, Şerîfiyye Medresesi'nde müderrislik görevinde bulunmuş ve kâdılkudât İzzeddîn b. Cemâa'nın ve sonra da Burhannedîn b. Cemâa'nın derslerinin nâibliğini yapmıştır. Mâverdi'nin *Ahkâmü's-sultâniyye* isimli eserine muhtasar yazmış ve bunda çok iyi bir seviyeye ulaştığı kaydedilmiştir.¹⁹³

Hangâhın meşîhat görevini yerine getiren Celâleddîn Muhammed Cârullah el-Hanefî (ö. 782/1380) aynı zamanda Hanefî kadılığı ile Mansûriyye Medresesi ve İbn Tolun Camii'nin müderrisliğini yapmıştır. Bunun yanında, aklî ilimlerde de ileri bir seviyeye ulaştığı, özellikle tıp alanındaki bilgisiyle öne çıktığı aktarılmıştır.¹⁹⁴ Hangâh şeyhliğinde bulunduğu sırada sûfîlerle yaşadığı anlaşmazlık neticesinde 778 (1376) yılında bu görevi sonlandırılmıştır. Yerine getirilen Alâeddîn Ahmed b. Muhammed es-Serâyî'nin 779 (1377) yılında vefat etmesi üzerine, Burhannedîn İbrahim el-İbnâsî bu göreve getirilmiştir.¹⁹⁵

Burhannedîn İbrahim b. Musa el-İbnâsî eş-Şâfiî (ö. 806/1399) muhaddis ve fakihtir. Kahire'nin dışında inşa ettirdiği bir zaviyesi bulunmaktadır. Mısır'daki kadılık mansıbları kendisine teklif edilmiş fakat o, bu talebe karşılık vermekten geri durmuştur. Bunun üzerine Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın meşîhatına tayin edilmiştir.¹⁹⁶ Hangâhın şeyhlik görevini üstlenen kişilerin siyasi çalkantılara göre değişen çalkantılı hayatıyla Şeyh İbnâsî de karşı karşıya kalmış, birkaç kez görevinden azledilip tekrar

¹⁹² İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-Cevheriye*, s. 491; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VIII, 376-377.

¹⁹³ İbn Tağriberdi, *Menhel*, V, 110; İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, I/II, 150; İbn Hacer, *İnbâi'l-gumr*, I, 84.

¹⁹⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 477.

¹⁹⁵ İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, I/II, 164.

¹⁹⁶ İbn Tağriberdi, *Menhel*, I, 179.

görevlendirilmiştir.¹⁹⁷ Şeyh İbnâsî göreve tayin edildikten bir sene sonra görevinden azledilmiş ve yerine Celâleddîn Cârullâh'ın yeğeni Şeyh Şemseddin Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 791/1388) getirilmiştir. Bu görevlendirmeden iki sene sonra, 782 (1380) yılında Şeyh İbnâsî tekrar meşîhat mansıbına atanmıştır.¹⁹⁸ Fakat, 788 (1386) yılında meşîhat mansıbı, sultan nâibi Emir Sûdûn tarafından Şeyh İbnâsî'den tekrar alınarak hangâh sûfilerinden olan Şihâbüddîn Ahmed el-Ensârî eş-Şâfiî'ye (ö. 794/1391) verilmiştir.¹⁹⁹

Kaynaklarda ilmî birikiminden ziyade maddî bakımdan oldukça varlıklı biri olarak bahsedilen ve devlet yöneticileriyle arası iyi olduğu anlaşılan Şihâbüddîn Ahmed el-Ensârî eş-Şâfiî, (ö. 794/1391) hangâhın ihtiyaçlarıyla ilgilenerek hangâh binasının ve vakıflarının imarına yönelik kendi malından otuz bin dirhem harcamıştır.²⁰⁰ Hangâha yaptığı bakım çalışmalarının yanında buraya bir de minare inşa ettirmiştir. Oldukça varlıklı biri olduğu için, meşîhat görevine karşılık olarak belirlenmiş ücreti almadığı kaydedilmiştir. Bütün bu çabalarına karşın, hangâhtaki görevi uzun süre devam etmemiştir. Hangâh sûfileri, vazifelerini yerine getirmediği ve üzerlerinde baskı uyguladığından dolayı rahatsızlık duymaları şikayetleriyle Ensârî'ye karşı çıkmışlar ve şikâyetle bulunarak azledilmesini sağlamışlardır.²⁰¹

790 (1388) yılında meşîhat makamı Ensârî'den alınmış ve Celâleddîn Cârullah'ın yeğeni Şemseddîn'e verilmiştir.²⁰² Şemseddîn Muhammed ibnü ehî Cârullah en-Nisâbûrî el-Hanefî'nin döneminin sevilen ve ahlakından övgüyle bahsedilen bir siması olduğu ve pek çok önemli görev üstlendiği görülmektedir. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhliğinin yanı sıra, Dârü'l-adl'de fetva vermekle, kadı nâibliğiyle ve birkaç farklı kurumda müderrislikle de görevlendirilmiştir. İlminden ve tasavvuftaki bilgisinden bahsedilmiş, özellikle fıkıh, nahiv, tefsir ve usul alanlarındaki yetkinliğine değinilmiştir.²⁰³ Çok sayıda mansıbı elinde bulundurması, hepsine mesai harcamasına engelleyen bir durum oluşturduğundan kimi görevleri için yerine nâib bıraktığı görülmektedir. 790 (1388) yılında tekrar şeyhlik makamına getirildikten

¹⁹⁷ İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, I/II, 212.

¹⁹⁸ A.g.e., I/II, 276.

¹⁹⁹ A.g.e., I/II, 378.

²⁰⁰ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 318.

²⁰¹ A.g.e., I, 423.

²⁰² İbn A.g.e., I, 352; İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, I/II, 392.

²⁰³ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 254; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 389; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 547.

sonra yerine nâib olarak meşhur hadis âlimi ve hafızı Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim el-İrâkî'yi²⁰⁴ (ö. 806/1404) görevlendirmiştir.²⁰⁵

Şemseddin Muhammed b. Ali el-Aclûnî el-Belâlî eş-Şâfiî es-Sûfî (ö. 820/1417), ilimle iştigal ettikten sonra Şeyh Ebû Bekir el-Musûlî'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir. Daha sonra Kahire'ye yerleşmiş, kendisine verilen Saîdü's-süedâ Hangâhî'nin meşîhat görevini uzun bir süre boyunca yerine getirmiştir. Belâlî, buradaki görevine kısa bir kesinti haricinde otuz yıl kadar devam etmiştir. Tevazusu, nefesine karşı duruşu, cömertliği ve ibadetlerinin güzelliği gibi olumlu sıfatlarla kaynaklarda anılmıştır. Bu durum, Belâlî hakkında çok sayıda keramet anlatısının yayılmasını sağlamıştır. Görevi esnasında ilmî faaliyetlerine devam ettiği anlaşılan Belâlî, *İhyâ*'ya bir Muhtasar yazmış ve bu eserindeki yetkinliği üzerine ismi oldukça geniş bir alanda duyulmuştur. Başka eserler de veren Belâlî'nin etrafında insanlar toplanmış, sevenleri artmış ve onun meclisinde bulunmak için çeşitli şehir ve ülkelerden Kahire'ye yolculuk yapanlar olmuştur. Bu durumdan ötürü, insanlar arasında onu seven ve takip edenler olduğu gibi buğz edenler ve eleştirenler de olmuştur.²⁰⁶

Cemâleddîn Yusuf el-Üstâdâr'ın kardeşi Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed el-Harîrî el-Bîrevî eş-Şâfiî (ö. 828/1424), Halep'te Şâfiî kadılığı yaptıktan sonra kardeşi Cemâleddîn el-Üstâdâr'ın vezarette görev yaptığı esnada Kahire'ye yerleşmiştir. Burada kardeşinin nüfuzunun yardımıyla Şâfiî kadılığı, Beytü'l-Makdis'in hatipliği, Şâfiî Kubbesi'nde fıkıh müderrisliği ve Saîdü's-süedâ Hangâhî ile Baybarsiyye Hangâhî'nin meşîhatları gibi birçok önemli görevi üstlenmiştir. Kardeşi Cemâleddîn el-Üstâdâr'ın öldürülmesinden sonra bu görevlerden çoğu kendisinden geri alınsa da Saîdü's-süedâ Hangâhî'nin şeyhlik görevini vefatına kadar sürdürmüştür. Kaynaklarda zengin ve fakat ilminin az olduğu da kaydedilmiştir.²⁰⁷ İbn Hacer açıkça Harîrî'nin bu mansıpları alabilmek için kendisine destek çıkan kişilerle

²⁰⁴ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Zeynüddin İrâkî", DİA, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iraki-zeynuddin> (Erişim tarihi: 27.02.2020).

²⁰⁵ Malatî, *Neylû'l-emel*, II, 145.

²⁰⁶ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, III, 151; İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, I/II, 782; Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, VIII, 178; III, 181; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IX, 215.

²⁰⁷ Malatî, *Neylû'l-emel*, IV, 185; Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, VII, 43; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IX, 269; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, III, 360.

birlikte çeşitli yollarla sultanın aklına girmeye çalıştıklarını, bunu başaramayınca hile yoluyla istediklerini elde ettiklerini söylemiştir.²⁰⁸

Şihâbüddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammera el-Emevî eş-Şâfiî (ö. 840/1436), daha önce hangâh sâkinlerinden olup hangâhın fırınında ekmek yapmakla görevliyken daha sonra şeyhlik makamına gelmiştir.²⁰⁹ Farklı ilmî alanlarda yetkinliği bulunduğu anlaşılan İbnü'l-Muhammera'nın tabakat kitabı ve çeşitli konularda yazdığı cüzler, zikir ve evradı olduğu aktarılmıştır.²¹⁰ Dimaşk'ta Şâfiî mezhebinin kâdılıkudâtlığını, Kahire'de Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın ve daha sonra da Kudüs'teki Salâhiyye Hangâhı'nın şeyhliğini yapmıştır. İbnü'l-Muhammera 832 (1428) yılında Dimaşk'a kadı olarak atandığında, Kahire'deki hangâhın meşihat makamı ve Şeyhûniyye'deki fıkıh müderrisliği gibi mansıpları yine kendi ismi üzerine kalmış, kendi Dimaşk'ta ikamet ederken görevi yerine getirmeleri için nâib ataması yapılmıştır. Saîdü's-süedâ Hangâhı'na nâib olarak İbnü'l-Mücebbir Cemâleddîn Yusuf b. Muhammed et-Tezmentî (ö. 847/1443) getirilmiştir. Aynı zamanda İlmüddîn el-Bulkinî'nin en sadık talebeleri arasında yer alan ve Kahire'de Şâfiî kadılığında Bulkinî'nin nâiblik görevini üstlenen Cemâleddîn, Kahire'de fıkıh alanında önde gelen isimler arasında yer alan güçlü bir profildir. İbnü'l-Muhammera geri döndüğünde kısa bir süre daha burada görev yaptıktan sonra Kudüs'teki hangâha geri gönderilmiş ve Cemâleddîn kalıcı olarak bu göreve tayin edilmiştir.²¹¹

847 (1443) yılında Kahire'ye gelen İmâdüddîn Abdülgânî b. Musa el-Kürdî'nin aklî ilimlerde öne çıktığı ve Kirmânî'nin sohbetinde bulunduğu aktarılmıştır. Hangâhın meşihat makamına atanması sultan tarafından gerçekleştirilmiştir.²¹²

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın kısa bir süre şeyhliğini yapan Şemseddin Muhammed b. Ali el-Kâyâtî eş-Şâfiî (ö. 850/1446), çeşitli medreselerde müderrislik ve kâfilik görevlerinde bulunmuş ve kâdılıkudât mansıbına tayin edilmiştir. Kâyâtî'nin

²⁰⁸ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, III, 63.

²⁰⁹ A.g.e., III, 360.

²¹⁰ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, IV, 83-84.

²¹¹ İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, II, 134; Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, X, 329; Malatî, *Neylû'l-emel*, IV, 251; Tağriberdî, *Menhel*, II, 147; Safedî, *el-Vâfî*, IV, 284; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, III, 423. İbn İyâs ve Sehâvî İbnü'l-Muhammera'nın azledildiğini ve görevi Cemâleddîn'den geri alamadığını söylerken Menhel'de geçen kayda göre mansıbın istikrarı için bir görev değişikliği söz konusudur.

²¹² Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IV, 244.

ilmî bakımdan üst bir seviyeye ulaşmasına karşın kıyafetlerine ve bineğine hiç özen göstermediği, derbeder bir halde bulunduğu kaydedilmiştir.²¹³ Hangâhta şeyhlik mansıbını üstlenen kişi, kendi neslinin bu görevde devam etmesi için çaba gösterebilmiştir. Oğlu Muhammed İbnü'l-Kâyâtî'yi (ö. 881/1476) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın meşîhatiyle görevlendirmek istese de bu görevi Kirmânî'nin aldığı kaydedilmiştir.²¹⁴

Alâeddîn Ebü'l-Hasan el-Kirmânî eş-Şâfiî (ö. 853/1449) Şâfiî ulemânın ileri gelenlerinden ve Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin öğrencilerindendir. Kahire'ye geldiğinde önce Bistâmiyye Hangâhı'nda şeyhüşşüyûh olmuş ve halk arasında faziletli davranışları ile meşhur olmuştur. Daha sonra Ebü'l-Feth İbnü'l-Kâyâtî'nin (ö. 850/1446) azledilmesinin akabinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda, görevlendirilmiştir. Döneminde kitlesel ölümlere sebep olan tâun hastalığından vefat edene kadar hangâhtaki şeyhlik vazifesini yerine getirmiş, ilmi ve fazileti ile anılmıştır.²¹⁵

İbnü'l-Hassân Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Makdisî eş-Şâfiî (ö. 855/1451) Kudüs'te doğup büyümüş, burada pek çok âlimden ders almıştır. Hocaları arasında özellikle Şâfiî fakihî ve hadis âlimi Şemseddin Ebû Abdullah el-Birmâvî'den (ö. 831/1428) uzun müddet faydalanmış, ondan fıkıh ve Arapça derslerini almıştır. Hocası Birmâvî, İbnü'l-Hassân'dan ilmî anlamda memnuniyetinin bir göstergesi olarak, yazdığı *Sahîh-i Buhârî* şerhinin onun tarafından temize çekilmesini vasiyet etmiştir. Birmâvî yaşamında bu öğrencisinden ayrılmak istememiş fakat kendi ölümünden sonra canlı ilmî ortamından faydalanması için İbnü'l-Hassân'a Kahire'ye gitmesini vasiyet etmiştir. Hocası Birmâvî'nin ölümünden iki sene sonra 833 (1430) yılında onun vasiyetine uyarak Kahire'ye gelen İbnü'l-Hassân burada aklî ve naklî ilimlerde zamanın önemli âlimlerinden ders almış ve çeşitli ilim dallarındaki muteber kitapları onların nezdinde okumuştur. Zamanla ilminden ve edebinden çokça övgüyle söz edilen biri olduğu; çeşitli ilimlerde muhakkik seviyesine ulaştığı; imam, âlim ve fakih sıfatlarıyla anılmasının yanında zeki, mütevazî, dikkatli ve haya sahibi bir insan olduğu; avam ve havas tarafından sevildiği aktarılmıştır. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda meşîhat görevine tayin edilmeden önce kıraat dersleri vermiş, Ezher Camii'nde

²¹³ Tağriberdî, *en-Nücûm*, XV, 514; Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VIII, 213.

²¹⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IX, 166, 204.

²¹⁵ İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, II, 272; Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VI, 57; Tağriberdî, *Nücûm*, XV, 535; Malatî, *Neylû'l-emel*, V, 278.

Kâyâtî'nin hitâbet nâibliğinde bulunmuş, Berkûkiyye Medresesi'nde fıkıh müderrisliği yapmış ve kadı olması için ısrar edilmesine karşın kendisi bu görevi kabul etmemiştir. Alâeddin Kirmânî'nin vefatından sonra 853 (1449) yılında Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda meşîhat görevine getirilmiştir. Hangâh şeyhlerinin birinci dereceden yakınlarının da burada kalabildikleri görülmektedir. İbnü'l-Hassân'ın kardeşi de bu hangâhta kalmış ve hangâhın tahıl ambarında çalışmıştır. Daha sonra Kudüs'teki Salâhiyye Hangâhı'nda şeyhlik ve aynı zamanda Kubbetü'l-Baybarsiyye'de hadis müderrisliği görevlerinde bulunmuştur. Çeşitli muhtasar ve tahriç eserleri kaleme alan Şeyh İbnü'l-Hassân, vefat ettiğinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın avlusuna defnedilmiştir.²¹⁶

Meşîhat görevi varlıklı fakat ilim sahibi olmayan kimselere de teklif edilebilmektedir. İbn Hassân'ın vefatından sonra, Saîdü's-süedâ'nın meşîhat mansıbı, salih ve sevilen bir kimse olmakla birlikte asıl mesleği ticaret olan Yasin b. Muhammed el-Uşmâvî'ye (ö. 873/1468) teklif edilmiştir. Bu esnada eniştesi Şerefüddîn el-Ensârî de aynı hangâhta nâzırlık yapmaktadır. Bu görevi kabul etmeyen Uşmâvî, kendisinden daha layık olduğunu söyleyerek Zeynüddîn el-Menûfî'yi önermiştir.²¹⁷

Zeynüddîn Halit b. Eyyûb el-Menûfî eş-Şâfî (ö. 870/1465) ilk eğitimini doğum yeri olan Menûf'ta aldıktan sonra Kahire'ye gelmiş, burada Ezher Camii'nde kalarak çeşitli âlimlerden fıkıh, beyan, mantık ve kıraat gibi alanlarda eğitimine devam etmiştir. Fıkıh ve hadis alanlarında başarılı olduğu kaydedilmiştir. İbnü'l-Hassân'dan sonra Şerefüddîn el-Ensârî'nin inayetiyle Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın meşîhat makamında görevlendirilmiştir. Hangâhta akrabalar aynı anda görev yapabilmiş, bu durum ise nâhoş karşılanmamıştır. Sehâvî, onun meşîhat makamına tayin edilmesiyle hangâhın vâkıfından şeyhine ve hizmetkârlarına kadar görevlilerinin Benî Eyyûb ailesine mensup olduğunu kaydetmiş ve bunu hayırlı bir ittifak olarak nitelendirmiştir. Hakkında hayırlı ve mütevazi bir kimse olduğu, tilavetinin ve ibadetinin çok olduğu ve genellikle suskun olmayı tercih ettiği kaydedilmiştir.²¹⁸

²¹⁶ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, IX, 153-154; Tağriberdî, *en-Nücûm*, XVI, 3.

²¹⁷ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, X, 212.

²¹⁸ İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, II, 438; Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, III, 170-171.

Sirâcüddîn Ömer b. Hüseyin el-Abbâdî eş-Şâfiî (ö. 885/1480) kıvrak zekâsı ile methedilmiş, onun pek çok ilim dalında tahsili bulunduğ²¹⁹ ve kısa sürede hâfiz mertebesine yükseldiği ifade edilmiştir. 817 (1414) yılında Kahire'ye yerleşmiş, ilmî faaliyetlerine burada devam etmiştir. İbrahim el-Edkâvî aracılığıyla tasavvuf yoluna intisab etmiş, bu yoldaki hal ve kerametleri insanlar arasında duyulmuştur. Çeşitli kurumlarda hangâh şeyhliği, fıkıh müderrisliği, imamlık, fetva verme ve vakıflar nâzırlığı görevlerini sürdürmüştür. Ulemânın ve halkın nazarında oldukça kıymetli bir konumu olmuş hem ilmi hem de ahlaki bakımdan ünü giderek artmış, Şâfiî mezhebinin hâfızı ve şeyhi olarak anılmıştır. Kitaplarının elden ele dolaştığı, farklı nesillerden âlimlerin kendisinden ilim almak için yarıştığı ve ilmi birikiminin yanında derslerinde hikâye, incelik, şiir, nükte ve salih kimselerin haberlerini anlattığı ve bu sayede kendisine olan rağbetin giderek arttığı aktarılmıştır. Saîdü's-süedâ Hangâhı'na Takıyyüddîn el-Kalkaşendî'den sonra şeyh olarak atanması, *Sahîh-i Buhârî*'nin hatim gününde törenle gerçekleşmiştir. Fakat daha sonra, muhtemelen aynı anda pek çok görevde bulunmasından dolayı, huzur dersleri kendisinin ihmali sebebiyle aksamış ve bu aksama görevden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Vefat ettiğinde ise Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın avlusuna defnedilmiştir.²²⁰

Cemâleddin Abdullah b. Muhammed el-Kevrânî eş-Şâfiî (ö. 894/1488) küçük yaşlarda başladığı ilim yolculuğunda çeşitli hocalardan aklî ve naklî ilimleri almış ve Kahire'ye yerleşmiştir. Abbâdî'den sonra Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın meşîhat görevini üstlenen Kevrânî'nin aynı zamanda Mansûriyye Medresesi'nde tefsir müderrisliği yaptığı belirtilmiştir. Hangâh şeyhi hakkında hoşlanılmayan durumlar da aktarılmıştır. Kevrânî hakkında tembel ve mizaha düşkün olduğu yönünde ifadeler kullanan Sehâvî, aynı zamanda onun hangâhta şeyhlik görevini yerine getirirken diğer şeyhlerin kullanageldiği yolu tercih etmeyip başka bir sokağı kullandığını aktarmıştır. Bunun nedeninin ise, yol üzerinde belirli bir mekânda akraba ve tanıdıklarıyla satranç oynamak için olduğu aktarılmıştır. Halkın dikkatini çektiği anlaşılan ve bir hangâh şeyhine yakıştıramadıkları bu durum, Kevrânî'nin hakkında oyuna dalması nedeniyle

²¹⁹ Hocalarıyla beraber okuduğu kitapları da eserinde zikreden Sehâvî; fıkıh, fıkıh usulü, hadis, Arapça, kelam, mantık, akaid, meânî, ferâiz, mikât ve aruz ilimlerini aldığı belirtmiştir (bkz: Sehâvî, ed-Davu'l-lâmî, VI, 82).

²²⁰ İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, III, 167; Sehâvî, ed-Davu'l-lâmî, VI, 82-83; Malatî, *Neylû'l-emel*, VII, 257.

namazlarını kaçırdığı gibi hoş karşılanmayan söylentiler çıkmasına ve tenkit edilmesine sebep olmuştur.²²¹

Zeynüddîn Abdurrahman b. Muhammed es-Sentâvî eş-Şâfiî (ö. 896/1490) Kevrânî'nin vefatından sonra, sultana isimleri sunulan bir grup Şâfiî âlim arasından seçilerek Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhliğine getirilmiştir²²². Çocukluğundan itibaren döneminin önemli hocalarından fıkıh, usul, hadis, nahiv, meânî, ferâiz ve hesap ilimleri başta olmak üzere ders almıştır. Bunun yanında Şeyh Medyen'den zikir telkini aldığı, tarikattaki sülûkuna istikamet, tevazu, sükûn ve akıllılık üzere devam ettiği aktarılmıştır.²²³

Hangâhta meşhur âlim Celâleddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) de şeyhlik yaptığı ileri sürülmüştür.²²⁴ Fakat diğer kaynaklarda bunu destekleyen bir bilgiye rastlanmadığı gibi, Suyûtî bizzat kaleme aldığı *Hüsnü'l-muhâdara* eserinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndan bahsederken kendisini hangâhın şeyhlerinden biri olarak tanıtmamaktadır.²²⁵ Buna karşın, Şeyhûniyye Hangâhı'nda şeyhlik görevini üstlendiği bilinmektedir.

İbnü'n-Nakîb Muhyiddin Abdülkadir el-Kâhirî (ö. 922/1516) Şâfiî fakih olup, imam ve allâme unvanlarıyla anılmıştır. Birkaç defa Mısır'ın kâdulkudâtlığında bulunmuştur. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın meşîhat görevine getirilmiş, bunun yanında Yeni Zâhiriyye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Muhyiddin'in yaz veya kış ayları fark etmeksizin sabah namazlarını Ezher Camii'nde kıldığı, her gün Nâsırıyye Medresesi'nden buraya yürüdüğü aktarılmıştır. Mütevazi ve çabuk ağlayan biri olduğu belirtilmiş, ölümünün ise bir akşam kaleden geçerken bindiği katırın kendisini tekmelemesi sonucu kaburga kemiği kırılması sonrasında gerçekleştiği aktarılmıştır.²²⁶

²²¹ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, V, 49.

²²² Malatî, *Neylû'l-emel*, VIII, 155.

²²³ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, IV, 128.

²²⁴ Tâhir Süleyman Hammûde, *Celâleddîn es-Suyûtî asruhu ve hayatuhu ve âsâruhu ve cuhûduhu fî'd-dersi'l-lugavî*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1989, s. 62-63.

²²⁵ Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, II, 260-262.

²²⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, X, 156.

ii. Nâzırlar

İslam devletlerindeki kurum ve kuruluşları denetleyen kişileri ifade eden nâzırlık müessesesi, Memlûk döneminde çok yaygınlaşmıştır. Birçok kurumda görevlendirilen nâzırlar gelir giderlerin hesaplanması ve mütevellinin denetlenmesi ile mesul olmuştur.²²⁷ Kalkaşendî, nâzırın görevini, gelir ve giderleri kontrol etmek ve hesapları düzenlemek olarak tanımlamıştır.²²⁸ Diğer hangâhların vakfiyelerinde yer alan bilgilere göre iyi bir nâzırın vakfın ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılaması, gelirleri artırması, giderleri dengelemesi ve maaşların dağılımını denetlemesi beklenmiştir.²²⁹ Nâzırlar aynı zamanda olası tamirat işlemleri veya acil durumlar için belli bir miktar para ayırmışlardır. Bu miktar üç yıl boyunca harcanmaz ve birikirse, hangâha vakıf geliri sağlayacak yeni bir mülkiyet satın alınması ve böylece hangâh gelirlerinin artırılması beklenmiştir.²³⁰ Tezin ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere, hangâhtaki çeşitli görevlerde yer alan kimseler, çoğunlukla hangâh sûfileri arasından olmuştur. Hangâh nâzırlığı gibi mâlî ve hangâh dışıyla irtibatın yoğun olduğu görevler ise sûfi olmayan kişiler tarafından yürütülmüştür.

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın nâzırlığının talep edilen ve kıymetli bir görev olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, bu göreve getirilen biri, daha senesi dolmadan kendisine karşı hasette bulunanların iddialarından dolayı görevinden alınmıştır.²³¹ Benzer bir olay daha 864 (1459) yılında yaşanmıştır. Bedrüddîn Ebü's-Saâdât b. el-Bulkînî, Zeynüddîn b. Mezher'in yerine hangâha nâzır olarak görevlendirilmiştir. Bu olay üzerine aralarında çekişme ve anlaşmazlık çıktığı kaydedilmiştir.²³²

Hangâhın nâzırlık görevini yapan kişilerin aynı zamanda ilmî veya idarî başka görevleri de olduğu görülmektedir. Nitekim, 665 (1266) yılında Hanbelî kadısı hangâha nâzır olarak atanmıştır.²³³ Ebû Bekir b. Muhammed ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, (ö. 893/1438) Ebû Medyen'den zikir telkini almış ilim ve tasavvuf ehli bir şahıs olmakla

²²⁷ Cengiz Tomar, "Nâzır", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nazir> (Erişim tarihi: 28.02.2020)

²²⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-aşâ*, XI, 252.

²²⁹ Fernandes, *Khanqah*, s. 60.

²³⁰ A.g.e., s. 61.

²³¹ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, IX, 98.

²³² Malatî, *Neylû'l-emel*, VI, 89.

²³³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 17.

birlikte, başka kurumların yanında Saîdü's-süedâ Hangâhî'nin da nâzırlığını yapmıştır.²³⁴

Bazı dönemler üst yönetimle ilişkiler bu mansıba gelme veya azledilme sürecinde etkili olmuştur. Şemseddîn İsa b. Hızır es-Sencârî (ö. 682/1283) bunlardan biridir. Babası vezir Burhâneddîn'in nâibi olarak çalışmış, vakıflar ile Saîdü's-süedâ Hangâhî'nin nâzırlık görevlerini almış ve Zeynü't-tüccâr Medresesi'nde bir müddet ders vermiştir. Daha sonra babasının vezirlikten azledilmesiyle birlikte kendisi de tutuklanarak şiddetli bir sorgu sürecine tabi tutulmuş, sorgudan kurtulduktan sonra vefat edene kadar işsiz bir şekilde kalmıştır.²³⁵

Yukarıda bahsedilen siyasî durumu ifade eden bir diğer örnek, Memlûk sultanı el-Melikü'z-Zâhir Seyfüddîn Berkuk'un (ö. 801/1399) kölelerinden olan Emir Yelboğa Ebü'l-Meâlî Sâlimî el-Hanefî'nin (ö. 811/1408) de başından geçmiştir. Emir Yelboğa'nın zaman içerisinde meslekî maharetinden dolayı rütbesi yükselmiş ve sultanın seçkin mâiyetini ifade eden hasekiyyeler arasına dahil olmuştur. Saîdü's-süedâ Hangâhî'nde nâzırlık görevine getirildiği esnadan itibaren (790/1388) burada cesur adımlar atmıştır. Buna karşın, Ramazan ayında bir cuma günü ikinci namazından sonra siyasî anlaşmazlıklardan dolayı boğularak öldürülmüştür.²³⁶

Yine hangâhta nâzırlarından biri olan Çakmak el-Çerkesî (ö. 857/1453) için ise süreç diğer örneklerden farklı işlemiştir. Hapse girip çıkmış, hâzindâr ve mukaddem olarak görev yapmış, sultanın civarında bulunan siyasi bir figür olarak Saîdü's-süedâ Hangâhî'nin nâzırlık görevini de alabilmiştir. Çakmak el-Çerkesî, daha sonra devlet içerisinde siyasi olarak ulaşabileceği en üst makama çıkacak, el-Melikü'z-Zâhir lakabıyla Memlûk sultanı olacaktır.²³⁷

Emir Yelboğa Ebü'l-Meâlî Sâlimî el-Hanefî (ö. 811/1408) hangâhta nâzır olarak atanan isimler arasında dikkat çekmektedir. Hangâhın tarihi incelenirken pek çok nâzırın ismine rastlansa da yaptığı icraatlar ve değişiklikler ile Emir Yelboğa'ya yakın bir seviyeye ulaşan kişiye rastlanmamıştır. Emir Yelboğa'nın hangâhta

²³⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, XI, 89.

²³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 478; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Abdulvehhâb Nüveyrî (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*, Kahire: Dârü'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 2002, XXXI, 118.

²³⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IX, 142; Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, X, 289-290.

²³⁷ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, III, 71.

gerçekleştirdiği faaliyetler ve karşılaştığı sorunlara “Hangâhın İşleyişindeki Bozukluklar” bölümünde detaylı olarak yer verilmiştir. Emir Yelboğa hakkında, kaynaklarda ibadetine düşkün olduğu ve ömrü boyunca ilimle iştiğal etmeye devam ettiği belirtilmiş, sıkı ibadet hayatı vurgulanmıştır. Diğer yandan, mutasavvıf İbn Arabî’ye ve diğer tasavvuf ehline karşı karşı kuvvetli bir sevgi beslediği fakat onları inkâr edenlere karşı zarar verici bir tutumda bulunmadığı aktarılmıştır.²³⁸

Hangâha nâzır olarak tayin edilen kişilerin elimize ulaşan kayıtlarına göre, hangâh en azından IX. yüzyılda düzenli olarak nâzırlara sahip olmuştur. Fethüddîn el-Muharrîkî 842 (1438) yılında hangâhın nâzırlığı ile görevlendirilmiştir.²³⁹ Muhammed b. Ebî Bekir el-Mahzûmî eş-Şâfiî (ö. 847/1443), Memlûk hükümdarları Eşref ve Zâhir’in dönemlerinde hangâhın nâzırlık görevini üstlenmiştir.²⁴⁰ 864 (1459) yılında ise Bedreddin Ebü’s-Saâdât b. el-Bulkînî, öncesinde ise Zeynüddîn b. Mezher hangâha nâzır olarak görevlendirilmişlerdir.²⁴¹ 873 yılında, Şihâbüddîn b. Aynî’nin yerine Hayr Bek ed-Devâdar Saîdü’s-süedâ, Siryâkûs ve Sâlih Kubbesi’ne nâzır olarak görevlendirilmiştir.²⁴²

4.2. Hangâh Görevlileri

Bu bölümde hangâhın çeşitli görevlerini yerine getiren kişiler hakkında verilen biyografi bilgilerine yer verilmiştir. Görev tanımları aynı zamanda hangâhta ihtiyaç duyulan alanlar hakkında da fikir vermektedir. Hangâhın hizmet görevlerinde bulunan kimselerin yaptıkları işlerin mukabilinde ücret aldıkları belirtilmiştir.²⁴³ Hangâhtaki görevlerin hangâh ehli arasında titiz ve disiplinli bir şekilde dağıtıldığı görülmektedir. Bu görevler, aynı zamanda hangâhtaki sûfilerin topluluğa hizmet etmelerini sağlayarak tasavvufî eğitim yönteminin bir bölümünü yerine getirmelerini sağlamıştır. Hangâhın iç işleriyle ilgili olan görevler hangâh sûfileri arasında dağıtılırken, nâzırlık gibi dışarıyla irtibatı olan işler hangâh dışındaki kişiler tarafından

²³⁸ İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, IX, 142; *Sehâvî*, *ed-Davû’l-lâmî*, X, 289-290.

²³⁹ İbn Hacer, *İnbâü’l-gumr*, IV, 99.

²⁴⁰ *Sehâvî*, *ed-Davû’l-lâmî*, VII, 158.

²⁴¹ Malatî, *Neylû’l-emel*, VI, 89.

²⁴² Malatî, *Neylû’l-emel*, VI, 303.

²⁴³ Rızk, *Hankâvât*, I, 23. Hangâhta yerine getirilen görevlerin ücretlerine vakfiyelerde rastlanmaktadır. Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nın vakfiyesi bugüne ulaşmadığı için hangâh görevlilerinin ücret bilgisine ulaşmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Memlûk döneminde inşa edilen diğer hangâhların görevlilerin aldığı ücretler bilinmektedir. Memlûk döneminde farklı hangâhlarda görevlilerin aldığı ücretler için bkz. Fernandes, *Khanqah*, s. 69-93.

yerine getirilmiştir. Bununla hangâh sûfilerinin uzlet halinde kalması, dış dünyayla irtibatların sınırlandırılması hedeflenmiştir.²⁴⁴

Hangâhlarda icra edilen görevler arasında imam, müezzin, hatip, kurra ve müderrisin yanısıra hangâh kütüphanesinde görevli hâzinü'l-kütüb; hangâh sâkinlerinin vazifelerine devamlılığını kontrol eden kâtibü'l-gaybe; göz doktoru ve cerrâhî doktor olan kakhâl ve cerrâh; belirli vakitlerde kandilleri yakmakla, yağlarını doldurmakla, tozlarını almakla ve zincirlerini yenilemekle görevli vakkâd; içeri girenleri kontrol eden bevvâb; temizlikle görevli ferrâş; hangâha uğrayan misafirlere ve yoldan geçen hayvanlara su ikram eden sevvâku's-sâkiyye; tasavvuf vazifesi esnasında ve cuma namazlarından önce meydanda koku/buhur dolaştıran mübahhir; hangâh sûfilerine belirlenen miktarda ekmek dağıtmakla sorumlu hâdimü'l-hubz veya hubbâzî; yemek ve ekmek pişiren tabbâh ve habbâz; mutfak için gerekli eşyaları satın alan ve hangâha taşıyan, aynı zamanda kazan ve tencereleri yıkamakla görevli kâşân; hangâhtaki ağırlık ölçümü gereken işler için vâzin; hangâhın önünü ve duvarlarını yıkamakla görevli reşşâî; hangâhı temiz tutmakla yükümlü ferrâş; hangâhtakileri su ikram etmekle sorumlu sâkî ve vefat eden kişileri yıkayan gassâl yer almaktadır.²⁴⁵ Bu kısımda, Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndaki icra edilen görevlerden haklarında bilgiye erişebildiğimiz görevlere yer verilmiştir.

i. İmam

Hangâhın kuruluşundan itibaren aynı zamanda bir cami vazifesi görüp görmediği hakkında kesin bir hükme varılamasa da Hangâh şeyhi Şihâbüddîn el-Ensârî'nin (ö. 794/1391) hangâha minare ve minber ekletmesiyle²⁴⁶ hangâhta imamlık kadrosunun yer aldığı söylenebilir. Öyle ki, Hangâhtaki imamlık vazifesiyle karşımıza çıkan ilk örnek de Şemseddin Muhammed b. Hasan el-Esedî (ö. 793/1390) olmuştur.²⁴⁷ Bu tarihten itibaren biyografilerinde Saîdü's-süedâ Hangâh'ında imamlık yaptığı belirtilen profillere oldukça sık bir şekilde rastlanmaktadır. Bunlardan bir kısmına örneklik teşkil etmesi için bu çalışmada yer verilecektir.

²⁴⁴ Abeer Inayat Saîd, "Hânkâhâtü Mısr hattâ nihâyeti asri'l-Memâlikî'l-Bahriyye 648-784h/1250-1382m", *Külliyetü't-terbiyeti İbn Rüşd*, 2012, s. 1357.

²⁴⁵ Abdülkerim, *Havânik*, s. 213-221; Fernandes, *Khanqah*, s. 65-68.

²⁴⁶ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 423.

²⁴⁷ İbnü'l-Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 429.

İnsanların konuşmasını severek dinlediği belirtilen Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Tayyibî eş-Şâfiî'nin (ö. 872/1467) başka bir camideki hatiplik görevinin yanında hangâhta imamlık yaptığı, özellikle ikindi namazlarını kendisinin kıldırıldığı belirtilmiştir.²⁴⁸ Abdüssamet b. Muhammed ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 867/1462), babasının tedrisiyle küçük yaşlarda ilmî yolculuğa başlamıştır. Zerkeşî'nin nezaretinde İmam Şâfiî'nin *Sünen*'ini ve başka kitapları da okuduğunu belirten Sehâvî, aynı zamanda onun hangâh sûfilerinden olup babası gibi burada imamlık görevini de babasından sonra muhtemelen devam ettirmiş olacağını belirtmiştir.²⁴⁹ Bedrüddîn Hasan b. Ahmet el-Âmülî eş-Şâfiî'nin (ö. 873/1468) hangâhın imamlarından biri olduğu belirtilmiştir. Küçük yaşlarda eğitimine başlamış, Kahire'ye geldikten sonra burada hafızlık, fıkıh ve feraiz eğitimleri almıştır. İnsanların kendisine büyük güven duyduğu bir kişi olmuş, aynı zamanda hangâhta çocukların eğitimiyle de ilgilenmiştir.²⁵⁰

Hangâha konaklamak üzere gelen ve saygı duyulan kişilere bir değer verme ve hürmet göstergesi olarak hangâhta imamlık da yaptırılmıştır. İlim tahsili için Kahire'ye gelmiş âlimlerden Ebü'l-Fazl Muhammed b. Yusuf el-Menûfî eş-Şâfiî (ö. 855/1451) ile Alâeddin el-Kalkaşendî, hangâhta kalan kişiler arasında alanlarında uzman ve en hayırlı kişiler arasında görüldüklerinden dolayı imamlık görevi onlara yaptırılmıştır.²⁵¹ Hangâhlarda, teravih namazları bittikten sonra imama, bayram namazından sonra ise hatibe kıyafet parası vermek bir gelenek olmuştur.²⁵²

ii. Kurrâ

Hangâhta imamlık görevinin dışında Kuran tilavetinde uzmanlaşan kurrâlar da yer almaktadır. Kurrâlar kimi zaman hangâhın sokak tarafına bakan eyvanlarından birinin penceresinin önüne oturarak Kuran okumuşlar ve böylece seslerinin hem içeriden hem dışardan duyulmasını sağlamışlardır.²⁵³ İbn Kûyek Kasım b.

²⁴⁸ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VII, 103.

²⁴⁹ A.g.e., IV, 210-211.

²⁵⁰ A.g.e., III, 93.

²⁵¹ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, X, 100. İlmi hayatına Kahire'de devam eden Ebü'l-Fazl, bazı hocalarının henüz hayatta olmalarına rağmen kendisine Ezher Camii başta olmak üzere çeşitli medrese ve diğer kurumlarda tedris ve fetvada bulunma izni verilmiştir. Baybarsiyye Hangâhı'nda şeyhi Sübkî'den sonra meşihat makamında görevlendirilmiş, vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Bunun yanı sıra kendisinin Saidü's-süedâ Hangâhı'nda konakladığı ve geçimini sağladığı da aktarılmıştır.

²⁵² Abdülkerim, *Havânik*, 214-215.

²⁵³ A.g.e., *Havânik*, 217.

Abdurrahman el-Kahirî el-Bercuvânî eş-Şâfiî (ö. 872/1467), küçük yaşlardan itibaren ilimle iştiğal etmiş bir âlimdir. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın sûfîlerinden ve kurrâlarından biri olan İbn Kûyek'in, aynı zamanda geçimini sağlamak üzere kantar ile tartıcılık ve bazı zamanlarda terzilikle de meşgul olduğu aktarılmıştır.²⁵⁴

Tezin ilerleyen kısımlarında geniş bir şekilde yer verilecek olan hangâhın meşhur cuma günü merasiminde, Hâkimî Camii'nde hangâh kurrâlarından birinin Kurandan istediği bir kısmı yüksek sesle okuduğu ve sonrasında caminin vâkıfı Sultan Selâhaddîn ile sâir Müslümanlara dua ettiği aktarılmıştır.²⁵⁵

iii. *Kütüphane Görevlisi (Hâzinü'l-kütüb)*

Hangâhın kütüphanesi hakkındaki bilgilere ilk dönem inşâ sürecinde rastlanmamakla birlikte sonraki dönemlerde varlığına ve içeriğine dair birçok detayla karşılaşılacaktır. Bu durum, hangâh kütüphanesinin zaman içerisinde oluştuğu ve zenginleştiğini göstermektedir. Nitekim bu görevde buluna kişilerin kayıtlarına VIII-IX. (XVI-XVII) yüzyıllarda rastlanmaktadır. Bu kısımda hangâhın kütüphanesinde görevlendirilen kişilere örnek sunulacak olup, kütüphanenin fonksiyonlarına ve içeriğine “Hangâhtaki İlmî ve Sosyal Faaliyetler” bölümünde yer verilecektir.

Hangâhtaki kütüphane görevlilerinin ilmî bakımından belirli bir dereceye ulaşmış, hatta eser veren kişiler oldukları görülmektedir. Hangâhın kütüphanesinde bulunmanın bu ilmî faaliyetlerine imkân tanıdığı ve kolaylaştırdığı söylenebilir. Muhaddis ve sûfî olarak tanınan Cemâleddin Abdullah b. Ali el-Ensârî (ö. 783/1381) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda hâzinü'l-kütüb olarak çalışmıştır. Sülâsî hadis rivayetleri olduğu belirtilen Ensârî'nin aynı zamanda sika (güvenilir) bir hadis ravisi olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda yazmış olduğu cüzleri ve tabakat kitabı da bulunmaktadır.²⁵⁶ Yine hangâh kütüphanesinde görevli olan Abdülbâsıt'ın kendi hattıyla yazdığı eserlerin de olduğu kaydedilmiştir.²⁵⁷

Hangâhın kütüphanesinde aynı anda birden fazla görevlinin de bulunabildiği görülmektedir. Sıbt İbn Beriyye Abdülbâsıt b. Abdürrezzâk, muhtemelen kitaplarla çok haşır neşir olmasından dolayı ‘kitabın oğullarından bir genç’ olarak anılmıştır.

²⁵⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VI, 182.

²⁵⁵ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 729-730.

²⁵⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 482; Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, II, 40.

²⁵⁷ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IV, 28.

Belirli bir ilmî eğitimden geçtikten sonra Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın kütüphanesinde başka biriyle müşterek olarak çalıştığı belirtilmiştir.²⁵⁸

Muhammed b. Muhammed el-Hakerî el-Kâhirî eş-Şâfiî es-Sûfî'nin (ö. 862/1457) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kitapların korumasını görevini sürdürmüştür. Kitapların zarar görmesine engel olduğu gibi, ödünç alınarak geri getirilmeyen kitaplarla hangâh kütüphanesinin eksilmesine karşı tedbirli olmuş bu konudaki özeniyle takdir kazanmıştır. Vefat ettiğinde hangâhın türbesine defnedilmiştir.²⁵⁹

iv. *Kâtibü'l-Gaybe*

Hangâh sûfîlerinin isimlerini kontrol etmekle ve yoklama almakla sorumlu olan kâtibü'l-gaybe, sûfîlerin günlük vazifelerinde bulunmamaları üzerine maaşlarından veya yemeklerinden kesinti yapmakla mesul olmuştur.²⁶⁰ Kantar yapımıyla geçimini sağladığı belirtilen Şemseddin Muhammed b. Ebûbekir el-Câbirî el-Hanbelî (ö. 808/1405) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda “Kâtibü'l-gaybe” olarak da çalışmıştır.²⁶¹

v. *Hizmetkârlar*

Ferrâş ismiyle anılan hizmetkârlar hangâhı ve sûfî hücrelerini temizlemek, süpürmek ve tozunu almakla yükümlü olmuşlardır.²⁶² Hangâhın hizmetinde bulunan kişilere erken tarihlerden itibaren sıklıkla rastlanmaktadır. Ayrıca bir vasıf gerektirmeyen bu görevi yerine getiren kişiler arasında dikkat çeken nokta, ilmî bakımdan belirli bir seviyede olanların da bu işle görevlendirilmesi olmuştur.

Hangâhta hizmetkâr olduğu belirtilen Ebû Hafs Nefisüddîn Ömer b. Ali b. el-Muzaffer el-Eşterî'nin (ö. 600/1203) sûfî olduğu belirtilmiştir. Ebû Hafs'ın ilmî faaliyetlere katıldığı, Sümeysâtiyye Hangâhı'nda şeyhlik yaptığı belirtilen Saîd b. Sehl el-Felekî'den ve Ebû Tâhir es-Silefî'den (ö. 576/1180) hadis dinlediği ve kendisinin de rivayetlerde bulunduğu aktarılmıştır.²⁶³

²⁵⁸ A.g.e., IV, 28.

²⁵⁹ A.g.e., IX, 202; Malatî, *Neylû'l-emel*, VI, 17.

²⁶⁰ Abdülkerim, *Havânik*, s. 217.

²⁶¹ İbn Hacer, *Mu'cem*, III, 255.

²⁶² Fernandes, *Khanqah*, s. 66.

²⁶³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1221.

Seyyid Şemseddin Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 765/1363) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın hizmet görevinde bulunmuştur. İmam Nesâî'nin *es-Süneni's-suğrâ*'sını kıraat ettiğine dair semâ kaydı bulunmaktadır.²⁶⁴

İbn Eyyûb Abdullah b. Ali ed-Dımaşkî eş-Şâfî el-Kâdirî (ö. 868/1463) birçok konuda kaleme aldığı risaleleri bulunan, güzel ahlakıyla anılmış bir kimsedir. Bunun yanında, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda hizmet görevinde bulunmaya devam etmiştir.²⁶⁵

Hangâh hizmetkârlarının bir aile boyu bu göreve devam ettiği de görülmüştür. Enişterleri Cemâl b. Eyyûb'ten sonra İbnü's-Sirâc Muhammed b. Ömer el-Abbâdî (ö. 893/1487) ve Muhammed Kemâleddin kardeşler de bu görevi devam ettirmişlerdir. İbnü's-Sirâc, aynı zamanda Kuran'ı küçük yaşta ezberlemiş, ilerleyen senelerde fıkıh, hadis ve kıraat derslerine devam etmiş, *Sahîh-i Buhârî* gibi kitapların semâ meclislerine katılmış ve Berkûkiyye Medresesi'nde fıkıh müderrisliği yapmıştır. Kardeşinden ilim yönünden geride kalan Kemâleddin'in ise sakın ve edepli kişiliğiyle Saîdü's-süedâ Hangâhı'na hizmette onu geçtiği kaydedilmiştir.²⁶⁶

vi. Bevvâb

Hangâhta aynı zamanda bir kapı görevlisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bevvâb ismi verilen kapıda bekleyen görevlilerin hangâha girip çıkanlarla ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Saîdü's-süedâ'nın karşısında yer alan Rûkniddîn Çâşnigîr Hangâhı'ndaki kapı görevlileri için Makrîzî, ehil olmayan kişilerin içeri girmelerine asla müsaade etmediklerini ve buraya girmek üzere gelenleri sıkı bir denetimden geçirdiklerini belirtmiştir. Özellikle hangâhın kalabalık olduğu zamanlarda namaz kılmak üzere gelen fukaha dahi kabul edilmemiştir.²⁶⁷ Bevvâblar, fiziksel olarak kuvvetli ve iri yapılı sûfîler arasından seçilmiş ve çoğu zaman tamamen işinin başında durabilmesi için bekarlar tercih edilmiştir. Bevvâblar, fazla büyük

²⁶⁴ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, I, 221.

²⁶⁵ Malatî, *Neylû'l-emel*, VI, 182; Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, V, 36-37. Sehâvî ahlakından oldukça etkilendiği İbn Eyyûb'u şöyle anlatmaktadır: “Güzel, faziletli, güvenilir, işleri yürütebilen, mütevazî, cömert, arkadaşlarına karşı hürmetkar, iffetli, kanaatkar, güzel giyinen, yakışıklı, vakur, siması nurlu, beli' konuşan, konuşmasında ilginç şeyleri incelikle anlatabilen, zarif, nükteli ifadeleri bulunan, hali tavrı güzel, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri peşinde gitmeyen, kuvvetli bir hayal gücüne sahip, insanlarla bir aradayken bile Allah ile birlikte olmaya çalışan, sadrı ölüme karşı ferah, insanların onun elinden ve dilinden yana rahat oldukları bir insandı. Gözün onun gibi birini görmesi ne kadar nadirdir...”.

²⁶⁶ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VIII, 244-245.

²⁶⁷ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 740.

olmayan hangâhlarda akşamları kandilleri yakmak ve söndürmek gibi (vekkâd) ilave görevleri de üstlenmişlerdir. Bevvâbların genellikle hangâhın girişinde, dehliz adı verilen koridorda ayrı bir hücreleri olmuştur.²⁶⁸ Bevvâblar, bütün gün ve gecelerini görev başında geçirdikleri için onların ücretleri diğer görevlilere nazaran daha yüksek olmuştur.²⁶⁹

Endülüslü meşhur âlim ve sûfî Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî²⁷⁰ (ö. 668/1269), hangâhtaki sûfîlerin yolculuk âdâplarından bahsetmiştir. Buna göre yolculuktan dönen bir sûfî, hangâhın girişinde oturur ve kapıdaki görevli hizmetkâr kendisine izin verene kadar ne kimseye selam verir ne de kimseyle konuşur. Kendisine izin verildiğinde ise kapıdaki hizmetkârın arkasında içeri girer, seccadesini yerinden alır ve iki rekât namaz kılar.²⁷¹ Bu örnekte, bevvâbın hangâh düzeninde karar verici bir rolünün olduğu görülmektedir.

Muhammed b. Ali b. Ubeyd el-Kâhîrî es-Sûfî eş-Şâfî (ö. 856/1452) Kuran hâfızı olmakla birlikte Arapça ve fıkıh tahsil etmiştir. Edebiyatla ilgilenen ve şiir yazan, ilim meclislerine katılan ve Eşrefüddîn Camii'nde hatiplik yapan bir kimse olmakla birlikte, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kalmış ve babasından sonra "bevvâb" olarak hizmet etmiştir.²⁷² Hangâhın girişini muhafaza etmekle görevli olan diğer isimler arasında Muhammed b. Hasan eş-Şâfî (ö. 891/1486)²⁷³ ve Ebubekir b. Ali et-Tayyibî eş-Şâfî (ö. 893/1488)²⁷⁴ yer almaktadır.

vii. Ayakkabı Görevlisi

Hangâhta ayakkabılarla ilgilenen kişi mukaddimu'n-na'leyn olarak kaynaklarda yer almıştır. Oldukça fazla kişinin girip çıktığı hangâhta ayakkabıların düzeni bozduğu, her görsel bir karışıklığa hem de insanların ayakkabılarını bulmak için izdihama sebep olduğu için bu iş için ayrı bir görevli tayin edilmiştir. İbn Ziyât Ali b. Musa el-Karâfî'yi (ö. 876/1472) hayırlı ve nurlu bir kimse olarak tanıtan Sehâvî,

²⁶⁸ Abdülkerim, *Havânik*, s. 218.

²⁶⁹ Fernandes, *Khanqah*, s. 94.

²⁷⁰ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ahmet Murat Özel, *Hikâyem Ne Tuhaftır: Ebu'l-Hasan eş-Şüşterî'nin Hyatı ve Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018).

²⁷¹ Ebü'l-Hasan Ali el-Endelûsî eş-Şüşterî (ö. 668/1269), *er-Risâletü's-Şüşterîyye* (nşr. Ebû Osman Sa'd b. Ahmed), Dârülbeyza: Dârü's-sekâfe, 2004, s. 137-138.

²⁷² Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VIII, 195-196. Vefatından önce kapıldığı iltihap sebebiyle gözlerinden birini kaybetmiş, bu olaydan sonra evine hırsızlar dadanmıştır.

²⁷³ A.g.e., VII, 221.

²⁷⁴ A.g.e., XI, 56.

onun hangâh sûfilerinden olup, orada her gün hangâh sâkinlerinin ayakkabılarını sunma işiyle ilgilendiğini, bunun yanında hangâhtaki şuhûd derslerine katıldığını belirtmiştir.

viii. Sâkî

Hangâhta sâkîlik görevini üstlenen kişiler, sıcaklığın yoğun olduğu öğle ve ikinci vakitleri arasında hangâh görevlilerine su dağıtmışlardır. Ramazan ayında ise bu iş seher ile fecr vakitleri ve akşam ile yatsı namazları arasında yapılmıştır. Sâkînin, su sarnıcını temizlemek; buhur, gül suyu, sünger ve süpürge gibi koku verme, dağıtma ve temizlik esnasında gerekli olacak eşyaları temin etmek de görevleri arasındadır.²⁷⁵ Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda sâkîlik görevini babasından sonra devam ettirdiği bilinen bir isim, Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî eş-Şâfiî el-Müzmelâtî olmuştur. Bulkînî, Irâkî, İbnü'l-Mülakkin ve Belâlî gibi dönemin önemli âlimlerinden dersler almış, Sehâvî'ye hadis icazeti vermiş bir kişidir.²⁷⁶

ix. Aşçı, Fırıncı, Vâzin ve Ekmek Görevlisi

Hangâhın açılışından itibaren sâkinlerine yemek ve ekmek dağıtım hizmetinde bulunduğu göz önüne alındığında, hangâhta bu kadroların ilk zamanlardan itibaren yer aldığı söylenebilir. Hangâhın fırınında veya mutfağında çalışan kişilerin kayıtlarına ise oldukça nadir rastlanılmıştır. Hangâhta yemek bölümünde görevliler arasında yemek pişiren tabbâh, ölçüm yapan vâzin, fırında ekmek pişiren habbâz ve ekmek dağıtımıyla görevli hubbâzî yer almıştır. Hâdimü'l-hubz olarak da kayıtlara geçen hubbâzî, bir hangâh sûfisi tasavvuf vazifesini aksattığı takdirde o gün o kişiye ekmek vermemektedir.²⁷⁷

Muhammed b. Ebî'r-Rûh (ö. 681/1282) hangâhta aşçı olarak çalışmıştır. Hangâhta aynı zamanda bir sûfî olmakla beraber çeşitli hadis semâ meclislerine katıldığı kayıtlar da yer almıştır.²⁷⁸

Hangâhın fırınında görev yapan isimler de karşımıza çıkmaktadır. Abdülkadir el-Kâhîrî'nin Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın fırınında vezin ölçümü yaptığı

²⁷⁵ Abdülkerim, *Havânik*, 220.

²⁷⁶ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, II, 99.

²⁷⁷ Fernandes, *Khanqah*, s. 67.

²⁷⁸ Makrîzî, *Mukaffâ*, VI, 466.

kaydedilmiştir.²⁷⁹ Muhammed Muhîbbüddîn hangâhın tahıl ambarında çalışmıştır. Ziyâeddin Ahmet el-Kırşî de hangâh sûfîlerinden olup aynı zamanda geçimini hangâh fırınında vezin ölçümü yaparak sağlamaktadır.²⁸⁰ Hangâh sûfîlerinin öğünleri herkese ayrı ayrı ve belirli ölçülerde verildiği için ölçüm yapması için bir vâzine ihtiyaç duyulmuştur.

Hangâhın fırını kimi zamanlarda özellikle tercih sebebi olmuştur. Bunun nedeni, hangâhın fırınından çıkan ekmeğin kalitesiyle birlikte hangâhın kurucusu olan Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye atfedilen mânevî kıymetten kaynaklanmıştır. Şâfiî fakihî Zekerîyyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) çoğunlukla çok az yiyeceklerle yetindiği, buna karşın Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın fırınından çıkandan başka bir ekmek yemediği kaydedilmiştir. Kendisi bu durumu açıklarken, yemesi bakımından en güzel ekmeklerin buradan çıktığını çünkü sahibinin salih meliklerden biri olduğunu söylemektedir.²⁸¹

4.3. Hangâhta Sâkinleri

Hangâha yerleşen veya bir müddet burada ikamet eden kişilerin biyografilerinde karşılaşılan ayrıntılar; hangâhtaki atmosferi, buraya gelen kişilerin profillerini ve hangi çeşitlilikte insanların kabul edildiğini anlamak üzere çalışmaya dahil edilmiştir. Bir arada yaşayan bu insanların birbirleriyle temasa geçtiği meclisler ve ortak bir yaşam alanına sahip oldukları göz önünde bulundurulduğunda, hangâha gelen kişilerin birbirlerinin üzerinde etkilerinin olması kaçınılmazdır. Çalışmanın araştırma süresi boyunca özellikle tabakât eserlerinde hangâhta kaldığı kaydedilen çok sayıda sûfî-âlim ile karşılaşılmıştır. Bunların tamamının çalışmaya dahil edilmesi gereğinden çok fazla alan işgal etmeye sebep olacağından, yalnızca hangâhtaki sosyal ve ilmî faaliyetler hakkında bilgi verenlerin, temsil kabiliyeti yüksek kişilerin ve alanlarında ileri seviyelere ulaşmış meşhur âlim ve sûfîlerin isimlerine yer verilmiştir. Böylece hangâhta en fazla zaman geçiren kişiler olan hangâh sûfîleri, buraya ne amaçla geldiğinden nasıl vakit geçirildiğine kadar pek çok soru hakkında boşlukları doldurmaya yardımcı olmuştur.

²⁷⁹ Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, IV, 271.

²⁸⁰ A.g.e., II, 178.

²⁸¹ Ebû Yahya Zeynüddin Zekerîyya Ensârî (ö. 926/1520), *Fethü'l-bâkî bi-şerhi Elfıyyeti'l-Irakî* (nşr. Senâullah ez-Zâhidî), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999, I, 43.

Bu bölümde yer verdiğimiz, tabakat eserlerinde biyografilerine rastladığımız hangâhta kalan kişilerin neredeyse tamamının sûfî olmakla beraber ulemâ sınıfından olduğu görülmüştür. Belirli bir grubu temsil eden bu sûfîler “fakih sûfîler” olarak adlandırılmış, tasavvufî eğitimlerinin yanı sıra hadis ve fıkıh alanlarında uzmanlaşmış kişilerden oluşmuştur.²⁸² Bununla birlikte, hangâh sâkinleri aynı tarikata mensup sûfîler değildir. Burada yaşayan kişiler, hangâhta gerçekleşen faaliyetlerde bir araya gelmeleri dışında bir topluluk oluşturmamıştır.²⁸³

Hangâh sâkinleri bölümü iki kısım altında ele alınmıştır. Birinci kısımda, seyahatleri esnasında hangâhta konaklamak üzere hangâha uğrayanlar; Kahire’deki veya hangâhtaki bir âlimi, bir ilmî eseri, bir şeyhi veya arkadaşını görmek gibi çok çeşitli nedenlerle Saîdü’s-süedâ Hangâhı’na gelip burada kısa süreli kalanlar ele alınmıştır. İkinci kısımda ise incelenen topluluk ise hangâhta yıllarla ifade edilecek şekilde uzun süre ikâmet eden ve burada eğitim alan hangâh sûfîleridir.

i. Hangâha Seyahat Amaçlı Uğrayan Sûfîler

Hangâhta uzun veya kısa müddet vakit geçiren çok sayıda âlim-sûfî olduğu görülmektedir. Hangâhın seyahat eden kişileri himaye etmek, iâşe ve ibâte imkânı sağlamak amacıyla kurulmuş olması, buraya sâkinlerinin sürekli değiştiği akışkan bir yapı kazandırmıştır. Bu kişilerin mizaçlarına, meşreplerine, ilgi alanlarına ve ilmî seviyelerine göre hangâhın ortamını etkiledikleri görülmektedir. Pek çoğunun gelişiyse hangâhın ortamı hareketlenmiş ve insanlar kendilerinden faydalanmak için hangâha gelmişlerdir. Sohbetlerinde bulunma, birebir veya toplu bir şekilde ders alma gayesiyle hem Kahire halkını hem de Mısır’daki farklı şehirlerden ve hatta farklı ülkelerden âlim ve sûfîleri hangâha çekerek burayı bir cazibe merkezi haline getirmişlerdir.

Hangâhın kuruluş amacına uygun olarak, tarihi boyunca ikamet ettikleri farklı bölgelerden gelen çok sayıda âlim ve sûfîye konaklama mekânı olduğu görülmektedir. Böylece ilmî seyahat yapan bu âlimler, Kahire’ye geldiklerinde hem geçimlerini sağlayacak bir görev alabilmiş hem de yine ilim ve tasavvuf ehliyle bir arada bulunacakları, farklı ülkelerden gelen âlimlerle tanışabilecekleri, sohbet edebilecekleri

²⁸² A.g.e., s. 77.

²⁸³ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 38.

ve aralarında bilgi alışverişinin olacağı uluslararası bir ortamda karşılıksız bir şekilde ikamet edebilmişlerdir. Bu kısımda ele alacağımız âlim ve sûfiler, hangâhın işleme sistemini daha iyi anlayabilmek için çeşitli kriterlere ayrılarak verilmiştir.

Kahire’de ikamet eden âlim-sûfiler, hangâha gelen kişilerden faydalanmak, onların ders ve sohbetlerinde bulunmak üzere hangâhı ziyaret etmişlerdir. Meşhur hadis hâfızı Zekiyyüddîn el-Münzirî²⁸⁴ (ö. 656/1258) hangâhta kalan âlim-sûfilerden ders almak üzere buraya pek çok kez geldiğini kaydetmiştir.²⁸⁵ Seyyid Şerif Muhammed el-Haşimî vefat edene kadar hangâha gelerek defalarca ona kıraatte bulunmuştur.²⁸⁶ Muhaddis Şeyh Salih Ebû Rûhu’l-Mutahhar el-Hubûşânî senelerce hangâhta kalmış,²⁸⁷ Şeyh İbnü’l-Bennâ (ö. 612/1215) rihlesi esnasında Kahire’de hangâhta konaklamış ve bir topluluğa semâ meclisi düzenlemiş,²⁸⁸ Ebû’l-Mecd Muhammed el-Kazvînî (ö. 622/1225) hangâhta bir süre ikâmet etmiş, Münzirî ise onlardan hadis dinlemek üzere defalarca hangâha gitmiştir.

Hangâhta konaklamak üzere gelen âlimlerden bir kısmı, Kahire’de kaldıkları müddet boyunca bir mansıpta görev almış ve Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nda da ikâmet etmişlerdir. Meşhur mantık ve usul âlimi Şemseddin el-İsfahânî (ö. 749/1348) Mısır’a seyahat ettiğinde burada bir medresede ders vermiş ve Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nda ikamet etmiştir.²⁸⁹ Hanbelî mezhebinin gelişmesine eserleriyle büyük katkı sağlayan, aynı zamanda kıraat ve hadis âlimi İbnü’l-Bennâ el-Bağdâdî²⁹⁰ 607 (1210) yılında Kahire’ye gelerek burada müderrislik yapmış ve Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nda ikamet etmiştir.²⁹¹

Başka şehirlerde idarî veya ilmî pozisyonlarda görev yapan âlimler de çeşitli nedenlerle Kahire’ye geldiklerinde hangâhta ikamet etmişlerdir. Döneminin Dımaşk Hanefî kâdıkdâtı Ebû Abdullah Şemseddin el-Ezraî (ö. 712/1312) Kahire’ye geldiğinde Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nda kalmıştır.²⁹² Ebû Mansûr Bahâeddin Saîd b.

²⁸⁴ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “Münzirî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/munzir-i>, (Erişim tarihi: 10.06.2020).

²⁸⁵ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 68.

²⁸⁶ Münzirî, *Tekmile*, II, 108.

²⁸⁷ A.g.e., II, 198.

²⁸⁸ Münzirî, *Tekmile*, II, 354.

²⁸⁹ Yâfiû, *Mirâtü’l-cinân*, IV, 247.

²⁹⁰ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemal Yıldız, “İbnü’l-Bennâ el-Bağdâdî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-benna-el-bagdadi> (Erişim tarihi 20.02.20).

²⁹¹ Makrîzî, *Mukaffâ*, VI, 129-130.

²⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVIII, 128-129.

Muhammed el-Ensârî el-Hazrecî el-Cezerî (ö. 638/1240) Şafîî kadısı ve sûfidir. Kahire yolculuğunda Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda bir müddet kalmıştır.²⁹³

Meşhur Timur tarihçisi; Memlük, Osmanlı ve Safevi topraklarında bulunup Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere üç dilde eserler veren fakih, edip ve şair Şehâbeddin İbn Arabşah el-Hanefî'nin²⁹⁴ (ö. 854/1450) de Kahire'de bulunduğu esnada Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kaldığı ve burada ailesinden uzakta vefat ettiği aktarılmıştır.²⁹⁵

Sultan tarafından şehre çağırılan veya geldiğinde sultanın ağırlamayı tercih ettiği kimi âlim ve sûfilerin de Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ağırlanmış oldukları görülmektedir. Meşhur Şafîî fakihi Şihâbüddîn Ebü'l-Feth Muhammed b. Mahmud et-Tûsî (ö. 596/1199), 579 (1183) yılında Mekke'den Mısır'a gelmiş, kendisini Melik Takıyyüddin Ömer b. Şâhenşâh karşılayarak Saîdü's-süedâ Hangâhı'na yerleşmiştir. Hadis âlimi ve fakih Nevevî (ö. 676/1277) tarafından “Şeyhü'l-fukaha”, “Sadrü'l-ulemâ fî asrihi” olarak tanımlanan Tûsî'nin, Mısır'a geldiğinde melik tarafından kendisi için inşa ettirilen Menâzilü'l-Iz Medresesi'nde ders vermesi sağlanmıştır. Tûsî'yi ziyaret için pek çok fakihin hangâha gelip gittiği aktarılmıştır.²⁹⁶ Arap belâgatı teorisyeni, eserleri yüzyıllar boyunca Osmanlı medreselerinde okutulan Hatîb Ebü'l-Meâlî Celâleddin el-Kazvînî eş-Şafîî²⁹⁷ (ö. 739/1338), 723 (1323) yılında Kahire'ye kâdîlkudâtlık mansıbına tayin edilmek üzere çağırılmıştır. Buraya ulaştıktan sonra sultan ile beraber cuma namazını kılmışlar, sonrasında ise Hatîb el-Kazvînî Saîdü's-süedâ Hangâhı'na yerleşmiştir.²⁹⁸

Hangâh belirli bir tarikata has kılınmamış ve farklı tarikatlardan ziyaretçileri ağırlamıştır. Hatta bu ziyaretçiler arasında, Sünni tasavvuf tarikatlarının kurucu isimlerinden âlim ve sûfi profilini temsil eden meşhur mutasavvıflar da yer almaktadır. Bunlardan bir kısmının ikâmet mahalli olarak hangâhı kullandıkları, bir kısmının ise

²⁹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 267.

²⁹⁴ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Yuvalı, “Şehâbeddin İbn Arabşah”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-arabsah-sehabeddin> (Eriş. tar. 05.01.20).

²⁹⁵ Tağriberdî, *en-Nücûm*, XV, 549.

²⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 224; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1088-1089; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şafîiyyîn*, I, 760; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şafîiyye*, II, 43-44.

²⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Hatîb Kazvînî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvini-hatib> (Eriş. tar. 23.12.19).

²⁹⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 254; *Mukaffâ*, VI, 39.

hangâh şeyhini veya burada bulunan arkadaşlarını görmek üzere hangâha geldikleri görülmektedir.

Kübreviyye tarikatının kurucusu meşhur mutasavvıf Ebü'l Cennâb Necmeddîn-i Kübrâ eş-Şâfiî'nin²⁹⁹ (ö. 618/1221) kaynaklarda aynı zamanda fakih ve müfessir olduğu belirtilmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın çeşitli şehirleri dolaştığı, Kahire'ye geldiğinde ise Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ikamet ettiği kaydedilmiştir.³⁰⁰

Ekberîye mektebine mensub meşhur sûfî müellif Afîfüddin Tilimsânî³⁰¹ (ö. 690/1291) Kahire'ye geldiğinde arkadaşı ve hangâhın şeyhi olan Şemseddin el-Eykî'nin yanında, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kalmıştır. Hatta oğlu şair Şâbbüzzarîf'in³⁰², Afîfüddin hangâhta ikamet ettiği sırada doğduğu aktarılmıştır.³⁰³

Yâfiî nisbesiyle meşhur olan Kâdiriyye tarikatının Yâfiyye kolunun kurucusu Afîfüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Esad el-Yâfiî el-Yemenî³⁰⁴ (ö. 768/1367) ilmî ve tasavvufî amaçlarla pek çok seyahat yapmıştır. Hadis, fıkıh, tasavvuf, tarih, edebiyat, coğrafya ve astroloji gibi pek çok alanda eserler okumuş ve telif etmiş, pek çok şehirden önemli âlimlerle görüşmüştür. Mısır'daki ikameti sırasında, Saîdü's-süedâ Hangâhı'na gelerek, o dönem hangâhın şeyhliğini yapan Kemâleddin el-Huveyzânî (ö. 738/1337) ile görüşmüştür.³⁰⁵

Hangâhta çoğunlukla seyahat halinde bulunan âlim ve sûfîler konaklasa da Kahire'de yaşayanların da hangâha gelip burada bir süre kalabildikleri görülmektedir. Bunun hangâhtaki ilmî ve tasavvufî ortamda bulunma, gündelik meşgalelerden uzak ilmî çalışmalara yoğunlaşma imkânı bulma, kitap istinsah etme, hangâh kütüphanesinden faydalanma veya inzivaya çekilerek dünya meşgalelerinden uzaklaşma gibi amaçlarla gerçekleştirildiği söylenebilir.

²⁹⁹ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/necmeddin-i-kubra> (Eriş. tar. 30.12.19).

³⁰⁰ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 59.

³⁰¹ Detaylı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, “Afîfüddin Tilimsânî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tilimsani-afifuddin> (Eriş. tar. 23.12.19).

³⁰² Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, “Şâbbüzzarîf Tilimsânî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tilimsani-sabbuzzarif> (Erişim tarihi 10.03.2020).

³⁰³ Safedî, *Vâfi*, XV, 250; Tağriberdî, *Menhel*, VI, 42-43.

³⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. Derya Baş, “Yâfiî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yafii> (Eriş. tar. 17.12.2019).

³⁰⁵ Fâsî, *İkdü's-semîn*, IV, 319-322; İbn Tağriberdî, *Menhel*, VII, 74-79.

Karşılaşılan bazı örneklerde ise hayatlarında öncesinde ilme veya tasavvufa dair bir geçmişi olmayan kişiler, ilerleyen yaşlarında karşılaştıkları saiklerle bu alanlara yönelmişlerdir. Hayatlarındaki bu değişimle beraber yolları Saîdü's-süedâ Hangâhı ile kesişmiştir. Şihâbüddin Ahmet el-Kûsî (ö. 878/1473) deniz aşırı ticaretle uğraşan bir kimse iken Mısır'da çoğunluğu fakih ve sûfî olan Bulkînî ailesiyle tanışmış, daha sonra hacca gitmiştir. Ömrünün son demlerinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndaki tasavvuf halkalarına katıldığı ve vefatına kadar burada kaldığı aktarılmıştır.³⁰⁶

Otuz altı yaşına kadar ilmî bir eğitim almadığı belirtilen, yalnızca Ezher Camii'nin kandillerini yakmakla sorumlu olduğu için “Vakkâd” ismiyle anılan Ebü'l-Velîd Hâlid b. Abdullah Ezherî,³⁰⁷ (ö. 905/1499) bir gün camide lambaları yakarken bir fitili öğrencilerden birinin kitabına düşürmüştür. Bu öğrenci taraafından “cahil herif” denerek azarlanması üzerine ilmî hayatına başlamıştır. Hafızlığını tamamladıktan sonra Ezher'e girmiş, mantık, usul, nahiv, Arapça gibi alanlarda sayılı hocalardan ders almış ve özellikle Arap dili alanında zamanının önde gelen âlimlerden biri olmuştur. Çeşitli alanlarda şerh ve tavzih eserleri veren Ezherî de Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda konaklamıştır.³⁰⁸

Hangâhın işlevsel nedenlerinden birinin de ilmî seyahatlerin güvenli bir şekilde devamlılığını sağlamak olduğundan bahsetmiştik. Buna binaen, İslam coğrafyasında çok sayıda ilmî seyahatlerde bulunan, “rahhâl” olarak anılan gezgin âlim ve sûfîlerin durak noktası olarak işlevini yerine getirmiştir. Ebü'l-Mecd Muhammed b. Hüseyin el-Kazvînî (ö. 622/1225) kaynaklarda kadı, âlim ve sûfî sıfatlarıyla yer almıştır. Azerbaycan, Bağdat, Musul, Re'sül'ayn (bugün Şanlıurfa'nın bir bölümü), Dimaşk, Balebek ve Kahire'ye rihlelerde bulunmuş, Kahire'de bulunduğu sırada Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kalmıştır. Salih kimselerden olduğu belirtilmiş, çok sayıda kimseden hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur.³⁰⁹ “Makâlât şârihi” olarak tanınan Tâceddîn Muhammed el-Bencedîhî es-Sûfî eş-Şâfî (ö. 584/1188) ulemâ arasında en zarif ve en güzel giyinen kimse olarak tanımlanmıştır. Hadis dinlemek üzere Mısır, Şam, Cezîra, Horasan, Irak ve Azerbaycan bölgelerinde

³⁰⁶ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, II, 257.

³⁰⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Turan Arslan, “Hâlid b. Abdullah Ezherî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezheri-halid-b-abdullah> (Eriş. tar. 23.12.19).

³⁰⁸ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, III, 171-172.

³⁰⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 722-723.

bulunmuştur. Sicistan, Belh, Serahs, Nîsâbur, Kirmân, Yezd, Şiraz, Kazerun, Isfahan, Hemedan, Bağdat ve Kûfe'nin aralarında bulunduğu, ziyaret ettiği pek çok şehir zikredilmiştir. Kahire'de bulunduğu sırada kaldığı Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın oldukça erken dönem ziyaretçilerinden olan Bencedîhî'nin, Kahire'de bulunduğu bu süre boyunca Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin çocuklarının eğitimiyle ilgilendiği bilinmektedir.³¹⁰

Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Ebî Tâhir el-Halebî (ö. 693/1293) aslen Mervli bir sûfî şeyhtir. İbn Şahtân olarak tanınmış, hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda vefat etmiştir.³¹¹ Ebû Sa'd Muhammed b. Zâhid Ebû Abdurrahman b. Hammûye el-Cüveynî (ö. 614/1217) Şafî mezhebine mensup bir sûfidir. Ebû Tâhir es-Silefî'den ve başkalarından hadis dinlemiştir. Kahire'ye geldiğinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda konaklayan Ebû Sa'd'ın hakkaniyet üzere olduğu, iyi ve hayırlı işlerde bulunduğu aktarılmıştır.³¹²

Hangâhta yalnızca yoksul kimseler değil, ilim tahsili için gelen varlıklı kişiler de kalmıştır. Maddî varlıklarıyla hangâha ve şehirdeki ihtiyaç sahiplerine, ilmî faaliyetlerin gerçekleştiği diğer mekânlara maddî katkıda bulunabilmişlerdir. Şeyh Ebû Abdullah Evhadüddîn et-Tebrîzî eş-Şâfiî (ö. 787/1385) Mısır'a geldikten sonra bir sûfî ve âlim olarak Saîdü's-süedâ Hangâhı'na yerleşmiştir. Kişilik özelliği olarak yiyecek ve kıyafet gibi dünyalık işlerinde azla yetindiği belirtilmiştir. Aynı zamanda zengin biri olan Evhadüddîn, malından sakat hayvanlar ve yetimler yararına vakıfta bulunmuştur.³¹³

Hangâha, burada kalan âlim ve şeyhlerden ders almak, kütüphanesindeki kitaplardan faydalanmak, yapılan derslere katılmak veya ders vermek üzere gelen çok sayıda âlim ve sûfinin varlığından bahsetmek mümkündür. Bunlar arasında meşhur hadis hâfızı ve tarihçi Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir³¹⁴, (ö. 571/1176), Ebû Abdullah Nûreddin Muhammed b. Ebî Bekr el-Belhî (ö. 653/1255), Mansûr b. Tâhir ed-Dimeşkî³¹⁵, Tunuslu muhaddislerin imamı olarak anılan Ebû Abdullah Şemsüddin el-

³¹⁰ Makrîzî, *Mukaffâ*, VI, 47-49.

³¹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 778.

³¹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 418-419.

³¹³ İbnü'l-Mülakkin, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s. 577.

³¹⁴ Mehrevânî, *Mehrevâniyyât*, I, 458.

³¹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 746-747.

Vâdîâşî³¹⁶ (ö. 749/134), Zeynüddîn Ebü'l-Fazl el-İrâkî (ö. 806/1404)³¹⁷, meşhur kıraat ve hadis alimi İbnü'l-Cezerî³¹⁸ (ö. 833/1429), Mâlikî fakihî Takıyyüddîn el-Fâsî³¹⁹ (ö. 832/1429), Şemseddin Hasan b. Ali el-Ensârî el-Mâlikî³²⁰ (ö. 858/1454), meşhur hadis âlimi ve hâfızı İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve hadis âlimi ve tarihçi Şemseddîn es-Sehâvî³²¹ (ö. 902/1497) en başta sayılabilir. Bu kişilerin hangâhta bulunma sebepleri, “İlmî faaliyetler” kısmında daha geniş bir şekilde yer bulacaktır.

Farklı meziyetlere sahip kişiler, şahıslarına münhasır kabiliyet veya davranışlarıyla hangâha farklı bir hava getirmişlerdir. Kantar yapımıyla geçimini sağladığı belirtilen Şemseddin Muhammed b. Ebûbekir el-Câbirî el-Hanbelî (ö. 808/1405) rüya tabirinde çok maharetli olduğundan dolayı “el-Âbir” olarak anılmış ve kendisine bu konuda sıklıkla müracat edilmiştir.³²²

Hangâh, farklı şehirlerden siyasi sebeplerle kaçan insanlara bir tür sığınak görevi de görebilmektedir. Bunlardan biri Kudüs hatibi ve Mısır kadısı olarak görev yapan Ahmed b. Nâsır el-Makdîsî el-Bâûnî olmuştur. Aynı zamanda tasavvuf ehli olan Bâûnî, siyasi sebeplerden ötürü Dimaşk'tan kaçarak Kahire'ye gelmiş ve burada Saîdü's-süedâ Hangâhı'na sığınmıştır. Kendisini yakından tanıyan ve ilmî derecesini bilen hangâh nâzırı Emir Yelboğa Sâlimî, Bâûnî'yi sultana karşı methetmiştir. Kahire'de Bâûnî'yi himaye ederek onun çeşitli mansıplarda görevlendirilmesini sağlamıştır.³²³ Bir diğer örnek ise şair ve muhaddis Kemâleddin b. Beşâir et-Temîmî (ö. 692/1292) olmuştur. İhlîl şehrinde hadis meclisleri için bir mekân inşa etmiştir. Devlet yönetiminden bir emirin de sık sık ziyarette bulunduğu bu mekân, mezkûr emir ile sultanın arası bozulunca zararlı addedilmiş ve şüpheleri üzerine çekmiştir. Bu durumdan korkan İbnü'l-Beşâir ise bu mekândan uzaklaşmış ve Kahire'deki Saîdü's-süedâ Hangâhı'na kaçmıştır.³²⁴

Hangâh, bazı kimselerin işsiz kaldığı zor zamanlarında sığındığı yer olmuştur. Şeyh ve münşî İbnü'l-Vahîd Muhammed b. Şerîf ez-Zerî, (ö. 711/1311)

³¹⁶ Vâdîâşî, *Bernâme*, s. 289.

³¹⁷ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, II, 218.

³¹⁸ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, XI, 29.

³¹⁹ Fâsî, *İkdü's-semîn*, VI, 43-44.

³²⁰ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, III, 114.

³²¹ A.g.e., VIII, 13.

³²² İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, II, 343.

³²³ A.g.e., III, 23.

³²⁴ Makrîzî, *Mukaffâ*, V, 103-107.

yazısı güzel olan, çok sayıda dil bilen ve Kahire’de inşâ görevini yapmış, emirlerle ve ileri gelenlerle çalışmış bir kimsedir. İşini bıraktığı zaman, tekrar çalışmak zorunda kalana kadar Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nda kalmıştır.³²⁵ Kahire’de önemli yazışmaların elinden geçtiği, inşâ göreviyle meşgul olan İbnü’l-Vahîd (ö. 711/1311) birkaç lisanda ve ilimde ustalaşmıştır. Bu görevinden ayrıldığında Saîdü’s-süedâ Hangâhı’na bir sûfî olarak yerleştiği belirtilmiştir. 701 (1301) yılında Mısır’a Tatar bir elçi gelmesi üzerine dil bilen daha yetkin bir kişi bulunamamış, bu işi üstlenen İbnü’l-Vahid daha sonra tekrar inşa görevine alınmış ve vefatına kadar bu görevde devam etmiştir. Aynı zamanda kaleme aldığı şiirleri de olan İbnü’l-Vahîd’in bir şiiri, haşhaşın şaraba olan üstünlüğüne dairdir.³²⁶ Bir başka örnekte ise şair Ebü’l-Fazl Muhammed el-Kâdirî’yi, maddî bakımdan ihtiyaç halinde olmasından dolayı Üstâdâr Tağriberdî Saîdü’s-süedâ Hangâhı’na yerleştirmiştir.³²⁷

Bazı örneklerde ise hangâha seyahat esnasında kısa süreli kalmak niyetiyle gelen kişilerin burada vakit geçirdikten sonra yerleşmeye karar verdiklerine rastlanmıştır. Es-Sadrü’l-Melîcî Muhammed b. Muhammed el-Melîcî eş-Şâfî hangâha konaklamak üzere gelmiş fakat sonra ömrünün sonuna kadar evlenmeden burada yaşamıştır.³²⁸

ii. *Hangâhta İkamet Eden Sûfiler*

Hangâhta kalan sûfiler, ilim ve iyilikle bilinmişler ve halk tarafından bereket vesilesi kimseler olarak görülmüşlerdir.³²⁹ Hangâhta kalan bir sûfinin hayatını nasıl geçirdiğine dair detaylı bilgiler olmasa da bazı sûfilerin biyografilerinde yer alan detaylardan çıkarım yapmak mümkün olmaktadır. Hangâhta ikamet eden sûfiler, bu kurumu temsil eden en büyük topluluk olmaları bakımından önem taşımaktadır. Hangâhtaki sûfilerin farklı tarikatlara, farklı mezheplere, farklı ülkelere ve farklı meşreplere ait insanlar olmalarıyla hayli renkli bir ortam oluşturdıkları görülmektedir. Farklı mizaçlardaki insanların bir arada yaşamasını ve etkileşimde bulunmalarını sağlayan hangâh, burada kalanların iâşe ve ibâte masraflarını karşılayarak yaşam koşullarını kolaylaştırmasıyla aynı zamanda kişilere belirli bir özgürlük alanı

³²⁵ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 220.

³²⁶ A.g.e., *Nücûm*, IX, 220.

³²⁷ Sehâvî, *ed-Davû ’l-lâmî*, VII, 188.

³²⁸ A.g.e., IX, 284.

³²⁹ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 729.

sunmaktadır. Hangâhın maddî imkânlarıyla pek çok kişiyi kendisine çeken cazip bir kurum haline geldiği düşünülebilir.

Hangâhta uzun süre kaldığı tespit edilen çok sayıda âlim ve sûfî biyografilerine kaynaklarda rastlanmıştır. Bu çalışmaya ise bunlar arasından mekân hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz, belirli bir grubu temsil eden, biyografilerinde hangâhın sosyal ve ilmi yönlerini aydınlatacak bilgilere ulaşabildiğimiz veya hangâhta kalmasının bu çalışma için bir anlam ifade edeceği kişilere yer verilmiştir.

a. Hangâha Gelme Amaçları

Hangâhta uzun süre ikamet ettiği tespit edilen en meşhur isimlerden biri, kelam ve fıkıh âlimi Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) olmuştur. Seyyid Şerif Cürcânî'nin ilim yolculuğunda Kahire'ye geldiğinde burada dört yıl boyunca Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kaldığı belirtilmiştir.³³⁰ Oldukça uzun bir süre hangâhta kalmasına rağmen burada geçirdiği vakit hakkında detaylı bilgiye erişilememiştir.

Hayatlarının son dönemini münzevi bir şekilde geçirmek veya inzivaya çekilmek isteyen âlimler, bu amaçla hangâhta ikâmet etmişlerdir.

Hayâtü'l-hayevân adlı hayvanlar ansiklopedisi mahiyetindeki eserin müellifi, Mısırlı hadis ve fıkıh âlimi Ebü'l-Bekâ Kemâlüddin Muhammed b. Musa ed-Demîrî eş-Şâfiî³³¹ (ö. 808/1405) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın sûfilerindendir. Hangâh sûfileri arasında züht ve takvası ile meşhur olmuştur. Demîrî, küçük yaşlardan itibaren ilmî faaliyetlerine başlamış, ilerleyen yıllarda ilmî seyahatlerde bulunmuştur. Zamanının önemli âlimlerinden aldığı fıkıh, usul, hadis, Arapça, tefsir ve edebiyat derslerine istikrarla devam etmiştir. Kendisine fetva verme yetkisi verilmiş ve çeşitli eserlere şerh, fevâid ve tezkireler kaleme almıştır. Demîrî, fetva vermiş, Kahire'de Ezher Camii, Baybarsiyye Kubbesi gibi mekânlarda dersler okutmuştur. Daha sonra hacca giden Demîrî burada evlenmiş, bir süre müderrislik yaptıktan sonra birkaç defa daha

³³⁰ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, V, 328.

³³¹ Detaylı bilgi için bkz. Cevat İzgi, "Demîrî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/demiri> (Eriş. tar. 19.12.19); Cevat İzgi, "Hayâtü'l-Hayevân", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayatul-hayevan> (Eriş. tar. 19.12.19)

Mekke'ye gidip gelmiş, en sonunda ise Kahire'ye dönerek vefatına kadar burada yaşamış ve naaşı Saîdü's-süedâ'nın avlusuna defnedilmiştir.³³²

İbn Battuta, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda sâlih kimselerin konakladığını belirtmiş ve burada kalan kimi velî kulların senenin yarısında hiç konuşmayarak susma orucu tuttuklarını, mahlukatla ilgilenmeyip kendilerini tamamen ibadete verdiklerini aktarmıştır.³³³

Tasavvufî hayata sonradan katılan olan âlimler arasında, hayatlarının belirli dönemlerini hangâhta geçirmeyi tercih edenlerin olduğu görülmektedir. Bu örneklerden bir tanesi Mevlânâzâde olarak tanınan Şihâbüddîn Ahmed b. Rükneddin es-Serâî el-Hanefî'dir (ö. 791/1388). Babasının asaletini ve seçkinliğini miras aldığı belirtilen Şihâbüddîn, birçok ilimde uzmanlaşana kadar iştigal etmiş ve daha yirmi yaşına gelmeden ilmî donanımı ve kendini ifade etme yetenekleriyle dikkat çekmiştir. İlim yolculuğuna çıkmış ve gittiği her şehirde başta Hanefî fikhı, Arap dilinin incelikleri, nazım ve nesir olmak üzere çeşitli ilim dallarında ulaştığı seviye sebebiyle iltifatlarla karşılanmıştır. Sonrasında tasavvufa ve seyrüsülûka ilgi duyduğu ve tarikatta istikamet üzere ilerlediği söylenmiştir. Hacca gitmiş ve halvete girmiş, sonrasında Kahire'ye dönerek Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ikâmet etmiştir. Bu esnada Yeni Zâhiriyye ve Sargatmışiyye medreselerinde hadis müderrisliği yapmıştır.³³⁴

İbn Mutî Muhammed b. İbrahim el-Harîrî (ö. 844/1440) babasının işi olan ipek üretimiyle iştigal etmiş, bu işte yetkinliğe ulaştıktan sonra kendisini ilmî anlamda geliştirmek istemiştir. Bu amaç doğrultusunda medreselerde derslere katılmış, ilim ehliyle beraber olmuştur. Aynı zamanda Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın sûfilerinden biri olduğu belirtilen Harîrî'nin ömrünün son yıllarında felç geçirdiği ve bu sürede de hangâhta kaldığı belirtilmiştir.³³⁵

³³² Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, X, 59-62; Fâsî, *Akdü's-semîn*, II, 412-414.

³³³ İbn Battuta, *Rihle*, IV, 321.

³³⁴ Babasının âlimleri gözetdiği ve salih kimseleri desteklediği aktarılmıştır. Serây bölgesindeki sultanlar, yaptırdıkları vakıflara kendisini nâzır olarak atamışlardır. Bu sayede dünyanın çeşitli bölgelerinden çok sayıda mal kendisinde toplanmaktadır. Fakat bunları kendisi için harcamadığı gibi ailesi için de harcamamış, Allah'ın kendisini salih bir evlatla rızıklandırması için bu malı harcamaktan imtina etmiştir. Vefat ettiğinde ise, oğlu Şihâbüddin henüz dokuz yaşındadır. Şihâbüddîn'in vefatının, onu kıskanan kimselerin yemeğine zehir katmaları sonucunda olduğu aktarılmıştır. Bundan dolayı Şihâbüddin'in uzun süre acı çektiği ve sonrasında vefat ettiği nakledilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 384; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 542-543.

³³⁵ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, IV, 174.

Bu örnekler arasında en ilginç hikayelerden birine sahip olan Ömer b. İbrahim el-Bâbânî el-Kürdî eş-Şâfiî (ö. 868/1463), memleketinde ilim tahsil ettikten sonra 840 (1436) yılında Kahire'ye gelmiş Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda konaklamıştır. Fakat anlaşıldığına göre başlangıçta kısa sürmesini planladığı bu ziyaret uzamış, Ömer el-Kürdî'nin kendisini buradaki ortama kaptırdığı ve uzun bir süre kaldığı ifade edilmiştir. Bu sürede yeni bir alışkanlık kazanmış ve beş vakit namaz cemaatine müdavemetinin yanında, her farz namazın öncesinde yaz-kış fark etmeksizin soğuk suyla yıkanmaya başlamıştır. Şemseddin İbn Hassân (ö. 855/1451) hangâhın meşîhat görevini üstlendiğinde bu durumdan endişelenmiş ve onunla bu davranışının dinen bir gereklilik ifade etmediğine dair bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın Ömer el-Kürdî'nin davranışında bir değişikliğe sebep olmadığı görülmektedir. Kendi tercihiyle bu alışkanlığını devam ettirmiştir.³³⁶

Aynı zamanda insanlar tarafından güzel konuşması ve muamelesi nedeniyle sevilen Ömer el-Kürdî, bir süre sonra kendisine hem elitler hem de halk tarafından dua istemek ve bereket ummak maksadıyla sıklıkla yapılan ziyaretlerden rahatsız olarak mekân değişikliği yapmıştır. Bu amaçla Kahire'nin dışında yer alan Kaydân Camii'ne geçtiği, burada kendisini izole ederek saklandığı ve bazı zamanlarda hüccesinin kapısını kilitlediği aktarılmıştır. Kendisine dua ve teberrük maksadıyla gelen insanların getirdiklerinden yiyecek nev'inden olanlar dışında bir şey kabul etmemiştir. Onunla hem Saîdü's-süedâ'da hem de burada bulușan Sehâvî, görüştüklerinde Ömer el-Kürdî'nin'in onlara şevkle ikramda bulunduğunu aktarmıştır. Bununla birlikte onun konuşmasından etkilenen Sehâvî, Ömer el-Kürdî'nin kelimeleri diziindeki güzellikten etkilendiğini ve anlatımındaki münasiplik ve estetiğe hayran kaldığını belirtmiştir.³³⁷

Hangâhta ikamet eden kişiler ilim ve tasavvuf alanlarında ilerlemelerinin akabinde, daha yüksek başka mansıplarda görev alabilmişlerdir. Ahmed b. Türkân Şâh

³³⁶ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VI, 64; Tağriberdî, *en-Nücûm*, XVI, 328.

³³⁷ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VI, 64; Tağriberdî, *en-Nücûm*, XVI, 328. Karlı bir kış gününde vefat ettiğinde naası onun adeti olduğu üzere birbiri ardınca üç defa yıkanmıştır. Bunlardan biri, kendisinin ikamet ettiği Kahire'nin dışında bulunan Kaydân Camii'nde, biri yolda, biri de defnedildiği Melik Zâhir Hoşkadem Türbesi'nde gerçekleşmiştir. Mesafenin uzunluğu ve kış günü olması dikkate alındığında muhtemelen yolda giren namaz vakitlerinde müteveffanın uzun zamandır süregelen adetine mutabık olunmak istenmiştir. Bu uzun mesafeye rağmen çok sayıda kişinin cenazeye iştirak ettiğini belirten Tağriberdî, insanların çokluğundan na'sının parmakların üzerinde ilerlediğini aktarmıştır. Meşhur fakih Bulkîni'nin öncülük ettiği cenaze namazı ise Sehâvî'ye göre iki, Tağriberdî'ye göre üç kere tekrarlanmıştır.

el-Aksarâyî (ö. 730/1329) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda bir sûfî iken daha sonra Baktemur Hangâhı'na şeyh olarak görevlendirilmiştir.³³⁸

Bazı durumlarda ise aynı ailenin üyelerinin hangâhta kalabildiği görülmektedir. Ebü't-Tâhir Muhammed b. Hasan b. Ali el-Bedrânî eş-Şâfiî (ö. 837/1433) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın sûfîlerinden olup, aynı zamanda Hâkim Camii'nde hadis kârîliği ve hatiplik yapmış, ulemâ ailelerinin çocuklarına ders vermiştir. Vefat ettiğinde hangâhın avlusuna defnedilmiştir. 842 (1438) yılında vefat eden kardeşi Ebü'l-Berekât da hangâh sûfîlerinden olup tilavetinin çokluğuyla anılmıştır. Kendisi aynı zamanda musiki topluluğunda mukrî İbn Şeref'e eşlik etmektedir.³³⁹ Ebü't-Tâhir'in oğlu Muhammed İbnü'l-Bedrânî (ö. 856/1452) de ilim yolculuğunun bir bölümünde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda konaklamıştır. Vefat ettiğinde ise Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın türbesine, babasının yanına defnedilmiştir.³⁴⁰

Hangâhın savaş esnasında esirler için kullanıldığı bir örneğe de rastlanılmıştır. Buna göre, 648 (1250) yılında Eyyûbîler ve Memlûk askerleri arasındaki savaşta yenilen Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddîn Yûsuf'un ailesi ve annesi hangâhta iskân ettirilmişlerdir.³⁴¹

b. Hangâh Sûfîlerinin Çalışma Hayatı

Hangâhta kalan sûfîler, başka kurumlarda görevlerine ve çalışma hayatlarına devam edebilmişlerdir. Böylelikle hangâhta ikamet eden sûfîlerin tüm vakitlerini burada geçirme zorunluluğu olmadığı görülmektedir. Muhammed b. Selman el-Bağdadî eş-Şâfiî es-Sûfî el-Kâdirî birkaç tedris görevi olmasıyla birlikte kendisini Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın sûfîsi ve Kahire'nin dışında kalan bir zaviyenin şeyhi olarak tanımlamıştır.³⁴² Şihâbüddîn Ahmed b. Rükneddin es-Serâî el-Hanefî (ö. 791/1388) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ikâmet ettiği esnada Yeni Zâhiriyye ve Sargatmışıyye medreselerinde hadis müderrisliği yapmıştır.³⁴³ Ebü't-Tâhir

³³⁸ İbn Hacer, *Dürer*, I, 133.

³³⁹ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VII, 227-228.

³⁴⁰ A.g.e., IX, 73.

³⁴¹ İbn Dokmak, *Nüzherü'l-enâm*, I, 197.

³⁴² Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VII, 256.

³⁴³ Babasının alimleri gözetdiği ve salih kimseleri desteklediği aktarılmıştır. Serây bölgesindeki sultanlar, yaptırdıkları vakıflara kendisini nâzır olarak atamışlardır. Bu sayede dünyanın çeşitli bölgelerinden çok sayıda mal kendisinde toplanmaktadır. Fakat bunları kendisi için harcamadığı gibi ailesi için de harcamamış, Allah'ın kendisini salih bir evlatla rızıklandırması için bu malı harcamaktan

Muhammed b. Hasan b. Ali el-Bedrânî eş-Şâfiî (ö. 837/1433) küçük yaşlardan itibaren fıkıh, Arapça ve hadis dersleriyle ilim hayatına başlamış, Kuran'ı ezberlemiştir. Semâ ve kıraat yolları ile hadis dinlemiş, dönemin önemli âlimlerinden icazet almıştır. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın sûfilerinden olup, aynı zamanda Hâkim Camii'nde hadis kâriliği ve hatiplik yapmış, ulemâ ailelerinin çocuklarına ders vermiştir.³⁴⁴ Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Tayyibî eş-Şâfiî (ö. 872/1467) bir camide hatiplik görevini üstlenmiş ve insanların onun konuşmasından lezzet aldıkları aktarılmıştır.³⁴⁵ Süleyman b. Ömer el-Hûfi eş-Şâfiî (ö. 855/1451) Kahire'ye geldiğinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kalmış, başta Kasım el-Bulkinî'ninki olmak üzere fıkıh derslerinde mülâzım olarak görev yapmıştır.³⁴⁶ Zeynüddîn İbn Halfûn Abdurrahman b. Süleyman el-Menhelî eş-Şâfiî (ö. 885/1480), çeşitli mansıplarda bulunduktan sonra Nâbulsiyye Medresesi'nde müderris olmuş ve bundan sonra vefat edene kadar medresenin karşısında bulunan Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kalmıştır.³⁴⁷

Hangâhta kalan kişilerin kendi yeteneklerine göre buradaki bazı görevleri yerine getirdikleri de tespit edilmiştir. Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Musa ed-Demîrî eş-Şâfiî (ö. 808/1405) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın sûfilerinden ve vakıf müşahitlerindendir.³⁴⁸ Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed et-Tayyibî eş-Şâfiî (ö. 872/1467) hangâhta imamlık yapmıştır.³⁴⁹ Muhammed b. Muhammed el-Câbirî el-Hanbelî el-Kabbânî (ö. 851/1447) öncesinde babasının yapıyor olduğu hangâh fırınında vezin ölçümü işini de ifa etmektedir.³⁵⁰ Abdürrezzak b. Hasan ed-Dencîhî eş-Şâfiî (ö. 796/1393) hangâhta sûfilere soğuk su dağıtma görevini üstlenmiştir.³⁵¹ İbnü'l-Megâribe Muhammed el-Kabbânî, hangâhın şühûd meclisinde görev almıştır.³⁵² Şihâbüddîn Ahmed b. Abdüsselâm el-Kâzerûnî (ö. 817/1414) Mekke'de doğup büyümüş ve burada babasının da mesleği olan Mescidü'l-Haram'da müezzinlik vazifesini sürdürmüştür. Diğer ülkelere seyahatleri arasında Mısır'a da birkaç defa uğramış, yirmi sene kadar burada kalmıştır. Buraya geldiğinde sûfilerinden biri olduğu

imtina etmiştir. Vefat ettiğinde ise, oğlu Şihâbüddin henüz dokuz yaşındadır. Bkz. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 384; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 542-543.

³⁴⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VII, 227-228.

³⁴⁵ A.g.e., VII, 103.

³⁴⁶ A.g.e., III, 268.

³⁴⁷ A.g.e., IV, 81.

³⁴⁸ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, X, 59-62; Fâsî, *Akdü's-semîn*, II, 412-414.

³⁴⁹ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VII, 103.

³⁵⁰ A.g.e., IX, 56.

³⁵¹ A.g.e., IV, 193.

³⁵² A.g.e., X, 70.

Saîdû's-süedâ Hangâhî'nin maslahatı için çalıştığı ve hangâhta da ezan okuduğu belirtilmiştir.³⁵³

İlmî bir mansıpta görev almayan, geçimini sağlamak için farklı mesleklerle iştigal eden çok sayıda sûfinin varlığı da tespit edilmiştir. Ahmed b. İbrahim el-Kalyûbî (ö. 868/1463) kendisinden önde gelen ilim ehlinin hadis dinlediği bir isimdir, nitekim Sehâvî de kendisinden hadis dinlediğini kaydetmiştir. Bunun yanında hangâh sûfilerinden biri olup geçimini de ticaretle karşılamaktadır.³⁵⁴ 879 (1474) yılında bir süre felçli olarak kaldıktan sonra vefat eden İbnü'l-Cemâl Muhammed b. Abdullah el-Kâhîrî el-Kazzâzî, kağıtçılar çarşısında camcılık yaptığı bir dükkâna sahiptir.³⁵⁵

Hangâh sûfilerinden Ahmet b. Ali el-Hüseynî (ö. 840/1426) tercümanlıkla³⁵⁶, Nûreddin Ali el-Bîrî (ö. 864/1459) kitap neshetmekle³⁵⁷, Sâlim b. Muhammed el-Hamevî (ö. 876/1471) kitap ciltlemekle³⁵⁸, Ömer b. Ali el-Kalyûbî (ö. 891/1486) ticaretle³⁵⁹, Muhammed b. Abdurrahman (ö. 891/1486) bir sokakta seyyar satıcılıkla³⁶⁰, Muhammed b. Ali el-Kalyûbî (ö. 871/1466) hangâh kapısında yağcılık yapmakla³⁶¹ geçimlerini sağlamışlardır.

c. Hangâh Dışında İlmî Faaliyetlere Katılma

Hangâhta ikâmet eden sûfiler, hangâhta aldıkları eğitim dışında da ilmî faaliyetlere katılmışlardır. Bir önceki maddede görüldüğü üzere, hangâhta yaşamaya devam edip hangâh dışında müderrislik, kadılık, nâiblik gibi ilmî mansıpları bulunan çok sayıda sûfinin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte, ilmî bir mansıbı olmadan hangâh dışındaki derslere devam eden, özellikle dönemin önemli âlimlerinden dersler alan sûfiler de bulunmaktadır.

Abdürrezzâk b. Hasan ed-Dencîhî eş-Şâfiî (ö. 796/1393) Ebû'l-Adl el-Bulkînî'nin derslerine devam etmiştir.³⁶² Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b.

³⁵³ A.g.e., I, 347.

³⁵⁴ A.g.e., I, 194-195.

³⁵⁵ A.g.e., VIII, 78.

³⁵⁶ A.g.e., II, 16.

³⁵⁷ A.g.e., VI, 58.

³⁵⁸ A.g.e., III, 242.

³⁵⁹ Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, VI, 111.

³⁶⁰ A.g.e., VII, 286.

³⁶¹ A.g.e., VIII, 156.

³⁶² A.g.e., IV, 193.

Ahmed et-Tayyibî eş-Şâfiî (ö. 872/1467) de Bulkinî'den fıkıh ve kıraat dersleri almıştır.³⁶³ İbrahim b. Hasan el-Cerrâhî eş-Şâfiî, fıkıh eğitimi almış ve kadı nâibi olarak çalışan bir sûfîdir.³⁶⁴ İbnü's-Şummâ Muhammed er-Rûmî el-Haneî el-Kâdirî, İbnü's-Şeyh Yusuf'a intisap etmiş bir sûfî olmakla birlikte, şeyhiyle birlikte Sehâvî'nin ve başka âlimlerin semâ ve imlâ meclislerine katılmıştır.³⁶⁵ Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Allâme Celâleddin el-Medenî el-Haneî (ö. 881/1476) dört mezhep erbabından aldığı derslerle dikkat çekmektedir. Aralarında Emin el-Aksarâyî, İbnü'l-Hemmâm, Kâfiyecî, Bulkinî, Abbâdî, Alâeddîn eş-Şirâzî, Karafî ve Şirvânî gibi isimlerin bulunduğu hocalarının çoğundan icazet almıştır. Dımaşk'tan Kahire'ye geldiği sırada bu hangâhta ikamet etmiş ve hangâhın avlusuna, Bedreddin el-Hanbelî'nin yakınına defnedilmiştir.³⁶⁶

Hangâh sûfîlerinden çoğunun özellikle hadis semâsında bulunma konusunda gayretli oldukları görülmektedir. Necmeddin Muhammed el-Me'munî eş-Şâfiî (ö. 603/1207) Bağdat, Tebriz, İskenderiye ve Mısır'da hadis dinlemiş ve Ebû Tâhir es-Silefî'nin yanında ihtisas yapmıştır. Eyyûbî yöneticilerine imamlık yapmış, Mısır ve İskenderiye'de vaizlik görevinde bulunmuş ve vefat edene kadar hangâhta ikamet etmiştir.³⁶⁷ Ebû Abdullah Muhammed el-Hamavî (ö. 630/1232) hangâhta yaşayan sûfîler arasında zikredilmiştir. Mısır'da ve Dımaşk'ta hadis dinlemiştir. Ebû Yakup Şemseddin Yusuf b. Mahmut es-Sâvî es-Sûfî (ö. 647/1249) Dımaşk doğumlu olup İbnü'l-Muhallîs adıyla tanınmış, Silefî'den hadis dinlemiştir.³⁶⁸ Abdurrahman b. İbrahim el-Kâhirî eş-Şâfiî (ö. 834/1430) hangâhta ikamet eden sûfîlerden biri olarak *Sahîh-i Buhârî*'nin tamamını Azîzüddin el-Mülîcî ve Sirâcüddin el-Bulkînî'den dinlemiştir. Bunun dışında çeşitli alanlarda kitapları okumuş veya ezberlemiş, fıkıh eğitimi almıştır.³⁶⁹ Ahmed b. Ali el-Kâhirî, hangâh sûfîlerinden biri olup babasının mesleği olan şekercilikten dolayı İbnü's-Sükkerî ismiyle anılmıştır. Sehâvî'nin sükûn ve edep sahibi olarak vasıflandırdığı bu şahıs, farklı hocalardan dersler aldığı gibi Sehâvî'nin yanına da çok kez gidip gelmiştir.³⁷⁰

³⁶³ A.g.e., VII, 103.

³⁶⁴ A.g.e., I, 41.

³⁶⁵ A.g.e., VII, 39.

³⁶⁶ A.g.e., II, 67.

³⁶⁷ Makrîzî, *Mukaffâ*, V, 103-107.

³⁶⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVI, 588-589.

³⁶⁹ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IV, 43.

³⁷⁰ A.g.e., II, 27.

d. Hangâh Sûfilerinin Seyahatleri

Hangâh vakıflarının her dönem aynı şekilde kalmadığı, değişen maddi koşullara göre azaltılabildiği “Vakfiye Kuralları” bölümünde yer almıştı. Yine vakıf gelirleriyle sağlanan bir imkân olarak hangâhta kalan sûfilerin yolculuk masraflarının karşılanma vaadinin ne kadar süre devam ettiğine dair elimize bir bilgi erişmemiştir. Bununla birlikte, hangâhta ikamet eden sûfiler arasında çokça seyahat eden profillerle karşılaşmaktadır. Cemâleddin Yusuf b. Ahmed es-Saffî el-Mâlikî'nin hangâhta ikamet eden sûfilerden biri olmakla birlikte Kahire'de pek çok âlimin meclisine katıldığını ve başta Haremeyn, Kudüs ve Şam şehirleri olmak üzere çok defa yolculuğa çıktığı kaydedilmiştir.³⁷¹ Hatta bu yolculuk süresinin oldukça uzayabildiği de görülmektedir. Yine hangâh sûfilerinden olduğu belirtilen Şemseddin Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 809/1406) önce Mekke'de birkaç sene kalmış, sonra Trablus'ta görevlendirilmiş ve burada da on sene kadar kalmıştır.³⁷²

Hayatlarının uzun bir dönemini seyahatle geçiren kişilerin, daha sonra hangâhta konakladıkları görülmüştür. Bu kişilerin tecrübelerinin hangâh ahalisi tarafından ilgiyle karşılandığı düşünülebilir. “Çok gezen” lakaplı Muhammed b. Ali el-Halebî el-Mâlikî el-Vefâî el-Cevvâl'in 41 yaşında iken, 826 (1422) yılında çıktığı hac yolculuğu esnasında Medine'de yaşadığı bir tecrübe üzerine uzun bir seyahat dönemi yaşadığı aktarılmıştır.³⁷³ İki sene sonra Muhammed b. Ali tekrar hacca gitmiş, buradan Yemen'e giderek farklı şehirlerinde bulunmuş, sonrasında Aden'e, Hürmüz Boğazı'na Bahreyn'e, Keteyf'e gitmiştir. Daha sonra Fars topraklarına geçerek birkaç şehre gittikten sonra Şiraz'da bir yıl kalarak kendisi Farsça bir kitap yazacak kadar bu dili öğrenmiş, Fârisîlere ise Arapça öğretmiştir. Buradan tekrar yola çıktığında yeni durakları Vâsıt ve Bağdat olmuş, Bağdat'ta üç yıl kalmış burada evlenmiş ve çocuk sahibi olmuştur. Üç yıl Bağdat'ta ikamet ettikten sonra tekrar başlayan yolculuğu Irak cihetinde devam etmiş, burada Heyt ve Tikrit'e gittikten sonra Erbil, Musul, İbn Ömer adası, Hasankeyf, Âmed, Beyrut, Halep, Antakya, Trablus, Hama, Hums, Balebek ve

³⁷¹ A.g.e., X, 300.

³⁷² İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, II, 374.

³⁷³ Muhammed b. Ali, Ravza'da Hz. Peygamber'i kürsünün üzerinde oturur vaziyette iken görür. Mescitteki insanlar ona doğru gitmekte ve ellerini öpmekte, o ise her birine iki kelime ile karşılık vermektedir. Sıra kendisine geldiğinde “Ya Rasûlallah” diyerek elini öpmüş ve Hz. Peygamber kendisine “senin için intikal/sefer” demiştir. “Ölüm mü?” diye sormasına karşılık, “Hayır, bu dünyada” buyurmuşlardır. Aktarılan bu anektodun üzerine, Muhammed b. Ali'nin uzun süren dünya yolculuğuna çıktığı belirtilmiştir. Bkz. Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VIII, 293-295.

Dımaşk'a gitmiş ve Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Bir süre Dımaşk'ta kaldıktan sonra Rum bölgesine yönünü çevirmiş, Bursa'ya ve sonrasında Kürt bölgesindeki şehirlere gitmiştir. 848 (1444) yılında tekrar hacca gitmiş ve dönüşünde Kahire'de Saîdü's-süedâ Hangâhı'na yerleşmiştir. Kendisini burada gören Sehâvî, onun bir kitap telif ettiğini aktarmıştır. Bulunduğu bölgelerde aynı zamanda hadis rivayetiyle de meşgul olduğu aktarılmıştır.³⁷⁴

e. Farklı İlgi Alanları

Farklı uzmanlık alanlarında kendilerini geliştirmiş kişiler hangâhta bir araya gelebilmektedir. Bu kişilerin hangâhın kültürel ortamını zenginleştirmekle beraber önemli bir bilgi alışverişi sağladıklarını da söylemek mümkündür.

Mağrip kurrâlarından biri olan Ahmed b. Abdülhâlik el-Mecâsî (ö. 802/1399) mahir bir şair olarak tavsif edilmiş ve çok sayıda şehri gezerek buralarda şiirleriyle geçimini kazandığı, çok sayıda medih ve hicviyesi bulunduğu kaydedilmiştir. Kahire'de vefat ettiği sırada Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın bir sûfisi olduğu belirtilmiştir.³⁷⁵

Zeynüddin Abdurrahman b. Yusuf el-Kâhirî (ö. 845/1441) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda tarikat mensubu bir sûfi olmakla beraber zamanının rakipsiz en iyi hattatı olduğu ve “şeyhü'l-küttâb” lakabıyla anıldığı ifade edilen bir hat sanatçısıdır. Özellikle nesih yazıda ustalaştığı belirtilmiş, birkaç adet Mushaf ile birlikte çok sayıda kitap ve kaside yazmıştır. Zeki, zarif ve akıllı bir zat olduğu belirtilmiş, çok sayıda şiir ve nükte yazmıştır.³⁷⁶

Seyfüddin Ebü'l-Hasan et-Taberî'nin (ö. 723/1323) siyasî olarak nüfuzlu bir ailenin soyundan geldiği belirtilmiştir. Otuz yıl kadar bir süre Mekke'de ikamet etmiş, burada evlenmiş ve çocuk sahibi olmuştur. Anlaşıldığına göre daha sonra Kahire'ye dönen ve ömrünün sonuna kadar burada ikâmet eden Seyfüddin, tasavvufta zamanının önde gelen isimlerinden biridir. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda bir sûfidir ve son nefesini de hangâhta vermiştir. Seyfüddin'in yıldızlar ilminde uzman olduğu ve bu özelliğiyle

³⁷⁴ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, VIII, 293-295.

³⁷⁵ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, II, 114.

³⁷⁶ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, IV, 161-162.

tanındığı, Farsça bir şiir divanının ve çeşitli ilim dallarında mukaddime eserlerinin olduğu belirtilmiştir.³⁷⁷

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Halebî es-Sûfî (ö. 744/1343) muhaddis bir âlim olmakla birlikte Mushaf yazımıyla meşhur olmuştur. Saîdü's-süedâ Hangâhî'nin bir sûfîsi olduğu belirtilen Ebü'l-Abbâs'ın mescide çekildiği ve burada çok sayıda Mushaf yazdığı, bu rakamın yüzü bulduğu aktarılmıştır. İbn Hacer, onun doksan yaşını geçmesine rağmen zihninin açık ve kıvrak olduğunu fakat görme yetisini büyük oranda kaybettiğini belirtmiştir.³⁷⁸

Sesi güzel olup hangâhta kaside inşâd eden kişiler de kaydedilmiştir. Ebû Abdullah Şerefüddîn eş-Şeybânî'nin kasideler söylediği ve şiirler yazdığı bilinen, Saîdü's-süedâ Hangâhî'nde kalan bir sûfî olduğu belirtilmiştir. Uzun boylu, heybetli bir yapısı olduğu belirtilen Şeybânî'nin göğsüne kadar inen ve neredeyse kucağını kaplayan uzun sakalları olduğu, kaside söylerken gözlerinden yaşlar aktığı, sözlerinin dinleyen kişilere zevk verdiği böylelikle kendisini gören kişilerde bir heybet ve ihtişam duygusu canlandırdığı aktarılmıştır.³⁷⁹ Yine ünlü bir münşid olan Hüsâm el-Kavvâl (ö. 615/1218) Kahire'de bulunduğu esnada, hangâhta icra edilen semâ meclisine davet edilmiştir. Mecliste onu dinleyen bir gencin, Hüsâm'ın söylediği kasidelerden etkilenerек mecliste can verdiği kaydedilmiştir.³⁸⁰ Ebû Abdullah Nûreddin Muhammed b. Ebî Bekr el-Belhî'nin (ö. 653/1255) şarkı söyleyen birisi olduğu aktarılmıştır.³⁸¹

Muhammed b. Muhammed el-Câbirî el-Hanbelî el-Kabbânî'nin (ö. 851/1447) ilimle meşgul olup belirli eserleri ezberlemekle birlikte farklı ilgi alanlarına da sahip olduğu aktarılmıştır. Bunların başında savaş sanatları olan ağır yayı çekerek ok atmanın yanında yayların tedavi ve onarımlarının yapılması gibi alanlarda ileri seviyelere erişmiştir. Aynı zamanda hangâhta bir sûfî olan Kabbânî öncesinde babasının yapıyor olduğu hangâh fırınında vezin ölçümü işini de ifa etmektedir.³⁸²

³⁷⁷ Fâsî, *İkdü's-semîn*, V, 316.

³⁷⁸ İbn Hacer, *Dürer*, I, 344.

³⁷⁹ Safedî, *Ayânü'l-asr*, II, 272-273.

³⁸⁰ Makrîzî, *Mukaffâ*, III, 270.

³⁸¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XIV, 746-747.

³⁸² Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IX, 56.

Muhammed b. Ahmed b. Abdülmuhsin el-Hüseynî, el-Garrâfî'nin (ö. 699/1299) Ok atmakta usta olduğu ve bu alanda öğrenciler yetiştirdiği aktarılmıştır.³⁸³

Zeynüddin İbn Halfûn Abdurrahman b. Süleyman el-Menhelî eş-Şâfiî (ö. 885/1480), Nâblusiyye Medresesi'nde müderris bu sırada babasının mesleği olan şekerleme yapma işini devam ettirmiştir. Hangâhta vefat eden Menhelî, hangâhın avlusuna defnedilmiştir.³⁸⁴

f. İntisap

Hangâha kabul edilmesi beklenen kişilerin ehl-i sülûk olması, yani tasavvufî bir tarikata intisap etmiş olmalarının beklendiği ifade edilmiştir. Hangâhta kalan sûfîlerin çoğunun biyografilerinde şeyhlerinin isimlerine rastlanmamıştır. Buna karşın bazı biyografilerde bu sürece yer verilmiştir. Hangâhta kalan tasavvuf erbabı, farklı şeyhlere intisap edebilmektedir. Hangâh hayatı ve buradaki düzeni kontrol eden şeyh, tasavvufî yaşama elverişli bir ortam sunarken, hangâh sûfîleri özel hayatlarında farklı yollara bağlılıklarını sürdürebilmektedir.

İbnü's-Şummâ Muhammed er-Rûmî el-Hanefî el-Kâdirî, İbnü's-Şeyh Yusuf'a intisap etmiş bir sûfî olmakla birlikte, şeyhiyle birlikte ilmî meclislerde bulunduğu kaydedilmiştir.³⁸⁵ Şemseddin Muhammed el-Âsifi eş-Şâfiî (ö. 864/1459) şeyhi İbrahim el-Edkâvî'den zikir telkini almakla beraber ilmî hayatını sürdürmüş ve Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ikamet etmiştir. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, aynı zamanda şeyhi Kutbüddin'e nisbetle el-Kutbî olarak anılmıştır. Daha sonra bir Kâdirî şeyhinden de hırka giymesi, aynı zamanda birden fazla tarikata bağlanabilmesini göstermesi açısından önem göstermektedir.³⁸⁶

Meşhur Mâlikî âlimi Abdullah el-Mağribî el-Menûfî'yi (ö. 749/1348), hangâhın şeyhliğini yaptığı sırada Alâeddin el-Konevî ısrarla hangâha davet etmiştir. Bu davete icabet göstermeyen Menûfî, buranın mübarek bir mekân olduğunu fakat sûfîler için vakfedildiğini, kendisinin ise sûfî olmadığı için burada kalmasının doğru olmayacağını belirtmiştir. Halbuki, Menûfî'nin dokuz yaşından beri Şeyh Süleyman

³⁸³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 928.

³⁸⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IV, 81.

³⁸⁵ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VII, 39.

³⁸⁶ A.g.e., VI, 5.

et-Tenûhî eş-Şâzilî'nin tedrisinde ve hizmetinde bulunduğu kaydedilmiştir.³⁸⁷ Bu durumda, Menûfî'nin hangâhta kalmayı kibarca reddetmek için böyle bir mazeret sunduğu ve dolayısıyla hangâhta bulunmaktan kaçınan sûfîlerin de var olduğu anlaşılmaktadır. Menûfî'nin tasavvufî yönünün aşikâr olmasına rağmen hangâhta neden kalmak istemediğine ilerleyen kısımda, "Ulemâ ile İlişkiler" bölümünde değinilecektir.

5. Hangâhtaki İlmî ve Sosyal Faaliyetler

Fernandes, hangâhların Eyyûbî ve Memlûk dönemlerindeki gelişimini üç aşamalı olarak incelemiştir. Buna göre, ilki türbe ile ilişkili olan hangâhlar, ikincisi türbe ve medrese ile ilişkili olan hangâhlar, üçüncü tür ise türbe, medrese ve hutbe ile ilişkili olan hangâhlardır.³⁸⁸ Fernandes Saîdü's-süedâ Hangâhı'nı bu gruplardan birine dahil etmemekle birlikte, Mısır'da Memlûk döneminde açılan diğer yirmi iki hangâha öncülük ettiğini belirtmiştir.³⁸⁹

Bu bölümde, Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndaki ilmî faaliyetler ele alınacaktır. Hangâhın başlı başına medrese tarzı bir eğitim vermek amacıyla kurulmadığı görülmektedir. Bununla birlikte hangâhta fıkıh ve tasavvuf dersleri gerçekleşmekte ve çoğunlukla eğitilmiş kimselere hizmet vermektedir. Hangâhta ikamet eden veya kısa süreli konaklayan kimselerin burada çeşitli ilmî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum hangâha ikili bir yapı kazandırmaktadır. Saîdü's-süedâ Hangâh'ı, belirli bir müfredat ile medrese eğitimi veren ilmî bir müessese olarak tavsif edilemeyeceği gibi elde ettiğimiz bilgiler ile burada ilmî bir eğitimin olmadığını söylemek de mümkün olmamaktadır.

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın kendine ait programının yanısıra, buraya yolu düşen âlim ve sûfîlerin buradaki ihtiyaca veya kendi isteklerine binaen hangâh ehline veya halka açık olmak üzere çeşitli dersler verdikleri, hutbe irat ettikleri veya bir kitabı okuttukları görülmektedir. Bu faaliyetlerin çeşitliliği, hangâhı hareketli bir ilmî merkez haline getirmiştir. Hangâh, esnek yapısıyla kısa veya uzun süreli dersler yapabilme özgürlüğünü vermektedir. Hangâha gelen âlim ve sûfîleri ziyaret etmek, onların yaptıkları derslerde, zikir meclislerinde veya sohbetlerde bulunmak amacıyla

³⁸⁷ İbn Hacer, *Dürer*, III, 98.

³⁸⁸ Fernandes, *The Evolution of a Sufi Institution*, s.20.

³⁸⁹ A.g.e., s. 23.

hangâha girip çıkan ve başka şehir ve ülkelerden bu amaçla hangâha gelen çok sayıda kişi olduğu görülmektedir. Bu durum, hangâhtaki bilgi alışverişini artıran bir durum olmuştur. Hangâhın kuruluş tarihinden Memlûk döneminin sonuna kadar hangâhta eğitim faaliyetlerinin devam ettiği tespit edilmiştir.

5.1. Tasavvufî Eğitim

Saîdü's-süedâ Hangâhı ile aynı dönemde ve yine Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından kurulan Kudüs'teki Salâhiyye Hangâhı'nın vakfiyesinde hangâh sûfilerinin belli bir tasavvufî eğitime tabi tutulduklarına “Vakfiye Kuralları” bölümünde yer verilmişti. Buna göre hangâhta kalan sûfiler akşam namazının akabinde hangâh şeyhinin denetiminde zikir ve dua meclisine katılmaktadır. Bununla birlikte her cuma günü hangâh şeyhi, önde gelen mutasavvıfların eserlerinden seçilen bölümler üzerine hazırlanan bir ders vermektedir.³⁹⁰

Hangâhta kalanlar için şart koşulan bu iki tasavvufî eğitim imkânının, Saîdü's-süedâ hangâhı'nda da geçerli olduğu görülmüştür. Hangâhta günlük olarak belirli bir saatte düzenlenen zikir ve duâ oturumlarına huzûr meclisleri denilmiştir. Bu meclisin hangâhın işlevleri içerisinde oldukça merkezî bir yer tuttuğu ve “vazifetü't-tasavvuf” ismiyle de anıldığı belirtilmiştir. Bu meclise hangâhtaki bütün sûfilerin katılması zorunlu olduğu gibi, gelmeyenleri tespit etmek için de yoklama alınmış ve katılmayanlar aylık ücretlerinden kısmak veya yemek hakkından muaf tutmak gibi yollarla cezalandırılmıştır. Bu meclislerde toplu dua edildiği ve Kuran'dan bir bölümün okunduğu belirtilmiştir.³⁹¹ Huzûr meclisleri hakkında detaylı bilgi veren hangâhların vakfiyelerinde bu meclislerde yapılanlar daha detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. Buna göre huzûr meclislerinde *Kurân*'dan Fâtihâ sûresi, Âyetül-Kürsî'yi dahil eden Bakara sûresinin başı ve sonu, İhlâs sûresi ve Muâvezeteyn sûreleri okunmuştur. Daha sonra zikirle devam eden meclislerde temhid, tekbir, tesbih, tehlil, salavat ve istiğfar zikirleri çekilmiştir. Her meclisten sonra bütün zikir ve dualar, vâkıfa ve ailesine, eğer vefat etmişlerse ruhlarına ithaf edilmiştir.³⁹²

Hangâhta kısa veya uzun süreli ikamet eden kişiler, kendi şahsi programlarını hangâhın bu meclisine göre uyumlu hale getirmek durumundadırlar. Bununla beraber

³⁹⁰ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 45.

³⁹¹ Homerin, “Saving Muslim Souls”, s. 71.

³⁹² Fernandes, *Khanqah*, s. 54-58; Emin, *Evkâf*, s. 211; Homerin, “Saving Muslim Souls”, s. 71.

hangâhta ikâmet etmeyip bu derslere ve zikirlelere dışarıdan katılımın da mümkün olduğu ve bu meclislerin müdavimleri olduğu anlaşılmaktadır.

Hangâhtaki bu meclislere fukaha da katılmıştır. Meclislerin düzeni hakkındaki meseleler kimi zamanlar polemik konusu olabilmektedir. Hangâh şeyhi Sadreddin b. Hameviyye'nin katıldığı hangâhtaki kalabalık bir mecliste, hizmetkârların âdetleri üzerine meclise katılanlara su dağıttıkları aktarılmıştır. Orada bulunan fukahadan bazı isimler bunun bidat olduğunu söyleyerek itiraz etmişlerdir. Sadreddin b. Hameviyye'nin "insanlara su ikram edilir, hayvanlar ise suya yöneltir" demesi üzerine meclisteki kişilerin bu cevaptan hoşnut oldukları ve duruma itiraz etmekten vazgeçtikleri aktarılmıştır.³⁹³

İbnü'l-Halebî Muhammed b. Muhammed b. İsmail el-Halebî eş-Şâfiî'nin (ö. 855/1451) Saîdü's-süedâ'nın cemaatinin müdavimi olduğu ve şuhudü's-seba'ya da çoğunlukla katıldığı aktarılmıştır.³⁹⁴ İbn Ziyât Ali b. Musa el-Karâfi'yi (ö. 876/1472) hayırlı ve nurlu bir kimse olarak tanıtan Sehâvî, onun hangâhtaki şuhûd derslerine katıldığını belirtmiştir. İbnü'l-Burcî Muhammed el-Kâhirî eş-Şâfiî'nin (ö. 863/1458) başka meşguliyetlerinin olmasına rağmen her gün Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndaki cemaatle tilavet ve huzûr meclislerine katıldığı aktarılmıştır.³⁹⁵ Ebü'l-Gays Muhammed b. Yusuf es-Safî eş-Şâfiî'nin (ö. 892/1486) Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndaki huzûr meclislerine hiç aksatmadan devam etmektedir. Vefat ettiğinde babasının yanına, hangâhın avlusuna defnedilmiştir.³⁹⁶ İbrahim b. Abdülvehhap el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 867/1462), geçimini ticaretle sağlamakla birlikte ilimle iştigal etmiştir. Kahire'ye taşındıktan sonra burada ilmî hayatına devam etmiş ve Saîdü's-süedâ'daki huzûr meclislerine ve cemaatlerine aksatmadan katılmıştır.³⁹⁷ Muhaddis Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed el-Benhâvî'nin (ö. 854/1450) aynı zamanda Saîdü's-süedâ ve Baybarsiyye Hangâhlarında sûfi olduğu, özellikle semâ meclislerine rağbet ettiği aktarılmıştır.³⁹⁸

³⁹³ Makrîzî, *Mukaffâ*, VI, 421.

³⁹⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IX, 54.

³⁹⁵ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, X, 2.

³⁹⁶ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, X, 90. Ebü'l-Gays'ın insanlardan uzaklaşıp salihlerle bir arada olmaya önem veren, fıkıh, usûl, nahiv ve feraiz alanında dersler alan ve Mekke, Kudüs ve Şam gibi şehirlere rihleleri bulunan bir âlim olduğu aktarılmıştır. Sehâvî, Ebü'l-Gays'ın kendisinden tasavvufta bir otoriteyi temsil eden hırka giydiğini ifade etmiştir.

³⁹⁷ A.g.e., I, 73.

³⁹⁸ A.g.e., IX, 53-54.

Hangâhta düzenlenen bu meclisler, hangâhın kuruluşundan itibaren devam etmiş ve hangâh şeyhinin yönetiminde gerçekleşmiştir. Nitekim, Hangâhın ilk şeyhüşşüyûhu Sadreddîn b. Hameviyye hakkında aktarılan bir anektodda, hangâhta kurulan bir zikir meclisinden bahsedilmektedir. Buna göre, hangâhta toplanan büyük kalabalığa her zamanki adetleri olduğu üzere görevliler su ikramında bulunmaktadır.³⁹⁹ Tâceddîn es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Muîdü'n-niâm* isimli eserinde ise hangâhta yapılan tasavvuf derslerinden bahsedilmektedir. Sübkî'nin her meslek sahibine tavsiyelerde bulunduğu bu eserde, hangâh şeyhinin görevlerine dair mülâhazaları da yer almaktadır. Sübkî, hangâh şeyhlerine yaptıkları sohbetlerde konu belirlemede seçici olmaları ve cemaatin kapasitesine göre davranmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Özellikle tasavvufta ince meseleler olduğunu ve her konunun herkese anlatılmayacağını vurgulayarak hangâh şeyhlerini uyarmaktadır.⁴⁰⁰

Hangâhta çoğunlukla aynı zamanda fakih olan hangâh şeyhleri tarafından önemli mutasavvıfların metinlerinden dersler işlenmekte, zikir ve dua meclisleri düzenlenmektedir. Hangâhta yapılan bu derslerin içeriğine dair kayda değer bilgilere hangâh şeyhi Şemseddîn el-Eykî'nin göreve getirilişinin ilan edildiği metinde rastlanmaktadır. Burada, sûfî şeyhlerin ders meclisi anlatılırken aynı zamanda ideal görülen bir şeyhüşşüyûhun tasvif edildiği görülmektedir. Hangâhta görev yapan şeyhlerin tasavvuf ve şeriata dair fetva verdikleri; usûl ve fîrûdan, tefsir ve tevilden bahsettikleri, Allah'ın sözlerinin sırlarını açtıkları belirtilmiştir. *İhyâü ulûmi'd-dîn* ve *Kutü'l-kulûb*'dan parçalar okudukları, fıkıh ve takvayı rehber edindikleri söylenmiştir.⁴⁰¹ Zikir meclisleri sabah ve akşamları düzenlenirken, hangâh şeyhinin tasavvuf konularından bahsettiği haftalık gerçekleştirilen derslere “şuhûd meclisi” ismi verilmiştir. Bu derslerde düzeni sağlamakla ilgilenen görevliler tayin edilmektedir.⁴⁰²

Dışardan gelen sûfî ve âlimlerin de kendi yeteneklerine göre hangâh programına katkı sağlayabildikleri görülmektedir. Meşhur Şâfiî fakih Şihâbüddîn Ebü'l-Feth Muhammed b. Mahmud et-Tûsî (ö. 596/1199), Mısır'a geldiğinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'na yerleşmiştir. Burada gerçekleştirdiği zikir meclislerine çok sayıda

³⁹⁹ Makrîzî, *Mukaffâ*, VI, 421.

⁴⁰⁰ Sübkî, *Muîdü'n-Niâm*, s. 96-97.

⁴⁰¹ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 234.

⁴⁰² Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IX, 54.

kişi devam etmiştir.⁴⁰³ Kemâleddîn Muhammed b. Beşâir et-Temîmî (ö. 692/1292) muhaddis ve şair olduğu, faziletli, utangaç ve cömert bir kişi olduğu belirtilmiştir. Yazdığı kasideleri ikinci namazından sonra düzenlenen hadrada okuduğu kaydedilmiştir. Bu kasideleri dinlemekten büyük bir zevk alan hangâh şeyhi Şemseddin el-Eykî, ona hediye olarak cübbe giydirmiş ve ayrıca iki yüz gümüş dirhem ikramda bulunmuştur.⁴⁰⁴

Hangâhta icra edilen bu meclislerde kasidelerin nağmeli bir şekilde icra edildiği söylenebilir. Nitekim bir başka örnekte de kasideler söylediği ve şiirler yazdığı bilinen Ebû Abdullah Şerefüddîn eş-Şeybânî'nin, göğsüne kadar inen ve neredeyse kucağını kaplayan uzun sakalları olduğu, kaside söylerken gözlerinden yaşlar aktığı, sözlerinin dinleyen kişilere zevk verdiği böylelikle kendisini gören kişilerde bir heybet ve ihtişam duygusu canlandırdığı aktarılmıştır.⁴⁰⁵ tanınmış bir şair ve münşid olan Hüsâm b. Ali el-Kavvâl, Kahire'de bulunduğu esnada Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda düzenlenen meclise kasidelerini inşad etmek üzere davet edilmiştir. Çok sayıda kişinin katıldığı bu semâ ayininde dinleyicilerin Hüsâm'ın söyleyişinden çok zevk aldıkları belirtilmiştir. Fakat aralarından bir sûfî hareketsiz kalmıştır. Münşid son kasideyi okuyunca, bu genç sûfinin can vererek yere yığıldığı kaydedilmiştir.⁴⁰⁶

5.2. Fıkıh Eğitimi

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda gerçekleştirilen fıkıh dersleri için üç ayrı gruptan bahsedebiliriz. İlk olarak, hangâhta belirli bir program dahilinde tanımlı fıkıh dersleri gerçekleştiğine dair işaretler bulunmaktadır. Âsım Muhammed Rızk hangâhta Şâfiî mezhebi müderrislik mansıbının bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁷ Bununla beraber hangâh içindeki ilmî faaliyet şahıslara bağlı olarak da sürmüştür. Hangâhta kalmaya

⁴⁰³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 224; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1088-1089; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 760; İbn Kâdı Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, II, 43-44.

⁴⁰⁴ Makrîzî, *Mukaffâ*, V, 450-451.

⁴⁰⁵ Safedî, *Ayânü'l-asr*, II, 272-273.

⁴⁰⁶ Makrîzî, *Mukaffâ*, V, 270-271. Makrîzî, bu genç sûfinin vefat etmesine sebep olan son kasideye de kitabında

yer

vermiştir:

إذا اجتمعتم وهبت نسمة الأسحار

وقد تغنت على أغصانها الأطياف

قولوا إذا لم تروا شخصي مع الحضار

مسكين فلان، حظي منا ببعد الدار

“Eğer toplanırsanız ve meclisinizde seher rüzgarları eserse,

Ve dallarında kuşlar şarkı söylerse,

Şöyle söyleyin, eğer layık görmezseniz beni meclise;

“Şu zavalı adam, ne kadar uzakta, bizden ona fayda erişse”

⁴⁰⁷ Rızk, *Hânkâvât*, I, 139-140.

gelen âlimlerin düzenlediği dersler ve birbirleri arasındaki ilmî alışveriş bunu kapsamaktadır. Bu dersler farklı mezheplere ait olabilmektedir. Üçüncü olarak ise hangâh şeyhlerinin fakih âlimler arasından seçilmeleri, yaptıkları derslerde fikhî konulara da yer veriyor olmalarını mümkün kılmaktadır.

Abdurrahman eş-Şâmî'nin (ö. 901/1495) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda müderrislik yaptığı kaydedilmiştir. Şeyh ve İmam unvanlarıyla anılan, şerî ve aklî ilimlerde tahkik seviyesine ulaştığı belirtilen Şâmî, fakih, sûfî ve nahivcidir. Yün bir sarık sardığı aktarılmıştır.⁴⁰⁸ Şeyh Necmeddin el-Habûşânî'nin Saîdü's-süedâ Hangâhı'na aynı zamanda nâzır ve müderris olarak görevlendirildiği ve müderrislik ücreti olarak aylık kırk dinar aldığı kaydedilmiştir. Hangâhta müderrislik yaptığı belirtilen kişiler arasında Şeyh Takiyyüddîn es-Sübkî'nin (ö. 756/1355) oğulları Bahâeddin es-Sübkî (ö. 773/1372) ve Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370), Şeyhülislam Sirâceddin el-Bulkînî (ö. 805/1403), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) gibi meşhur fakihler yer almaktadır.⁴⁰⁹

Şemseddin Muhammed b. Ebûbekir el-Câbirî el-Hanbelî'nin (ö. 808/1405) Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndaki Hanbelî fikhî derslerine katılmak üzere burada konakladığı kaydedilmiştir.⁴¹⁰ Hanefî fikhının en temel eserlerinden olan İmam Şeybânî'nin *el-Asl* eserinin hangâh kütüphanesinde bulunmaktadır.⁴¹¹ Kitapların bir hocanın nezaretinde okunmasının ilmî devamlılık açısından esas alındığı, “ilmini hocaların ağzından almayan kişi savaşıyla hiç yüzleşmeden cesareti öğrenmeye çalışan kişi gibidir” deyişinin meşhur olduğu bir toplumda⁴¹² bu eserin hangâhta okutulduğunu, bireysel veya toplu bir şekilde Hanefî fikhî metninin ders olarak işlendiğini söylemek mümkündür.

Hangâha konaklamaya gelen fakih sûfîlerden hangâh ahalisi ve halk faydalanmak istemişlerdir. Kahire'ye geldiğinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ikâmet eden Şâfiî fakih Şihâbüddîn et-Tûsî'nin fakihlere karşı ise tavizsiz bir katılıkla konuştuğu ve münazaralarda galip geldiği, sözünün çoğu ortamda muteber sayıldığı aktarılmaktadır. Kahire'de bulunduğu süre zarfında başka ülkelerden dahi Tûsî'yi

⁴⁰⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, X, 302.

⁴⁰⁹ Rızk, *Hânkâvât*, I, 142-143.

⁴¹⁰ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, II, 343.

⁴¹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan Şeybânî (ö. 189/805), “Mukaddime” *Kitâbü'l-Asl* (nşr. Muhammed Boynukalın), Beyrut: Dâr-ü İbn Hazm, 2012, I, 158.

⁴¹² Berkey, *Transmission of Knowledge*, s. 112.

görmek üzere hangâha gelerek kendisinden fıkıh tahsil eden çok kişi olduğu aktarılmıştır.⁴¹³

Hangâhta âlimlerden birebir kitap okumak suretiyle fıkıh ilmi tahsil eden kişilerin kayıtlarına da rastlanmıştır. Şerefüddin Musa b. Muhammed, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda hocası Nûreddin el-Mahallî huzurunda İmam Şâfiî'nin *Müsned*'ini okumuştur.⁴¹⁴ Nûreddin Ebü'l-Menâkıb Ali b. Ebî Bekr b. Ali el-Kahirî eş-Şâfiî (ö. 859/1454), Şâfiî fakih ve müctehit Sirâceddin el-Bulkinî (805/1403) ile akrabadır ve döneminin önemli kişilerinden ders almıştır. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda derslerin nakîbliğini yapmıştır. Vefat ettiğinde hangâhın avlusuna defnedilmiştir.⁴¹⁵

5.3. Hadis Eğitimi

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda sıklıkla hadis meclisleri düzenlenlendiği görülmüştür. Bu meclisler hangâh şeyhleri ve hangâha şehir dışından gelen âlimler tarafından olduğu gibi Kahire'deki meşhur muhaddisler tarafından da düzenlenmiştir. Hadis dersleri hocayla birebir ders şeklinde veya kalabalık bir toplulukla beraber halka açık olarak yapılmıştır.

Hangâhta özellikle *Sahîh-i Buhârî* kıraatine ve hatmedilmesine ihtimam gösterildiğini söylemek mümkündür. Nitekim bu konuda çok sayıda kayda rastlanmıştır. Meşhur hadis âlimi ve hâfızı, özellikle Gazâlî'nin *İhyâ*'sında geçen hadisleri tahriç ettiği kitabıyla tanınan Zeynüddin Ebü'l-Fazl el-İrâkî⁴¹⁶ (ö. 806/1404) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda 799 (1396) yılında çok geniş bir kalabalığın katılım gösterdiği topluluğa *Sahîh-i Buhârî*'nin tamamının kıraatini gerçekleştirmiştir. Bu kıraati dinleyenler arasında, Mekke tarihine dair eserleriyle tanınan Mâlikî fakihî Takiyyüddin Fâsî⁴¹⁷ (ö. 832/1429) kendisinin de bulunduğunu kaydetmiştir.⁴¹⁸ Hangâhın nâzırlığını yaptığı esnada Emir Yelboğa Sâlimî'nin, âlimleri ve faziletli kimseleri sevdiği ve bunları etrafında toplamaya çalıştığı aktarılmıştır. Bu amaçla,

⁴¹³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 224; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1088-1089; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 760; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, II, 43-44.

⁴¹⁴ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, X, 190.

⁴¹⁵ A.g.e., V, 204.

⁴¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Zeynüddin İrâkî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iraki-zeynuddin> (Eriş. tar. 23.12.19).

⁴¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Cevat İzgi, "Takiyyüddin Fâsî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fasi-takiyyuddin> (Eriş. tar. 23.12.19).

⁴¹⁸ Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, II, 218.

insanların *Sahîh-i Buhârî*'yi kendisinden dinleyebilmesi ve faydalanması için İbnü'l-Hatîb Ali b. Muhammed Ebi'l-Mecd'in (ö. 800/1397) birkaç defa Dımaşk'tan gelmesini sağlamıştır.⁴¹⁹ Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda İbnü'l-Hatîb'in *Sahîh-i Buhârî*'nin tamamını okuduğu ve insanların hadis semâsı için burada toplandıkları kaydedilmiştir.⁴²⁰ Muhammed b. Ali el-Mekkî eş-Şâfiî, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda konakladığı sırada *Sahîh-i Buhârî* ile birlikte başka kitapları da okumuş ve eşraf kendisini dinlemiştir.⁴²¹ Ömer b. Muhammed el-Kâzerûnî el-Medenî eş-Şâfiî ile Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda buluştuğunu söyleyen Sehâvî, kendisinden burada *Sahîh-i Buhârî*'nin sülâsiyyâtını dinlediğini aktarmıştır.⁴²² 826 (1423) senesinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda Cemâleddin el-Bedrânî, kıraat ve nahiv alimi Ebû İshak Burhâneddin el-Kerekî'nin⁴²³ (ö. 853/1449) huzurunda *Sahîh-i Buhârî*'yi okumuştur.⁴²⁴

Hangâhta kıdemli *Buhârî Şerîf* okuyucularının da yetiştiği görülmektedir. İbrahim b. Ali b. Muhammed eş-Şâmî eş-Şâfiî (ö. 887/1482) tahsiline fıkıh alanında devam etmiş ve bununla birlikte *Sahîh-i Buhârî*'yi peş peşe yedi kere ve sonra on adete tamamlamak üzere üç kere daha okuyarak *Sahîh-i Buhârî* kıraatinde oldukça iyi bir düzeye ulaşmıştır. Bu talimi yaptığı süre zarfında Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda konakladığı gibi başka hangâhlarda da kaldığı kaydedilmiştir.⁴²⁵ Hangâhta, *Sahîh-i Buhârî* okunduğu gibi, yazılmıştır da. Şeyh Ebû Abdullah Evhadüddîn et-Tebrîzî eş-Şâfiî (ö. 787/1385) Mısır'a geldikten sonra sûfî-âlim bir zat olarak Saîdü's-süedâ Hangâhı'na yerleşmiştir. Burada kaldığı süre içerisinde *Sahîh-i Buhârî*'nin şerhini istinsah etmiş ve bunu vakfa bağışlamıştır.

Sahîh-i Buhârî hatminin tamamlandığı günlerin törensi bir havayla kutlandığı söylenebilir. Hangâh şeyhi Sirâcüddîn el-Abbâdî'nin hangâha şeyh olarak atanması, 871 (1466) yılında *Sahîh-i Buhârî*'nin hatim gününde gerçekleşmiş ve kendisine hil'at giydirilmiştir.⁴²⁶

⁴¹⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IX, 142.

⁴²⁰ İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 192.

⁴²¹ Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, VIII, 219.

⁴²² A.g.e., VI, 117.

⁴²³ Detaylı bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Burhâneddin Kerekî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerekî-burhaneddin> (Eriş. tar. 23.12.19).

⁴²⁴ Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, I, 177; *et-Tibrü 'l-mesbûk*, s. 274.

⁴²⁵ Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, I, 88.

⁴²⁶ İbn İyâs, *Bedâi' z-zuhûr*, III, 167; Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, VI, 82-83; Malatî, *Neylû 'l-emel*, VII, 257.

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda *Sahîh-i Buhârî* dışında da pek çok hadis kitabı okunmuş, muhaddisler burada imlâ meclisleri düzenlemişlerdir. Ebû İshak İbrahim el-Gassânî, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda 612 (1215) yılında bir topluluğa imlâ dersi düzenlemiştir.⁴²⁷ Muhammed b. Ebubekir el-Belhî 627 (1230) yılında Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda Mansur b. Tahir ed-Dımaşkî'den İbnü'l-Vedân'ın *Erbaûn* eserini dinlemiştir.⁴²⁸

Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Muhammed el-Mehrevânî'nin beş cüzden oluşan ve ilk tahriç eserlerinden biri olan⁴²⁹ *Mehrevâniyyât* ismiyle de tanınan *el-Fevâidü'l-müntehabe es-sihâh ve'l-garâib* isimli eseri, 663 (1264) yılında Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda meşhur hadis hâfızı ve *Târîhu Medîneti Dımaşk* eseriyle tanınan tarihçi Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in⁴³⁰ (ö. 571/1176) torunu Şeyhü'l-hatîp Şemseddin Ebî Abdullah Muhammed'in semâ meclisinde Ali b. Mesûd el-Mevsîlî'nin kıraatiyle okunmuş ve dinleyen herkese umûmî icazet verilmiştir. Hadis dersinin semâ kayıtlarının da yer aldığı kaynağa göre, bu meclise kadınlar da katılmışlardır.⁴³¹

Tunuslu muhaddislerin imamı olarak anılan Ebû Abdullah Şemsüddin el-Vâdiâşî⁴³² (ö. 749/134) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda Ebû Abdullah er-Reîs Kâsım es-Sekafî'nin (ö. 489/1096) derlemiş olduğu kırk hadis cüzünü, hangâh ehlinden olan mutasavvıf muhaddis Nûreddin Ebü'l-Hasan el-Vâfi'nin⁴³³ nezaretinde okuduğunu kaydetmiştir.⁴³⁴

Hangâh şeyhi Şihâbüddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammera el-Emevî eş-Şâfiî'nin (ö. 840/1436) düzenlediği mecliste, hadis âlimi ve fakih İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) telif etmiş olduğu *Muhtasaru Sahîh-i Müslim* isimli eserinin 837 (1433) yılında birkaç farklı mecliste tamamlanmak üzere kıraati gerçekleştirilmiştir.⁴³⁵ 865

⁴²⁷ Arnaut, *Cemhereti'l-eczâi'l-hadîsiyye*, I, 331.

⁴²⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 747.

⁴²⁹ Mehmet Görmez, "Tahrîc", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahric--hadis> (Eriş. tar. 15 Aralık 2019).

⁴³⁰ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı ve Cengiz Tomar, "Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-asakir-ebul-kasim> (Eriş. tar. 23.12.19).

⁴³¹ Mehrevânî, *Mehrevâniyyât*, I, 458.

⁴³² Detaylı bilgi için bkz. Halit Özkan, "Vâdiâşî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vadiasi> (Eriş. tar. 23.12.19).

⁴³³ Vâdiâşî, *Bernâme*, s. 73.

⁴³⁴ A.g.e., s. 289.

⁴³⁵ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref Mürî en-Nevevî, *Muhtasaru Sahîh-i Müslim* (nşr. Abdülhamîd Muhammed ed-Dervîş ve Abdülalim Muhammed ed-Dervîş), Suriye: Dâru'n-nevâdir, 2010, II, s. 1490-1491.

(1460) yılında kıraati için hangâhtaki nüshanın esas alındığı bir *Sahîh-i Müslim* semâ meclisi gerçekleştirilmiştir.⁴³⁶

Ebü'l-Hayr Şemseddin es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) evinde başlattığı hadis imlâ derslerinin mekânın yeterli gelmemesi üzerine Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ve zaman içerisinde vaktin gerektirdiklerine göre başka mekânlarda devam ederek toplam elli dokuz mecliste tamamlandığı kaydedilmiştir.⁴³⁷

Şemseddin Hasan b. Ali el-Ensârî el-Mâlikî (ö. 858/1454), Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda hangâh şeyhi Kâyâtî ile bir *Musannef* kitabının tamamını okumuştur.⁴³⁸

Muhammed el-Ukaylî el-Mâlikî'nin (ö. 874/1469) ilmî yolculuğu anlatılırken Saîdü's-süedâ'da konakladığı ve burada hadis eğitimi aldığı aktarılmıştır.⁴³⁹ Sehâvî de hangâhta hadis dersi vermiş ve bu derste semâ kaydı alınmıştır.⁴⁴⁰

5.4. Diğer Faaliyetler

Hangâhta tasavvuf, hadis ve fıkıh alanlarındaki eğitime dair daha geniş çerçeve de bilgiye ulaşılmıştır. Hadis ve fıkıh alanları kadar belirgin bir şekilde karşılaşılmasa da hangâhta şehir tarihi, tefsir ve belâgat gibi çeşitli alanlarda da eser okutulmuştur. Hangâha gelen âlim ve sûfilerin ilgi alanlarına göre değişiklik gösteren bu ders ve faaliyetler, kimi zaman halkı da kapsayacak genişlikte gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında hangâhta halka hitap eden, ilmi niteliği görece daha az olan başka faaliyetler de gerçekleştirilmiştir.

i. Farklı Alanlarda Okunan Eserler

Hadis hafızı ve tarihçi İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin⁴⁴¹ (ö. 643/1245) *Tahkîkü'n-Nusra bi-telhîsi meâlimi Dâri'l-Hicre* isimli şehir tarihi eserini, meşhur

⁴³⁶ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, IV, 137.

⁴³⁷ Sehâvî, "Mukaddime", *Cevâhir*, I, 23.

⁴³⁸ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, III, 114.

⁴³⁹ A.g.e., VII, 291.

⁴⁴⁰ A.g.e., II, 185.

⁴⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Sâmî es-Sakkâr, "İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-neccar-el-bagdadi> (Eriş. tar. 23.12.19).

kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî⁴⁴² (ö. 833/1429) 805 (1402) yılında Saîdü's-süedâ Hangâhî'nda okumuştur.⁴⁴³

Meşhur Arap belâgatı teorisyeni Hatîb el-Kazvînî⁴⁴⁴ (ö. 739/1338) Saîdü's-süedâ Hangâhî'nda kaldığı sırada, tasnif ettiği belâgat kitabı *et-Telhîs*, müellifin huzurunda iki ayrı mecliste Tâceddîn Ahmed b. Mektûm tarafından okunmuştur.⁴⁴⁵

Mâlikî fakihi Takıyyüddîn el-Fâsî (ö. 832/1429) meşhur tefsir ve Arap dili âlimi Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) bir eserini, Saîdü's-süedâ Hangâhî'nda 808 (1405) yılının Ramazan ayında, Şihâbüddîn Yusuf el-Mahallî tarafından icra edilen hadis semâsını dinlemiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴² Detaylı bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri> (Eriş. tar. 23.12.19)

⁴⁴³ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, XI, 29.

⁴⁴⁴ Şahîs hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Hatîb Kazvînî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvini-hatib> (Erişim tarihi 11.03.2020).

⁴⁴⁵ Makrîzî, *Mukaffâ*, VI, 38.

⁴⁴⁶ Fâsî, *İkdü's-semîn*, VI, 43-44.

ii. Sohbet veya Hutbe Vermek

Ebü'l-Fevz Muhammed b. Halit el-Kahirî eş-Şâfiî'nin Saîdü's-süedâ'da konakladığı ve hangâh sâkinlerine burada bir hutbe irad ettiği kaydedilmiştir.⁴⁴⁷

Şafiî fakih Şihâbüddin Ebü'l-Feth Muhammed b. Mahmud et-Tûsî (ö. 596/1199), 579 (1183) yılında Mekke'den Mısır'a geldiğinde Tûsî'yi ziyaret için pek çok fakihin hangâha gelip gittiği aktarılmıştır. Aynı zamanda hangâhta gerçekleştirdiği vaaz ve zikirle de çok sayıda kişi devam etmiştir.⁴⁴⁸

Mâlikî fıkında zamanının en ileri gelenlerinden biri olan Davud b. Muhammed el-Kaltâvî el-Ezherî başka mekânlarla birlikte Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda da konaklamış ve burada bir sohbet verdiği aktarılmıştır.⁴⁴⁹

Hangâhta sûfilerin bir şeyhe intisap etmesi de mümkün olmuştur. Muhammed b. Ebubekir es-Safedî eş-Şâfiî el-Kâdirî (ö. 862/ 1457) 840 (1436) senesinde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda Şerefüddin Musa b. Muhammed el-Kâdirî'den hırka giymiş ve zikir telkini almıştır.⁴⁵⁰

iii. Cuma Merasimi

Makrîzî, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda cuma günleri yapılan merasimi oldukça heyecanlı ve betimleyici bir dille aktarmıştır. Cuma merasimi, hangâhın sosyal yansımaları göstermesi ve Kahire halkıyla hangâh sûfilerinin grup olarak en çok etkileşime geçtikleri zaman dilimi olması bakımından önem taşımaktadır. Olayın merasim havasında ve belli ritüeller dahilinde gerçekleşmesi, halkın hem dinî duyguları üzerinde etkili olmuş hem de görsel olarak dikkat çekici bir manzara oluşturmuştur.

Makrîzî'ye göre, her cuma günü “faziletli bir heyet” olarak tanımladığı hangâh şeyhi ve sûfileri, cuma namazını eda etmek üzere Hâkimî Camii'ne dikkat çekici bir şekilde gitmektedir. Önce hangâh şeyhi çıkmakta, arkasında ise hangâh

⁴⁴⁷ Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, XI, 130.

⁴⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 224; Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XII, 1088-1089; İbn Kesîr, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyîn*, I, 760; Takiyyüddin Ebûbekir b. Ahmed İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyîn* (nşr. Hâfız Abdülalim Han), Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1986, II, 43-44.

⁴⁴⁹ Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, III, 215.

⁴⁵⁰ A.g.e., VII, 167.

sûfîleri en öndekinin başında taşınan Kuran Mushaflarıyla beraber hangâh şeyhini takip etmektedirler. Şeyh ve arkasından gelen sûfîler, hangâh ile cami arasındaki mesafeyi sükûnet ve vakar ile yürürlerken halk bu gösteriyi izlemektedir. Caminin sol tarafındaki girişi olan besmele maksûrasından içeri girdiklerinde, hangâh şeyhi burada daimî olarak kendisine atfedilmiş olan gölgelikte, hangâh sûfîlerinden oluşan cemaat ise arkasında olmak üzere tahiyyatü'l-mescid namazı kılmaktadır. Namazlar kılındıktan sonra herkes oturmakta ve sûfîlerin yanlarında getirmiş oldukları Kuran cüzleri orada hazır bulunan cemaate dağıtılmakta, müezzinler ezan okuyana kadar tüm cemaat Kuran kıraatiyle meşgul olmaktadır. Ezan okunduktan sonra Kuran cüzleri geri toplanmakta ve cemaat sessizlik ve haşyet içerisinde hutbeyi dinlemektedir. Namaz kılındıktan sonra, hangâh kurrallarından biri Kurandan istediği bir kısmı yüksek sesle okumakta ve sonrasında camiinin vâkıfı Sultan Selâhaddîn ile sâir Müslümanlara dua etmektedir. Dua bittikten sonra hangâh şeyhi namaz kıldığı mekândan kalkıp camiden hangâha doğru gelmiş oldukları şekilde geri gitmekte ve diğer sûfîler de onu takip etmektedir. Makrîzî'nin Kahire halkının en güzel adetlerinden biri olarak aktardığı bu töreni izlemek ve katılmak için Mısır halkının cuma günleri her eyaletten geldikleri, bunu izlemekten dolayı bereket ve hayır umdukları belirtilmiştir.⁴⁵¹

Büyük bir coşkuyla ve katılımı gerçekleşen bu cuma merasimi, 801 (1398) yılına kadar sürebilmiştir. Sultan Berkuk'un veziri Emir Yelboğa, Akmer Camii'ni tamir ettirip yeniledikten sonra hangâh sâkinlerinin cuma namazlarını eda etmek üzere Hâkimî Camii'nin yerine buraya gelmelerini istemiştir. Hangâh halkı Emir Yelboğa'nın görev süresi boyunca buraya gelmeye devam etmişler fakat önceden beri süregelen topluluk ve tören bozulmuş, zamanla bu gelenek unutulmuştur.⁴⁵²

5.5. Hangâh Kütüphanesi

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın bir kütüphanesi olduğu ve bu kütüphaneye vakfedilen kitaplarla zaman içerisinde zenginleştiği görülmektedir. Nitekim kaynaklarda bu vakfin güzelliğinden ve içindeki kitapların çokluğundan bahsedilmektedir.⁴⁵³ Farklı disiplinlerde uzmanlaşan âlimlerin hangâhta bulunmasının doğal bir sonucu olarak hangâhın kütüphanesinde tasavvuf, hadis, fıkıh ve şehir tarihi

⁴⁵¹ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 729-730.

⁴⁵² A.g.e., IV, 732.

⁴⁵³ Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmî*, IX, 15.

gibi çeşitli alanlarda kitaplar bulunmaktadır. Hangâh kütüphanesinde çalışan ve kitapların muhafazasından sorumlu kişiler yer almaktadır. Hangâh kütüphanesinin aktif bir alan olduğu, sûfîler ve dışardan gelen ziyaretçiler tarafından istifade edildiği görülmektedir.

Hangâhın kütüphanesinde çok sayıda kitabın olduğuna dair ibarelere rastlansa da bazı kitapların kesin olarak bulunduğu tespit edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden müçtehit Muhammed eş-Şeybânî'nin⁴⁵⁴ (ö. 189/805) Hanefî mezhebinin ana kaynaklarını oluşturan eserlerinden biri olmakla birlikte ilk ve en hacimli eseri olan, “el-Mebsût”, “zâhirü'r-rivâye” veya “usûl” isimleri ile de anılan, altı ciltten müteşekkil *el-Asl*⁴⁵⁵ kitabı⁴⁵⁶, *Sahîh-i Buhârî*'nin şerhi⁴⁵⁷, *Sahîh-i Müslim* nüshası⁴⁵⁸, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu'l-Bağdâd*'ı, Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in (ö. 776/1374) *el-İhâta fî ahbâri târihi Gurnata*'sı⁴⁵⁹ ve Taberî'nin *el-Mücemü's-sagîr*'i⁴⁶⁰ bulunduğu kaydedilmiştir.

i. Hangâhtaki Kitap Akışı

Hangâha konaklamaya gelen alimler burada telif ettikleri kitabın nüshasını hangâha bırakabilmektedirler. Şeyh Ebû Abdullah Evhadüddîn et-Tebrîzî eş-Şâfiî (ö. 787/1385) Mısır'a geldikten sonra bir sûfî-âlim olarak Saîdü's-süedâ Hangâhı'na yerleşmiştir. Burada kaldığı süre içerisinde *Sahîh-i Buhârî*'nin şerhini istinsah etmiş ve bunu vakfa bağışlamıştır. Kişilik özelliği olarak yiyecek ve kıyafet gibi dünyalık işlerinde azla yetindiği belirtilmiştir.⁴⁶¹

Hangâhta konaklayan varlıklı kişilerin kendi satın aldıkları kitaplardan faydalandıktan sonra, hangâhtan ayrılmadan önce buranın kütüphanesine vakıf olarak bağışlamışlardır. Varlıklı bir kimse olduğu belirtilen Şeyh Evhadüddîn et-Tebrîzî (ö. 787/1385) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kaldığı müddet boyunca ilim tahsilinde

⁴⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. Aydın Taş, “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”, DİA, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seybani-muhammed-b-hasan> (Eriş. tar. 19.12.19).

⁴⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Halit Ünal, “el-Asl”, DİA, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-asl> (Eriş. tar. 19.12.19).

⁴⁵⁶ Şeybânî, “Mukaddime”, *Kitâbü'l-Asl*, I, 158.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Mülakkin, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s. 577.

⁴⁵⁸ Şehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IV, 137.

⁴⁵⁹ A.g.e., IX, 119.

⁴⁶⁰ A.g.e., VIII, 7.

⁴⁶¹ İbnü'l-Mülakkin, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s. 577.

bulunmuş ve bunun için çok sayıda kitap temin etmiştir. Hangâhtan ayrılırken ise bunların bir kısmını vakıf olarak bağışladığı kaydedilmiştir.⁴⁶²

Hangâhta yapılan hadis semâ meclislerinde, hangâhta bulunan nüshalar üzerinden okuma yapılmıştır. 865 (1460) yılındaki hadis meclisi kaydına göre hangâhtaki *Sahîh-i Müslim* nüshası üzerinden kıraat gerçekleşmiştir.⁴⁶³

Benzer şekilde hangâh sûfilerinin de kendilerine ait olan kitapları vefat etmeden önce bağışladıkları görülmektedir. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda bir sûfi olan İsa ez-Zevâvî el-Mağribî'nin (ö. 878/1473) kitaplarını vakfettiği belirtilmiştir.⁴⁶⁴ Zeynüddin Ebû'l-Feth Muhammed el-Ebîverdî (ö. 677/1278) Şafî mezhebine mensup bir hadis âlimi ve sûfidir. İlim öğrenmeye karşı büyük bir azmi olan Ebîverdî, Dımaşk ve Mısır'da önemli kişilerden hadis dinlemiş, belîğ bir dille kitaplar yazmıştır. Kendisinden ders dinlediği hocalarına yer verdiği *Mu'cem* isimli bir kitabı mevcuttur. Kitaplarını ve cüzlerini vakfetmiştir. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda vefat etmiştir.⁴⁶⁵

Hangâha gelen âlim-sûfiler, burada kendi telifleri olan kitapları hangâh sûfilerinden birine veya hangâh dışından tedris etmek amacıyla gelenlere okutmuşlardır. Hangâha sıklıkla uğradığı görülen alanlarında meşhur kişiler, pek çok kişiyi de kendilerinden ders almak, sohbetinde bulunmak veya görmek maksadıyla hangâha çekmişlerdir. Hangâhta yapılan toplu derslerin haricinde, birebir hocadan kitap okunmak suretiyle ders alınan örnekler olduğu görülmektedir. Tunuslu muhaddislerin imamı olarak anılan Ebû Abdullah Şemsüddin el-Vâdiâşî⁴⁶⁶ (ö. 749/134) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda Ebû Abdullah er-Reîs Kâsım es-Sekafî'nin (ö. 489/1096) derlemiş olduğu kırk hadis cüzünü, hangâh ehlinde olan mutasavvıf muhaddis Nûreddin Ebû'l-Hasan el-Vâfi'den⁴⁶⁷ okuduğunu kaydetmiştir.⁴⁶⁸

Farklı bölgelerden müellifler telif ettikleri kitabın bir nüshasını hangâha gönderebilmişlerdir. Bunun güzel bir örneği, Nasrî veziri, tarihçi ve edip olan

⁴⁶² İbnü'l-Mülakkin, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s. 577.

⁴⁶³ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, IV, 137.

⁴⁶⁴ A.g.e., VI, 159.

⁴⁶⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 148.

⁴⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Halit Özkan, "Vâdiâşî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vadiasi> (Eriş. tar. 23.12.19).

⁴⁶⁷ Vâdiâşî, *Bernâme*, s. 73.

⁴⁶⁸ A.g.e., s. 289.

Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in⁴⁶⁹ 768 (1366) yılında *İhâta* kitabının bir nüshasını da ilim ehline vakfedilmek üzere Endülüs'ten Mısır'a göndermesi hakkında bize ulaşan bilgilerden takip edilmiştir.⁴⁷⁰ Meşhur tarihçi ve edip İbnü'l-Ahmer⁴⁷¹, (ö. 807/1404) on iki ciltten oluşan bu eseri, Saîdü's-süedâ Hangâhı'na bizzat götürmüştür.⁴⁷² Bu durum, dönemin ilmî hareketliliğini ve kitapların ilmî muhit içerisinde yayılma hızını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Endülüs'te yazılan bir kitap aynı yıl içerisinde Mısır'a ulaşabilmektedir. Müellifin eseri "ilim ehline ulaşması" kastıyla Saîdü's-süedâ Hangâhı'na göndermesi, buranın ilmi niteliğini vurgulayan bir durum olmuştur. Benzer şekilde, daha erken bir tarihte İmam Şeybânî'nin *el-Asl* eserinin 666 (1267) tarihli vakıf kaydında, eserin Kahire'deki Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kalması ve başka bir yere intikal ettirilmemesi özellikle belirtilmiştir.⁴⁷³ Bu iki örnek, hangâhın farklı ülkelerden âlimler arasında tanınırlığını ve güvenilirliğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Farklı ülke ve şehirlerden gelen kişilerin konaklamak için sıkça tercih ettikleri bir mekân oluşu ve buraya gelen kişilerin kolaylıkla kabul edilmesiyle kitabın ulaşılabilirliğinin artışı bu durumu etkileyen faktörler arasında olmalıdır.

Şehre yeni bir kitabın girişi, haber değeri taşıyan ve ilmî çevrelerin takip ettikleri bir durum olmuştur. Nitekim İbnü'l-Hatîb'in *İhâta*'sı hangâha getirilmesinden itibaren pek çok âlim için başvurulacak bir kaynak olmuş ve çok sayıda kişiyi kitabı okumak için hangâha çekmiştir. İlerleyen yüzyıllar boyunca hangâha gelerek bu kitaptan faydalanan kişiler olduğu kaydedilmiştir. Kitabı okuyan kişilerin kitabın iç sayfalarına isimlerini ve okudukları tarihleri yazarak kitaptan istifade ettiklerini belirten ve müellife dua ettikleri notların bulunduğu kaydedilmiştir. Malakkî, kitabın hangâhta bulunan nüshasında haşiye bölümüne not yazan doğudan ve batıdan pek çok âlimin ismini bizzat nüsha üzerinde gördüğünü belirtmiştir. Bu notlara göre, kitabı hangâhta okuyan isimler arasında yer alan tarihçi Makrîzî 808 (1405), İmam Suyûtî 868 (1463) yılında bu kitabı okuduklarına dair not düşmüşlerdir. Kitaba okuma kaydı

⁴⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Câsim el-Ubûdî ve Cengiz Tomar, "Lisânüddin İbnü'l-Hatîb", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-hatib-lisanuddin> (Eriş. tar. 01.01.20).

⁴⁷⁰ Kitabın dördüncü cildini gördüğünü belirten (bkz. Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 105).

⁴⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Miguel Angel Manzano Rodriguez, "İbnü'l-Ahmer", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-ahmer> (Eriş. tar. 30.12.19).

⁴⁷² Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 108.

⁴⁷³ Şeybânî, "Mukaddime", *Kitâbü'l-Asl*, I, 158.

düşen isimler arasında meşhur Hâfız İbn Hacer⁴⁷⁴ (ö. 852/1449); Hanefî fakihi ve tarihçi İbn Dokmak⁴⁷⁵ (ö. 809/1407); Mâlikî fakihi, muhaddis, hatip ve devlet adamı İbn Merzûk el-Hatîb⁴⁷⁶ (ö. 781/1379); kitabın müellifi İbnü'l-Hatîb'in oğlu Ebü'l-Hasan Ali; mutasavvıf, tefsir, fıkıh ve hadis âlimi el-Bekrî es-Sıddîkî⁴⁷⁷ (ö. 952/1545) gibi meşhur simalar da bulunmuştur.⁴⁷⁸

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın kütüphanesindeki kitaplar, vakfiye kaydında bunun aksine bir şart koşulmadığı takdirde ödünç verilebilmektedir. Hangâhın kütüphanesinde bulunan Ebû Bekir b. Muhammed er-Râşidî el-Hanefî'nin hattı ile yazılmış olan İmam Şeybânî'nin *el-Asl* eserinin baştaki ve sondaki sayfalarında, kitabın ödünç alınma kayıtlarının bulunduğu kaydedilmiştir.⁴⁷⁹

Bunun aksi yönünde bir örnekler de bulunmaktadır. Hangâh kütüphanesinde bulunan kitaplardan bir kısmından ancak hangâhın sınırları içerisinde faydalanmak mümkün olmuş, ödünç alma veya dışarı çıkarma gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Bu durum, kitabı vakfeden kişinin belirlediği şartlara göre değişim göstermiştir.

İbnü'l-Hatîb'in *İhâta* eserinin Saîdü's-süedâ Hangâhı'na koyulmasının şartlarını taşıyan vakfiye kaydını gören Makkarî, eserinde bu metne yer vermiştir. Buna göre Allah'a hamd ile başlayan vakfiyede, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda teslim almak üzere Şeyh Ebû Ömer İbn Abdullah b. Hâcc el-Endelûsî'ye bu eserin İbnü'l-Hatîb Lisânüddîn el-Endelûsî tarafından gönderildiği belirtilmekte, rahmet ve bereket duaları edildikten sonra kitabın muhtevasının neleri kapsadığına dair açıklama yapılmaktadır. Daha sonra bu nüshayı bütün Müslümanların kıraat, istinsah veya mütalaa etmek vesilesiyle faydalanmaları için Saîdü's-süedâ Hangâhı'na vakfettiğini söyleyen İbnü'l-Hatîb, kimsenin bu kitabı kendisinin vakıf yeri olarak karar kıldığı mekândan almaya, kitabın bir bölümünü çıkarmaya veya içeriğinde değişiklik

⁴⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hacer-el-askalani> (Eriş. tar. 30.12.19).

⁴⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz. Asri Çubukçu, “İbn Dokmak”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-dokmak> (Eriş. tar. 30.12.19).

⁴⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. Saffet Köse, “İbn Merzûk el-Hatîb”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-merzuk-el-hatib> (Eriş. tar. 30.12.19).

⁴⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. İrfan Gündüz, “Ebü'l-Hasan es-Sıddîkî Bekrî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bekri-ebul-hasan-es-siddiki> (Eriş. tar. 30.12.19).

⁴⁷⁸ Makkarî, *Nefhü't-tîb*, VII, 105-107.

⁴⁷⁹ Şeybânî, “Mukaddime”, *Kitâbü'l-Asl*, I, 158.

yapmaya hakkının olmayacağını, bunu yapan veya yapana yardımcı olan kişilerin yaptıklarının helal olmaması sebebiyle Allah’a havale edileceklerini belirtmiştir.⁴⁸⁰

Hangâhtaki bir kitabın ödünç verilmediğini gösteren bir başka örnekte ise İbn Hacer, kendisindeki nüshada çok fazla silinme ve tahrip bulunduğu gerekçesiyle talebesi Sehâvî’den Taberî’nin *el-Mûcemü’s-sagîr*’ini kendisine göndermesini istemiştir. Sehâvî ise hocasının bu isteğini, kitap Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nın vakfiyesine ait olduğu için karşılayamamıştır. Hocasının böyle bir talepte bulunmasını ise, kitabın hangâhın vakfiyesine ait olduğunu bilmediğine ve kendisinin zannettiğine yormuştur.⁴⁸¹

ii. Kitap İstinsahı

Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nın burada konaklayan âlimlere ilmî faaliyetler için elverişli bir ortam sunduğu anlaşılmaktadır. Hangâhın sunduğu imkânlar sayesinde hangâh sâkinlerinden burada kitap telif edenler olduğu gibi, hangâha eserlerini telif etmeye gelen veya yazdıkları eserleri burada tamamlayan âlimlerin varlığı tespit edilmiştir. Sözü geçen âlimlerin eserlerini yazdırırken kendilerine asistan olarak bir talebelerini görevlendirdikleri ve istinsah işlemini onların gerçekleştirebildiği görülmüştür. Hangâhta veya kütüphanesinde istinsah edilen ve hangâh şeyhlerinin telif ettikleri kitapların hangâh kütüphanesinde de nüshalarının bulunacağı var sayımını yapmak mümkün olduğu gibi, buraya nüshalarının bırakıldığına dair kesin bir kayıt düşülmediği için bu konuda net bir hükme varılamamıştır.

Hangâh şeyhlerinden Belâlî, burada görev yaptığı süre içerisinde eserler telif etmiş, özellikle Gazâlî’nin *İhya* eserine dair kaleme almış olduğu Muhtasar eser ve bu eserindeki yetkinliği üzerine ismi oldukça geniş bir alanda duyulmuştur. Kendisinden faydalanmak üzere farklı bölgelerden insanlar hangâha gelmiştir.⁴⁸² Bedreddin el-Konevî ise (ö. 776/1374) Mâverdi’nin *Ahkâmü’s-sultâniyye* isimli eserine yazdığı muhtasar ile meşhur olmuştur.⁴⁸³ Hangâhta yirmi sene şeyhlik görevini sürdürdüğü

⁴⁸⁰ Makkarî, *Nefhü’t-tîb*, VII, 105

⁴⁸¹ Sehâvî, *ed-Davû’l-lâmî*, VIII, 7.

⁴⁸² İbn Hacer, *İnbâü’l-gumr*, III, 151; İbn İyâs, *Bedâi’z-zuhûr*, I/II, 782; Sehâvî, *ed-Davû’l-lâmî*, VIII, 178; III, 181; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, IX, 215.

⁴⁸³ İbn Tağriberdi, *Menhel*, V, 110; İbn İyâs, *Bedâi’z-zuhûr*, I/II, 150; İbn Hacer, *İnbâü’l-gumr*, I, 84.

bilinen Alâeddîn el-Konevî'nin kaleme aldığı bilinen yedi kitabı bulunmaktadır.⁴⁸⁴ Birkaç tanesine örnek olarak yer verdiğimiz hangâh şeyhlerinin çoğunun telif eserinin olduğu düşünülünce, hangâhta bu eserlerin okutulması oldukça yüksek bir ihtimaldir.

Hangâhta kalan sûfîler de burada kitap telif etmişlerdir. Hangâhta kütüphanenin varlığı ve sunduğu iâşe ve ibâte imkânları, burayı kitap telifi ve istinsahı için de uygun bir ortam haline getirmiştir. Hangâhta kendilerine ait eser telif edenler olduğu gibi başta Mushaf olmak üzere telif bir eseri istinsah ederek çoğaltanlara da rastlanmaktadır.

‘Kitabın oğullarından bir genç’ olarak anılan ve hangâh sûfîlerinden olan Sıbt İbn Beriyye Abdülbâsıt b. Abdürrezzâk, Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nın kütüphanesinde çalışmıştır. Abdülbâsıt’ın aynı zamanda kendi hattıyla yazdığı eserlerin olduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁵

İbn Hadîde Ebû Abdullah Muhammed el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 783/1381), *el-Misbâhü’l-mudî fi’l-küttâbi’n-Nebî* isimli eserini 779 (1377) yılında, bir cuma günü ikindiden sonra Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nda hitama erdirdiğini kaydetmiştir. İbn Hadîde’nin eserinin istinsahını ise öğrencisi Şemseddin ed-Dimyâtî eş-Şâfîi yapmıştır⁴⁸⁶

Hayatının hangâha gelmeden önceki yirmi senesini dünyanın büyük bir bölümünü seyahat etmekle geçiren Muhammed b. Ali el-Halebî el-Mâlikî el-Vefâî el-Cevvâl’i Saîdü’s-süedâ Hangâhı’ndaki ikameti esnasında gören Sehâvî, onun burada bir kitap telif ettiğini aktarmıştır.⁴⁸⁷

Hangâh sûfîlerinden olan Ebü’t-Tâhir Muhammed b. Hasan b. Ali el-Bedrânî eş-Şâfîi (ö. 837/1433) küçük yaşlardan itibaren fıkıh, Arapça ve hadis dersleriyle ilim hayatına başlamış, Kuran’ı ezberlemiştir. Hat dersleri alarak yazısını güzelleştirmiş, kendisi ve başkaları için çok sayıda eseri istinsah etmiştir. Şeyhlerin etrafında

⁴⁸⁴ Safedî, *Ayânü’l-asr*, III, 285-290; İbn Hacer, *Dürer*, IV, 30-33; İbn Fazlullah, *Mesâlik*, IX, 207-210; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, I, 399.

⁴⁸⁵ Sehâvî, *ed-Davû’l-lâmî*, IV, 28.

⁴⁸⁶ İbn Hadîde, *Misbâh*, II, 346-347.

⁴⁸⁷ Sehâvî, *ed-Davû’l-lâmî*, VIII, 293-295.

dolaşmış, isimleri yazarak tabakat kitabı oluşturmuştur. Sema ve kıraat yolları ile hadis dinlemiş, dönemin önemli âlimlerinden icazet almıştır.⁴⁸⁸

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ikamet eden Zeynüddin Abdurrahman b. Yusuf el-Kâhirî (ö. 845/1441) zamanının rakipsiz en iyi hattatı olduğu ifade edilen ve şeyhü'l-küttâb lakabıyla anılan bir hat sanatçısı olarak, birkaç adet Mushaf ile birlikte çok sayıda kitap ve kaside istinsah etmiştir.⁴⁸⁹

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın bir sûfisi olduğu belirtilen Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Halebî es-Sûfî'nin (ö. 744/1343) hangâhtaki bir bölüme çekildiği ve burada çok sayıda Mushaf yazdığı aktarılmıştır. İbn Hacer'in hangâha yaptığı bir ziyaret esnasında kendisine kaç Mushaf yazdığını sorması üzerine bu sayının yüz civarı olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, VII, 227-228.

⁴⁸⁹ Sehâvî, *ed-Davû 'l-lâmî*, IV, 161-162.

⁴⁹⁰ İbn Hacer, *Dürer*, I, 344.

İKİNCİ BÖLÜM:

HANGÂHIN SİYASÎ, SOSYAL VE İLMÎ KONUMU

Çalışmanın birinci bölümünde hangâhın yönetiminde bulunan kişilere ve hangâh sâkinlerine detaylı olarak yer verilmiştir. Bu bölümde ise, hangâhın kurumsal yapısındaki değişimler; ekonomik, siyasî ve diğer saiklerle kurumda çıkan problemler ve hangâhın toplumsal hayattaki farklı kesimler ile ilişkisi ve etkileşimi üzerinde durulmuştur. Böylece hangâhın toplumsal konumunun ve kurumun karşılaştığı problemlerin farklı açılardan gösterilmesi amaçlanmıştır.

1. Hangâhın İşleyişindeki Değişiklikler

Bir kurum olarak Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın vakfiye kurallarıyla işleyişi belirli kıstaslarla tarif edilmiş olsa da maddî imkânların kısıtlanması, siyasetten kaynaklanan değişkenler, toplumsal şartların değişmesi ve kişilerden kaynaklanan sorunlar gibi nedenlerle hangâhın işleyişinde zaman içerisinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bölümde hangâhın yönetiminde ortaya çıkan aksaklıklar, hangâh şeyhi veya nâzırının hangâhın idaresinde karşılaştığı problemler ve hangâh sâkinlerinden kaynaklanan çeşitli sorunlara yer verilmiştir. Bununla birlikte üst yönetimle karşı karşıya gelinen durumlar ve hangâh dışındaki ulemâ ile uyusulamayan noktalar “Üst Yönetimle İlişkiler” ve “Hangâhın diğer İlmî ve Sûfî Gruplarla İlişkisi” bölümlerinde işlenecektir.

1.1. Yönetimle ve Hangâh Sakinleriyle İlgili Sorunlar

Hangâhın şeyhliğini yapan kişiler çoğunlukla Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vakfiye şartlarında belirlediği gibi kurumun amacını yansıtabilecek şekilde fakih-sûfî âlimlerden oluşmuştur. Bununla birlikte bazı dönemlerde bu şartların sağlanamadığı, mansıp tayininde başka bazı menfaat durumlarının dahil olduğu ve hangâh yönetimiyle hangâh sâkinleri arasında çatışma yaşandığı durumlar görülmüştür. Aynı zamanda hangâh şeyhlerinin veya nâzırlarının kendileri için belirlenen görevleri aksatmaları veya özensiz davranışları halinde yaptırım uygulandığı dönemler olmuştur. Bu durumlardan her biri, hangâhtaki yaşam şartlarını etkilemiştir.

i. Hangâh Sakinlerinin Şikayetleri

Saîdü's-süedâ Hangâh'ı sâkinlerinin, hangâh yönetimine dair kararlarda söz sahibi olduğu örneklere rastlanmıştır. Hangâh şeyhinin seçiminde hangâh ahalisine danışıldığı sahneler görüldüğü gibi, hangâh sâkinlerinin şeyhlerinden memnun olmayıp şikâyet ettikleri ve hatta azledilmesini sağladıkları durumlar da mevcuttur. Hangâh sâkinlerinin yönetimden, yaşam şartlarından veya hangâh şeyhinden memnun kalmadıklarında bu duruma müdahale edebilmişlerdir.

Hangâhın şeyhliğini Celâleddin Cârullah el-Hanefî yaptığı sırada hangâhta kalan sûfiler ile arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu anlaşmazlığın neticesi olarak sûfiler 778 (1376) yılında Celâleddin Cârullah'ı sultana şikâyet etmişler ve onun azledilmesini sağlamışlardır. Meşihat görevine Celâleddin Cârullah'ın yerine Hicaz'dan gelen Şeyh Alâeddin Ali es-Serânî getirilmiştir.⁴⁹¹

Benzer şekilde hangâh sâkinlerinin, hangâh şeyhinin vazifelerini yerine getirmemesinden dolayı şikayetçi oldukları ve duruma sultan tarafından müdahale edildiği örnekler de bulunmaktadır. 779 (1377) yılında hangâh şeyhi Burhâneddin el-İbnâsî hacca gitmiş ve yerine nâib olarak arkadaşı hadis âlimi ve hâfızı Zeyneddin el-İrâkî'yi (ö. 806/1404) bırakmıştır. 780 (1378) yılında İbnâsî geri döndüğünde hangâh sâkinlerinden bir grup ayaklanmış ve İbnâsî'nin görevlerini ihmal ettiği gerekçesiyle İrâkî'nin hangâh şeyhi olarak kalmasını istemişler ve İbnâsî'nin azledilmesine sebep olmuşlardır. Hangâh ehlinde bir kısım ise İbnâsî'den taraf olmuşlardır. Bu sürecin sonunda, her ikisinin dışında, başından beri Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda şeyhlik mansıbına gelmek isteyen İbn Ebî Cârullah (ö. 791/1388) hangâha şeyh olarak tayin edilmiştir.⁴⁹²

Hangâh sâkinleri, hangâhta karşılaştıkları sorunları da şikâyet mevzusu olarak sultana iletmışlerdir. 799 (1396) yılında hangâhın vakıf arazisinin bulunduğu Dehmerû bölgesinde Nil nehrinin suları kesildiği için kuraklık yaşanmış ve tarım arazilerinden istenilen verim elde edilememiştir. Buna binaen hangâha ulaşan miktar azalmış ve bazı giderlerden tasarruf yapılmıştır. Bu doğrultuda hangâhta hergün sûfiler

⁴⁹¹ İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, I/II, 164; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 127.

⁴⁹² İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 175.

için tedarik edilen yemeklerin iptal edilmesi ve hangâh mutfağının kapanması gündeme gelmiştir. Fakat hangâhta yaşayan sûfiler bu duruma karşı çıkmışlar ve dönemin hükümdarı el-Melikü’z-Zâhir Seyfüddîn Berkûk’a (ö. 801/1399) müracaat ederek giderek artan şikâyetlerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine burada işleri tekrar düzene koymak ve vakıf kurallarını uygulamaya koymak üzere Emir Yelboğa Sâlimî hangâha nâzır olarak atanmıştır.⁴⁹³

Hangâh sâkinlerinin şikâyetinde bulunduğu hususlar artınca, bu durumun sultan tarafından ters bir tepkiyle karşılandığı bir örnek de yaşanmıştır. Öyle ki, 851 (1447) yılında, hangâhın kapatılması gündeme gelmiştir. Hangâh sâkinlerinden bir grubun sultanın huzuruna çıktıkları kaydedilmiştir. Hallerinden şikâyet eden ve aylık ödemelerinin düzenli yapılmadığından dem vuran hangâh sâkinlerine karşı sultanın oldukça sinirlendiği ve hangâhın kapatılmasını, bundan sonra hangâhta konaklamak üzere kimsenin alınmamasını emrettiği aktarılmıştır.⁴⁹⁴ Görünen o ki, bu karar hayata geçirilmemiş, uygulamaya koyulduysa bile uzun süre geçerli kalmamıştır.

Hangâhta kalan bir sûfinin, hangâh şeyhiyle geçinememesi sonucu hangâhı terk etmesi de karşılaşılan örnekler arasındadır. Hangâh sâkinlerinden Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî eş-Şâfiî el-Kutbî, burada hangâh şeyhi Şemseddin el-Belâlî’nin nezareti altında tasavvuf seyrine devam etmiş fakat bir süre sonra hangâh şeyhi ile aralarında bir konuda uyumsuzluk baş gösterince oradan ayrılmıştır.⁴⁹⁵

ii. Emir Yelboğa’nın Nâzırlığı

Emir Yelboğa Sâlimî hangâhta sıklıkla sorunların yaşandığı bir dönemde buraya nâzır olarak atanmasının akabinde gerçekleştirdiği kapsamlı çalışmalar ile çoğu kaynakta geniş bir şekilde yer bulmuştur. Bu nedenle Emir Yelboğa’nın hangâhta gerçekleştirdiği çalışmaları ayrı bir başlık altında ele almaya gerek duyulmuştur. 799 (1396) yılında hangâha nâzır olarak atanan Emir Yelboğa’nın burada gerçekleştirdiği icraatlar, aynı zamanda hangâhta karşılaşılan sorunlara dair fikir sahibi olmayı sağlamıştır. Emir Yelboğa’nın atanması, hangâh sâkinlerinin sultana ısrarla ilettikleri şikâyetleri sonucunda gerçekleşmiştir.⁴⁹⁶ Şikâyet mevzusu olan konular, hangâhta hem

⁴⁹³ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 731.

⁴⁹⁴ Malatî, *Neylû’l-emel*, V, 233.

⁴⁹⁵ Sehâvî, *ed-Davû’l-lâmî*, VI, 5.

⁴⁹⁶ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 731.

vakfiye şartlarının uygulanmadığını hem de hangâh şeyhi ve nâzırının görevlerinin ihlalini söz konusu etmiştir. Bu bölümde Emir Yelboğa'nın hem kurumda karşılaştığı hem de şahsî olarak yüzleştiği sorunlara detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bu açıklamalar, hangâhın belirtilen dönemde içinde bulunduğu durum hakkında izah sunacaktır.

Vakfiyede geçen rakama göre üç yüz sûfiyi barındırması planlanan hangâhta, bu dönemde kalan kişi sayının beş yüze ulaştığı kaydedilmiştir. Vakıf gelirlerinin bu kadar kişinin giderlerini karşılamak konusunda yetersiz kalması nedeniyle normal koşullarda vakfiyede yer alan her ay tatlı ve sabun dağıtılması, kıyafet dağıtılması gibi bazı imkânlar sağlanamamıştır. Bu sırada hangâh vakfiyelerinde yer alan arazilerin doğal afet sebepleriyle işlevsiz duruma gelmeleri hangâhın gelirlerinin iyice azalmasına sebep olmuştur. Böylelikle hangâhın fırın ve mutfağının kapanması gündeme gelmiştir; hangâhta sâkinlerinin hakkı olarak belirlenen ekmek, et ve yemekten oluşan günlük öğünleri dağıtılmamaya başlanmıştır. Bu durumdan hoşnut olmayan hangâh sâkinleri, durumu şikâyet etmek üzere sultana başvurmuşlardır. Sultan bunun üzerine Emir Yelboğa'yı nâzır olarak görevlendirmiş ve vakfiyede hangi kurallar geçerliyse hangâhta ona göre bir düzenleme yapmasını emretmiştir. Vakfiyeyi inceleyen Emir Yelboğa'nın hangâhta kalacak kişilerin ehl-i sülûk olmasının şart koşulduğunu gördüğü ve seçimlerini buna göre gerçekleştirdiği aktarılmıştır.⁴⁹⁷

Emir Yelboğa hangâha ulaştığında, hangâhın vakfiye kitabesini çıkarmış ve uzun süredir ilgilenilmediği anlaşılan bu vakıf şartlarına tekrar hayat vermek üzere harekete geçmiştir. Bunun üzerine, hangâhta kalan onlarca kişiyi başka kurumlarda mansıplara sahip oldukları veya hatırı sayılır derecede mal varlığına sahip oldukları gerekçesiyle hangâhtan uzaklaştırma kararı almıştır. Zengin veya sabit bir gelire sahip kişilerden oluşan büyük bir grubu hangâhtan uzaklaştırmış, buna karşılık kimsesiz ve fakir olan kişilerin sayısını artırmıştır. Ayrıca, hangâhta sabah ve yatsı namazlarından sonra tertip edilen zikir meclislerini tekrar düzene koymuştur.⁴⁹⁸

Kaynaklarda aktarılan bilgiye göre, Emir Yelboğa'nın hangâhta kalmamalarına dair hüküm verdiği kişileri tasfiye edişi kolay bir süreç olmamıştır. Nezaret görevini uygulamak üzere hangâha geldiğinde, ilk iş olarak Şeyhülislam

⁴⁹⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, V, 372; İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, I, 492.

⁴⁹⁸ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 730; Malatî, *Neylû'l-emel*, II, 357.

Sirâceddîn Ömer b. Raslân el-Bulkinî ile buluşarak vakfiye metnini kontrol etmişlerdir. Şeyhülislâm, Nâzır Emir Yelboğa'ya vakfiye şartlarını uygulamaya geçirmesi yönünde fetva verdikten sonra Emir Yelboğa, uygulayacağı hükmün diğer yetki sahibi kişiler tarafından da onaylanmasını istemiştir. Bu amaçla Kahire'deki kadıların, şeyhülislâmın ve hangâh sâkinlerinden bir kısmının katıldığı bir oturum düzenlemiş ve herkesin önünde vakıf kitabesini okuyarak orada bulunan kadılara Allah'ın hükmünün bu konuda ne olacağını sormuştur. Bu esnada mecliste yer alan hangâh sâkinlerinden iki kişi; Zeynüddin Ebû Bekir el-Kımnî ve Şihâbüddin Ahmet el-Abbâdî el-Hanefî söze karışarak itiraz etmiş ve seslerin yükseldiği gergin bir ortam oluşmuş, gürültülü bir tartışma yaşanmıştır. Bunun üzerine kadılar Emir Yelboğa'ya vakıf kurallarına göre hareket etmesini işaret ederek meclisten ayrılmışlardır.

Kadılardan ve şeyhülislâmdan onay alan Yelboğa'nın, zaman kaybetmeden harekete geçtiği aktarılmıştır. Aynı günün gecesinde, Emir Yelboğa'nın tespit ettiği sayılarının altmışın üzerinde olduğu belirtilen hangâh sâkini, hangâhtan katırların üzerinde eşyalarıyla beraber çıkarılmışlardır. Hangâhtan çıkarılan kişiler arasında, yüksek rütbe sahipleri ve mal varlığıyla şöhret bulmuş isimlerin yanında yukarıda Emir Yelboğa'nın kararına itiraz eden iki kişi de yer almıştır. Zeynüddin Ebû Bekir el-Kımnî ve Şihâbüddin Ahmet el-Abbâdî el-Hanefî'nin bu durumu kabul etmedikleri ve Emir Yelboğa ile mücadelelerinin bir süre daha devam ettiği aktarılmıştır.⁴⁹⁹ Meclis dağıldıktan sonra Abbâdî, Emir Sâlimî'nin hangâhtan çıkarılan bazı kimseleri bağışlayıp geri alacağına dair bir söylenti çıkarmıştır. Bu söylentiye işiten Emir Yelboğa, "Cebrâil ve Mikâil dahi Abbâdî'ye şeffatçi olmak için gelseler, onların tekliflerini kabul etmeyeceğini" söylemiştir. Bunun üzerine Abbâdî, Emir Yelboğa hakkında çeşitli ortamlarda daha çirkin ifadelerle konuşmaya başlamıştır.⁵⁰⁰

Şihâbüddin el-Abbâdî, Emir Yelboğa tarafından hangâhtan çıkarılmasına sinirlenmiş ve Emir Yelboğa'nın kafir olduğuna dair dedikoduları halk arasında yaymaya ve çeşitli mekânlarda bu tarz konuşmalar yapmaya başlamıştır. Halk arasında yayılan bu dedikodulardan sonra, Emir Yelboğa ile Abbâdî bigün Kahire sokaklarında karşılaşmış ve aralarında sözlü ve fiili bir arbede çıkmıştır. Etraflarında toplanan kişilerden halkın ileri gelenlerinden birkaçı huzursuzluk çıkmaması için onları

⁴⁹⁹ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 731.

⁵⁰⁰ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 492.

ayırmıştır. Emir Yelboğa'nın bu olayı sultana iletmesiyle sultan, Recep ayının sekizinde bir perşembe günü meclisinde kadıları ve fukahayı topladıktan sonra Abbâdî'yi çağırması ve Emir Yelboğa'nın ona karşı suçlamalarını dinlemiştir. Bunun üzerine Abbâdî tazir cezasına çarptırılmış, nâiblik görevinden azledilmiş ve tazir cezasının ne olacağına dair kadılar arasında fikir yürütülmüştür. Abbâdî, kadılar ve Kahire valisinin arasında kaleden çıkarılarak meşhur Züveyla Kapısı'na kadar yürütülmüş, sonra ise hapsedilmiştir. Ayın on birinde Kâdılkudât Cemâleddin Mahmut el-Kayserî el-Hanefî'ye davası intikal ettirilmiş ve burada Emir Alâeddîn Ali b. et-Tablâvî, Kahire valisi ve bunların dışında kırk kadar kişinin huzurunda Abbâdî'nin ayaklarının altına kırk değnek vurulmuştur. Değnek cezasından sonra hapse geri gönderilen Abbâdî, Şeyhülislâm Sirâcüddin el-Bulkînî'nin aracılığı sayesinde ayın on sekizinde hapisten çıkarılmıştır.⁵⁰¹ Hapisten çıktıklarında Şeyhülislâm Bulkînî'nin nezaretinde Emir Yelboğa'nın evine gitmişler ve burada Bulkînî iki hasımın arasını yaparak barışmalarını sağlamıştır.⁵⁰²

Emir Yelboğa'nın yaptığı tasfiye işlemlerinden sonra hangâhtan uzaklaştırılan kimselerin bu durumu kabullenememesi ve huzursuzluk çıkarmaları hangâh dışında da tepki çeken bir durum olmuştur. Dönemin edebiyatçılarından, bu olaydan sonra ilgili kişiler hakkında “*Daima gördüğümüz şikâyet ve küfür arasındaki/ Ey Salâh Hangâhı'nın sâkinleri! / Sâlim sizi vakıftan çıkarana değin/ Bâtıl olarak vakıf malından yedikleriniz yetti*” dedikleri kaydedilmiştir.⁵⁰³

iii. Makam Taassubu

Memlükler döneminde, hükümdarlar açtıkları yeni ve görkemli medrese ve hangâh gibi kurumlarla ilmî ortamın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bununla beraber bu kurumlar hükümdarların güç gösterisi yapabileceği bir alan halini almış ve açılan yeni kurumlardaki mansıplar daha dolgun maaşlar ve imkânlarla görevlilerine sunulmuştur. Bu durumun bir süre sonra kimi âlimler tarafından taassup haline getirildiği görülmektedir. Öyle ki, bazıları yeni açılan mansıplarda yer almak için bulundukları görevlerinden istifa ederek, yeni mansıba atanmak için kendilerini uygun hale getirmekte ve aracı olabilecek kişilere bu durumu bildirmektedir. Saîdü's-süedâ

⁵⁰¹ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 731; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 493.

⁵⁰² Makrîzî, *es-Sülûk*, V, 373.

⁵⁰³ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 731

Hangâhı'nda da yaşanan bu durumun, belirli bir dönem çok sık hangâh şeyhinin değişimine sebep olduğu görülmektedir. Sultanın da dikkatini çeken bu durum, bir süre sonra cezalandırmaya tabi tutulmuştur.

827 (1423) yılında Sultan el-Melikü'l-Eşref Seyfüddîn Barsbay'ın (ö. 841/1438) verdiği emre göre, hangâhlardan herhangi birinde vazifeli olan bir kişi, herhangi bir sebeple bu görevini bırakamayacak, bırakan kişi ise kırbaç cezasıyla karşılaşacaktır. Sultan, Eşrefiyye Medresesi'ni inşa ettirdiğinde ise Saîdü's-süedâ, Baybarsiyye ve Şeyhûniyye hangâhları gibi kurumlarda birkaç mansıbı birden elinde bulunduran “tamah sahibi kimselerin” vazifelerini bıraktıkları kaydedilmiştir. Sonrasında ise sultanın yeni yaptırdığı medresede mansıb vermeye yetkili aracı kişilerle iletişim kurarak onları kendi durumlarından haberdar ettikleri aktarılmıştır. Sultan bu haberi aldığı anda, yeni açtığı medresede fakir ilim talebeleri haricinde vazife alan kişilere önceden emrettiği gibi kırbaç cezasının uygulanmasını istemiştir.⁵⁰⁴

iv. Hangâhta Ehil Olmayanların İkameti

Memlük dönemi hangâhlarında hangâhların geniş imkânlarından faydalanmak üzere ehil olmayan kişilerin burada kalması sıklıkla karşılaşılan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvuf ve ilim ehline hizmet vermek için açılan hangâhlarda, ücretsiz sağlanan iâşe ve ibate imkânları sûfî olmayan kişiler için de burayı cazip bir mekân haline getirmiştir.

Nitekim, “Emir Yelboğa'nın Nâzırlığı” başlığında yer verildiği üzere çeşitli sebeplerle hangâhta haksız yere kaldıkları tespit edilen altmıştan fazla kişi hangâhtan bir anda çıkarılmıştır. Bu olayın gerçekleştiği 799 (1396) yılında, üç yüz kişinin kalması üzerine vakfiye şartları oluşturulan hangâhta beş yüz kişinin kalıyor olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁵ Başka bir örnekte ise 827 (1423) yılında Rebiyülevvel ayında, Saîdü's-süedâ Hangâhı'yla beraber Kahire'de bulunan diğer hangâhlarda ikamet eden fakat tasavvuf ehli olmayan kimselerin isimleri ilan edilmiş, bu kişiler hangâhlardan çıkarılmış ve kırbaç ile cezalandırılmışlardır.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ Malatî, *Neylû'l-emel*, IV, 152.

⁵⁰⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, V, 372; İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, I, 492.

⁵⁰⁶ Makrîzî, *Sülûk*, VII, 96.

Bu durumun dönemin âlimlerinin dikkatini çektiği ve şikayetçi oldukları bir başlık olduğu görülmektedir. Tâceddîn es-Sübkî, Muîdü'n-niâm eserinde hangâh sûfilere tavsiyeler vermiştir. Döneminin kâdilkudâtı olan Sübkî, sûfilere karşı olumlu bakış açısına sahip olduğu metinden kolaylıkla anlaşılırken, sûfî kisvesine bürünen kimi gruplara ise oldukça tepkili yaklaştığı görülmüştür. Bu gruplar, dönemde oldukça muteber olan ve hem halk hem de yönetim tarafından ilgi ve destek gören sûfî kurumlarına faydacı bir şekilde yaklaşanlardır. Sübkî bu kişileri sert bir dille uyarmıştır. Eğer hangâhta ikamet eden sûfiler, dünyadan bir fayda elde etmek amacı taşıyorsa, asıl amaçları olması gereken dünyadan uzaklaşmak veya vakitlerini ibadetle geçirmek gibi bir maksatları yoksa, o kişilerin batıl bir yolda olduğunu, sûfî vakıflardan geçinmeyi hak etmediklerini ve hangâhlarda yedikleri her şeyin haram olacağını söylemiştir.⁵⁰⁷

Halkın sûfilere karşı zaafından ve sûfilere hizmet eden vakıfların bolluğundan faydalanmak isteyen, keyiflerine düşkün ve çalışmayı sevmeyen insanların sayısında dikkat çekici bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Sübkî'nin ifadelerine göre hangâha ilişki ağlarını geliştirmek veya bir pozisyon elde etmek gibi şahsî menfaat kazanmak amacıyla kişiler de gerçek sûfî sayılmamaktadır ve hangâhtan aldıkları hizmet helal değildir. Bu durumdan oldukça rahatsız olduğu anlaşılan Sübkî, metninin sonununda Allah'tan bu kişileri bağışlamamasını ve herkesin önünde rezil etmesini dilemiştir.⁵⁰⁸

1.2. Şeyhüşşüyûhluk Makamının Taşınması

Meşîhatüşşüyûh makamı, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın diğer hangâhlar arasında öncelikli bir pozisyona sahip olmasını sağlayan bir mansıp olmuştur. Şeyhüşşüyûh olarak isimlendirilen Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhi derece olarak diğer hangâh şeyhlerinden daha üstün bir konumda olmuş ve bu mansıba yapılan tayinlerde bu durum göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla bu makamın başka bir hangâha taşınmasının, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın sosyal ve ilmî pozisyonun etkilemesi muhtemel bir sonuçtur.

⁵⁰⁷ Sübkî, *Muîdü'n-niâm*, s. 97-98.

⁵⁰⁸ A.g.e., s. 97-98.

740 (1340) yılında, Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn (ö. 741/1342) yanına birkaç mühendis alarak Siryâkus'a doğru yola çıkmıştır. Siryâkus bölgesine yaklaşık bir fersah uzaklıkta olan bir bölgeyi belirledikten sonra, burada bir hangâh inşa edilmesi, yüz sûfinin kalması için yüz halvet odasının yapılması, yanına ise hutbe okunacak bir camii, hangâha konaklamaya gelenlerin ağırlanması için ayrı bir kısım, hamam ve mutfak yapılmasını emretmiştir. Ayrıca, şehir içinden buraya ulaşılmasını kolaylaştıracak yol imkânları sağlanmıştır. Buraya zaman içinde sulama kanalları ve ekim için arazi tahsis edilmiştir.⁵⁰⁹ 879 (1474) yılında buraya bir de kadınlara mahsus bir hamam eklenmiştir.⁵¹⁰

Binaların inşası istediği şekilde bitince Sultan Kalâvûn, yanına emirler, kadılar, şeyhler ve sûfileri de alarak şehrin dışındaki Siryâkus Hangâhı'na doğru yola çıkmıştır. Hangâhın içine büyük bir sofrâ kurulmuş, yemekler yenildikten sonra Kâdilkudât Bedreddin b. Cemâa (ö. 733/1333) hadis semâ meclisi irat etmiş, oğlu İzzeddin b. Cemâa (ö. 767/1366) kendisine diğer dinleyicilerin huzurunda tûsâiyyât⁵¹¹ yirmi hadis okumuştur. Meclisin sonunda Bedreddin b. Cemâa sultana ve orada bulunan herkese icazet takdim etmiştir. Daha sonra sultan bu hangâhın şeyhlik görevine, daha önce Karâfe'deki Büyük Kerîmüddin Hangâhı'nda şeyhlik görevini sürdürmekte olan Mecdüddin Ebû Hâmid Musa b. Ahmed el-Aksarâyî'yi şeyhüşşüyûh unvanıyla tayin etmiş ve hangâhta yüz adet sûfiyi ikamet ettirmiştir. Sultan bunun üzerine yanında getirdiği altmış bin dirhem gümüşün, başta Kâdilkudât Bedreddin b. Cemâa, oğlu İzzeddin, Siryâkus Hangâhı'nın yeni şeyhi Aksarâyî ve Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhi Alâeddîn el-Konevî olmak üzere hâzirûna dağıtılmasını emretmiştir.⁵¹²

Siryâkus Hangâhı'nın inşası ve sûfilerin buradaki ikameti üzerine insanlar Siryâkus bölgesine rağbet göstermeye başlamış, daha önce تنها olmasına rağmen burada inşa edilen konutların sayısı giderek artmıştır. Hangâhın bulunduğu mekâna hürmet göstermek adına burada satış yapan esnaftan vergi alınmamış, böylece halk için ekonomik yönden de elverişli bir bölge haline gelmiştir. Cuma günleri kurulan,

⁵⁰⁹ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 79-80.

⁵¹⁰ Makrîzî, *Hitat*, IV, 294.

⁵¹¹ Bir hadisi kaydeden müelliften Hz. Peygamber'e varıncaya kadar senesinde dokuz râvi bulunan hadisler için kullanılan terim (bkz. Tûsâiyyât, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tusaiyyat> (Erişim Tarihi: 19.04.2020)).

⁵¹² Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 262; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, IX, 84, 144; Kalkaşendî, *Subhu'l-aşâ*, XI, 365; Makrîzî, *Hitat*, IV, 294.

at, deve, eşek, inek, koyun ve tavuk gibi hayvanlardan kuru gıdaya ve çeşitli kıyafetlere kadar pek çok ürünün bulunduğu bu büyük pazara, insanların uzak bölgelerden bile geldikleri kaydedilmiştir.⁵¹³

Hangâhın cazip bir mekân olmasını sağlayan en büyük unsur ise buraya Mısır'daki çağdaşları arasında en fazla miktarda sağlanan maddî destek olmuştur. Makrîzî, sûfilere her gün dağıtılan etin ve ekmeğin kalitesinden övgüyle bahsetmektedir.⁵¹⁴ Bunun yanında onlara, aylık kırk dirhem tutacak bir harcama daha yapılmaktadır. Bunun kapsamında ise bir ratl tatlı, iki ratl zeytinyağı ve iki ratl sabun yer almaktadır. Yıllık yapılan harcamalar arasında ise kıyafet temin etme ücreti ve Ramazan ayında ve bayramlarda yapılan cömert ikramlar bulunmaktadır. Ramazan ayında her sûfiye iki testi su, Recep ve Şaban aylarında aşure dağıtılmaktadır. Hangâhın aynı zamanda içinde şekerlemeler, içecekler ve tıbbî ilaçların bulunduğu bir deposu bulunmaktadır. Hangâhta istihdam edilen doktor, göz hekimi ve berberin yanında kazanları bir bakırcı cilalamakta, hamamda sûfilerin bedenlerine masaj yapan tellaklar bulunmakta ve bütün bu masrafları vakıf giderleri karşılamaktadır. Burada kalan bir kişinin, ihtiyaçlarını gidermek ve geçimini sağlamak için çalışmaya veya dışarıdan bir desteğe ihtiyaç duymaksızın vaktini ibadete ayırarak yaşayabileceği kaydedilmiştir. Bu bolluk ve cömert harcamalar bir süre devam etmiş fakat 806 senesindeki mihne döneminde yemekler kesilmiş bunun yerine bir miktar ücret ödenmeye başlanmıştır.⁵¹⁵

Hofer, 569 (1173) ve 724 (1325) yılları arasında, meşihat mansıbını bünyesinde barındırdığı dönemde, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın Mısır'daki dinî ve siyasî hayatın en önemli figürlerini barındırdığını belirtmiştir.⁵¹⁶ Meşihatüşşüyûh makamı taşındıktan sonra Siryâkûs Hangâhı'nın bir dönem oldukça parlak bir yaşantı vaat etmesi ve sultanın yakın desteğini alması, muhakkak burayı cazip bir mekân haline getirmiştir. Fakat maddî imkânların kesilmesi ve meşihat makamının ayrıcalıklı konumunu kaybetmesi Siryâkus Hangâhı'nın bu dönemden sonra popülerliğini aynı şekilde devam ettirmesini zorlaştırmış olması mümkündür. Siryâkus Hangâhı'nın Kahire'nin dışındaki bir bölgede yer alması ilmî merkezlere seyahatler yapan ve

⁵¹³ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 294.

⁵¹⁴ Burada kalan her sûfiye günlük olarak bir ratl iştah açıcı bir lezzeti olan koyun eti, dört ratl katıksız ekmek ikram edilmektedir (bkz. Makrîzî, *Hıtat*, IV, 294).

⁵¹⁵ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 294.

⁵¹⁶ Hofer, "The Origins", s.4.

Kahire’de yaşayan âlimleri ziyaret etmek isteyen kişiler için elverişli olmayacaktır. Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nın şehir merkezinde yer almasının bir avantaj olarak öne çıktığı düşünülebilir. Meşihatü’sşüyûh makamının mahalli değiştikten sonra hangâhlar arasındaki dengenin nasıl etkilendiğini daha net olarak görebilmek için aynı dönemde iki hangâhın da karşılaştırmalı olarak çalışılması fayda sağlayacaktır.

Bununla beraber, Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nı inşa eden Selâhaddîn-i Eyyûbî’nin Müslüman halk tarafından sevilen ve saygı gören bir lider olması, buraya olan tazimi ve yüklenen manevî değeri artıran bir sebep olmuştur. Öyle ki, Memlûkler döneminde inşa edilen çok sayıda daha gösterişli ve süslü diğer yapılara Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nın tercih edilebildiği belirtilmiştir. İbn Tağriberdî, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Onun yaptırdığı medreseler güzelliğin en uç noktasındalar, en yetkin işlemler, en büyük mermerler bu eserlerde görülür. Buna rağmen bence kalpler Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nın koridorunda, dağınık beyazlığı içerisinde, oranın devasa süslemeleri ve mermerlerinden çok daha fazla hoşnut olmaktadır. Bu durum nurlu kalp ve yüce fikir sahipleri tarafından apaçık bir şekilde farkedilir.”⁵¹⁷

Selâhaddîn-i Eyyûbî üzerinden mekâna atfedilen manevî kıymet, buranın ekmeğine bile hasredilmiştir. Şâfiî fakihî Zekerîyyâ el-Ensârî’nin (ö. 926/1520) çoğunlukla çok az yiyeceklerle yetindiği, buna karşın Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nın fırınından çıkandan başka bir ekmek yemediği kaydedilmiştir. Kendisi, yemesi en fazla haz veren ekmeklerin buranın fırınından çıktığını, çünkü sahibinin salih meliklerden biri olduğunu söylemektedir.⁵¹⁸

2. Üst Yönetimle İlişkiler

Hangâh şeyhinin atamasının bizzat sultan tarafından gerçekleştirilmesi hangâh ile üst yönetimin sürekli bir ilişki içerisinde olmasını sağlamıştır. Bu durum, hangâhın üst yönetimle ilişkilerine dair farklı soruların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hangâhın üst yönetimle kurduğu ilişkinin mahiyeti, hangâh şeyhlerinin ve sâkinlerinin bu ilişkiden nasıl etkilendikleri bu başlık altında incelenecektir.

⁵¹⁷ Tağriberdî, en-Nücûm, XIV, 154.

⁵¹⁸ Ensârî, *Fethü’l-bâkî*, I, 43.

2.1. Siyasî Himaye

Devlet yönetimine bağlı bir meşihatüşşüyûh makamının olması ve hangâhların malî olarak desteklenmesi, hangâh ve üst yönetim arasındaki bu bağlantı hakkında çeşitli yorumlar yapılmasına sebep olmuştur. Üst yönetim ile hangâhın ilişkisine dair en çok tartışılan yorumlardan biri, devlet ile sûfî ulemânın birbirlerini destekleyerek karşılıklı fayda sağladığı iddiası olmuştur. Bu yoruma göre Memlûk yöneticileri açık bir şekilde sûfileri ve dinî kurumlarda görev alan ulemâyı destekleyerek onların faydalanacağı vakıflar kurmak suretiyle siyasî bir ilişki içerisine girmişlerdir.⁵¹⁹ Çoğu oryantalist çalışmada karşımıza çıkan bu açıklamaya göre, âlim-sûfiler devlet tarafından hangâha sağlanan vakıflar sayesinde geniş maddî imkânlarla sahip olmuşlardır. Bunun karşılığında düzenledikleri çeşitli tören ve âyinlerde ilan ettikleri sultana bağlılıklarıyla, halkı bu cihette yönlendirmişler ve devletin halk tabanından ihtiyaç duyduğu desteği sağlamışlardır.⁵²⁰ Memlûk yöneticileri arasındaki mücadeleler esnasında da hangâh sakinleri yüzlerce kişilik mevcuduyla kurucularının arkasında güçlü bir destekleyici grup olarak görülmüştür.⁵²¹

Hofer, bu iddiaya katılmadığını ifade etmiştir. Hangâh sûfileri ve sultan arasında, hangâhın fiziksel konumunun ve vakfiyesinin mümkün kıldığı karşılıklı bir ilişki muhakkak bulunmuştur. Fakat bununla birlikte sûfî şeyhleri ekonomik olarak tamamen sultana bağlı bir yaşam sürmemişlerdir. Halktan gelen hediyeler ve çeşitli grupların yaptıkları katkılar, onların yaşamlarını sürdürmeleri için yeterli miktarı zaten karşılayacak düzeyde olmuştur. Buna göre hangâh sûfilerinin, yönetimin maaş desteği sağladığı diğer kurumlarda çalışan kişilerden farkı olmadığı gibi, yönetimin bu kuruma olan desteğini Makyevlyan amaçlarla açıklamak doğru olmayacaktır.⁵²²

Üst yönetimle olan ilişkiler çoğu zaman çeşitli polemiklere sebep olsa da hangâh sâkinlerinin buradaki ikametlerinin gerekçesini vakıf gelirlerine ve üst yönetimden gelen desteğe indirgemek doğru olmayacaktır. Aynı şekilde üst yönetimde görevli kişilerin bu yapıların inşasındaki yegâne amaçlarının sûfî ve ulemâ sınıfın desteğini almak olduğu söylenemez. Nitekim üst yönetimin bu yapıları inşa ederek bundan hayır ve bereket umduğuna, ahiret hayatı için fayda umarak bu mekânlara

⁵¹⁹ Homerin, "Saving Muslim Souls", s. 70.,

⁵²⁰ Hofer, "The Origins", *Journal of Sufi Studies*, 3, s.4.

⁵²¹ Homerin, "Saving Muslim Souls", s. 70.

⁵²² Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 77-78.

defnedilmek istediklerine dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Siyasî ve ekonomik saiklerin yanı sıra hangâhları inşa eden yöneticiler burada sıklıkla namaz kılmak, Kuran ve hadis dinlemek, sûfileri ziyaret etmek, huzûr meclislerine katılmak gibi dinî ve manevî gerekçelerle gelmişlerdir. Özellikle veba salgını yaşandığı zamanlarında bu ziyaretler sıklaşmıştır.⁵²³

Yöneticilerin hangâh inşasına verdikleri önemin yalnızca siyasî ve maddî temelli olmadığını gösteren bir diğer veri ise, inşa edilen yeni hangâhlarda vâkıfın türbesine yer verilmesi, burada müteveffanın ruhu için dua okunması ve Kuran kıraatini kapsayan huzûr meclislerinin türbedeki kişinin manevî rızıklarının devamı olarak görülmesidir. Huzûr meclislerinin yaşayan kişiye olduğu kadar kişinin vefatından sonra da ruhuna fayda sağlayacağına inanılmıştır.⁵²⁴

Bir kurum olarak hangâhın üst yönetimle ilişkisi ve siyasî himayenin mahiyeti bu çalışmanın kapsamını aşan bir noktada durmaktadır. Saîdü's-süedâ Hangâhı'na dair elimizde olan bu veriler dışında dönemin diğer hangâhlarının incelenmesi, üst yönetim tarafından inşa edilen diğer kurumlarla karşılaştırma yapılması ve böylelikle Memlûk dönemindeki tablonun daha geniş bir çerçevede incelenmesi sağlıklı bir yorum yapmayı kolaylaştıracaktır.

2.2. Hangâh Şeyhlerinin Üst Yönetimle Yaşadıkları Sorunlar

Hangâhın meşihat mansıbının önemli ve yüksek bir mansıbı ifade etmesi, bu görevi ifa edenleri ister istemez üst yönetimle ilişki içerisine sokmaktadır. Görevin siyasete müteveccih olan bu tarafından dolayı meşihat mansıbını üstlenmek istemeyenler gibi, görevi kabul ettikten sonra siyasî bir çalkantının içine düşen kişiler olmuştur. Hangâh şeyhinin muhatap olduğu ve razı etmesi gereken birçok kişi vardır. Bu bakımdan bir hangâh şeyhinin görevini rahatlıkla yerine getirebilmesi için vazifelerini tam olarak yapmasının yanında sultanla, veziriyle, nâzırla ve hangâhta kalan sûfîlerle iyi ve dengeli bir ilişki içerisinde olması gerekmektedir. Bunlardan birini ihmal ettiği takdirde çeşitli problemlerle karşılaşması ve hatta azledilerek mansıbını kaybetmesi mümkün olmuştur. Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhliğini kabul eden bir kişi, bu çok katmanlı ilişkiler ağının içerisinde olmayı göze almaktadır.

⁵²³ Homerin, "Saving Muslim Souls", s. 70-71.

⁵²⁴ A.g.e., s. 72.

Siyasî anlaşmazlıklar yüzünden oldukça ağır bedeller ödemek, hangâhın oldukça erken tarihlerinden itibaren rastlanan bir olaydır. Siyaseten nüfuz sahibi bir ailenin üyesi ve sözü dinlenen bir âlim olan İmâdüddîn el-Hameviyye, (ö. 636/1238) babası Sadreddin b. Hameviyye'nin vefatından sonra şeyhüşşüyûh unvanını alarak hangâhın ikinci şeyhüşşüyûhu olmuştur. Kaynaklarda “muhteşem bir lider” ve “yüce gönüllü bir kimse” olarak anılan İmâdüddîn, hem halkın hem de ileri gelenlerin sevgi ve saygısını kazanmıştır. Fakat siyaseten tehlikeli bir pozisyonda görüldüğü için bütün bunlar yeterli olmamıştır. İmâdüddîn, bizzat kendi desteğiyle saltanata geçmesini sağladığı Dimaşk hâkimi el-Melikü'l-Cevâd Yunus (ö. 641/1243) ile siyasî bir meseleden dolayı anlaşmazlık yaşamıştır. Bu anlaşmazlıktan sonra, bir gece seyahate çıktığında sultan tarafından ayarlanan üç kişi gönderilerek öldürülmüştür.⁵²⁵ İmâdüddîn b. Hameviyye hangâh şeyhleri arasında siyasî suikasta uğrayan ilk kişi olmakla beraber tek değildir.

Şemseddin Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Makdîsî (ö. 676/1277) Kahire'ye geldiğinde şeyhüşşuyûh, müderris, imam ve Hanbelî mezhebi kâdulkudâtı olarak dönemin en önemli vazifelerinde bulunmuştur. Şemseddin el-Makdîsî, yakışıklı, faziletli, hayır sahibi, zahit bir kişiliğe sahip ve salih bir kimse olarak anılmıştır. Buna karşın 670 (1271) yılında büyük bir mihne sürecinden geçmiştir. Sâhib Bahâüddin b. Hannâ'nın, Şemseddin el-Makdîsî'ye karşı şiddetli bir şekilde tepkili olduğu ve Sultan Baybars el-Melikü'z-Zâhir Rüknuddîn el-Bundukdârî'yi (ö. 676/1277) ona karşı kışkırttığı aktarılmıştır. Bu sürecin sonunda Şemseddin el-Makdîsî kadılık vazifesinden azledilmiş ve iki sene müddetince kalede hapsedilmiştir. Hapisten çıkarıldıktan sonra evinde ders ve fetva vermeye, hadis rivayetinde bulunmaya devam etmiştir. Buna karşın kaynaklarda Şemseddin el-Makdîsî'nin din ve dünya işlerine dair yetkileri elinde bulunduğu sırada bunlara iltifat etmediği ve tâbi olmadığından dolayı karakterinden övgüyle bahsedilmiştir.⁵²⁶

⁵²⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIV, 219-220; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VI, 151; İbnü'l-Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, V, 170; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 836-837. İmâdüddîn'in bu seyahate çıkmadan önce kardeşleri tarafından sultanın gazabına karşı uyarıldığı aktarılmıştır. Kardeşleri, sultanın ona bir zarar vermesinden korktuklarını ve bu seyahate çıkmamasının daha doğru olacağını söylemişlerdir. Fakat İmâdüddîn, sultan ile eskiye dayanan bir münasebetleri olduğunu, zamanında ona çok yardımı dokunduğunu ve bu yüzden onun kendisine bir zarar vermesine ihtimal vermediğini söylemiştir (bkz. İbnü'l-Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, V, 170; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 836-837.)

⁵²⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 617; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 320-321; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVII, 537-538; Makrîzî, *Mukaffâ*, V, 103-107.

Şemseddin el-Eykî hangâhta şeyhlik görevini sürdürmekteyken kendisinden sonra hangâh şeyhliği yapacak olan Takiyyüddîn İbn Bintü'l-Eazz, vezir ve kâdılkudat olarak görev yapmaktadır. İbn Bintü'l-Eazz'ın hangâh meydanında düzenlenen tasavvuf vazifesine katılacağından haberdar olan hangâh sâkinleri İbn Bintü'l-Eazz'ın gecikmesi üzerine onu beklememiş ve Eykî'nin direktifiyle meclise tam vaktinde başlamışlardır. Kuran cüzleri okunurken gelen yeni veziri karşılamak üzere diğer sûfiler ayağa kalksa da Şeyhüşşüyûh Eykî, Kuran kıraati bitene kadar ayağa kalkmamıştır. Bunun üzerine çıkan tartışmada İbn Bintü'l-Eazz, Eykî'ye karşı kötü sözler sarfederek beddua etmiştir. Vezir ile aralarında geçen bu anlaşmazlıktan sonra Eykî görevinden azledilmiştir.⁵²⁷ Bu olayın, bir sonraki kısımda ele alınacak fikrî bir anlaşmazlık sonucunda yaşandığına dair kayıtlar yer almıştır. Nitekim, Şâfiî-Eşarî ekolüne takip eden, Bağdat'ta eğitim almış, Nizamiye medreselerinde müderrislik yapmış, pek çok rihlede bulunmuş, hem aklî ve naklî ilimlerde hem de tasavvuf alanında ihtisas sahibi biri olarak hangâhın sûfî-âlim standartlarına tamamen uyduğu söylenebilecek birinin, vezirle aralarında geçen tartışma sonucu kolayca saf dışı edilebildiği görülmüştür.⁵²⁸

Kâdılkudât Tâceddin İbn Bintü'l-Eazz'ın (ö. 665/1267) oğlu Takiyyüddin İbn Bintü'l-Eaz (ö. 695/1295) ise dönemin veziri Şemseddin b. Selûs ed-Dımaşkî'nin taassubu nedeniyle görevini terk etmeye mecbur bırakılan bir hangâh şeyhidir. İbn Hacer, kendisinin iffet, nezahet, tam bir saygınlık sahibi ve oldukça zeki bir kişi olduğunu aktarmıştır.⁵²⁹ Aynı zamanda Kahire'de Şâfiî mezhebi kadılığını da sürdüren İbn Bintü'l-Eaz, 686 (1287) yılında vezirin bir mansıp için tayinini yapmasını emrettiği bir kişiyi, liyakat sahibi bulmadığı için reddetmiştir. Bu hareketiyle vezirin düşmanlığını kazanmış, bir süre sonra vezir devlet yönetiminde söz sahibi olduğunda bu olayın intikamını almak istemiş ve İbn Bintü'l-Eazz'ın görevlerinden birer birer azledilmesini sağlamıştır.⁵³⁰

İbn Bintü'l-Eazz vezirle arasını iyi tutmaya çalışsa da bir süre sonra hakkında iddia edilen, çok çirkin olduğu belirtilen beş ayrı suçlamadan⁵³¹ dolayı dava açılmıştır.

⁵²⁷ İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-enâm*, I, 70-73; Fernandes, *Khanqah*, s. 99-100.

⁵²⁸ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s 64-67.

⁵²⁹ bkz. İbn Hacer, *Refü'l-İsr*, s. 223.

⁵³⁰ İbn Hacer, *Refü'l-İsr*, s. 223-224; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, VIII, 172-174.

⁵³¹ Hakkında yapılan suçlamalar arasında zina, eşcinsel ilişki, içki içmek ve Hristiyanlar gibi giyinmek yer almaktadır (bkz. İbn Hacer, *Refü'l-İsr*, s. 223).

Vezir, İbn bintü'l-Eaz'ın aleyhine konuşmaları için şahitler tertip etmiş ve mahkemede baskın çıkmalarını sağlamıştır. Mahkemede konuşma yaptığı esnada çokça ağladığı aktarılan İbn Bintü'l-Eazz'ın karşısında mahkemeye gelen emirler de onun haline üzülmeye başlamışlar ve olay büyüyerek Sultan el-Melikü'l-Eşref Halîl b. Kalâvûn'a (ö. 693/1293) intikal etmiştir. Taassuptan dolayı böyle bir sürecin yaşandığını anlayan sultan, İbn Bintü'l-Eazz'ın serbest bırakılmasını emretmiştir. İbn Bintü'l-Eazz, serbest kalsa da görevleri kendisine iade edilmemiştir. Hac mevsimine kadar evinde kalmış, daha sonra hacca gitmiştir. Medine'yi ziyaret ettiğinde minberin karşısında Hz. Peygamber'e hitaben, halinden şikâyet eden uzun bir kaside inşat etmiştir. O günün gecesinde müjdeli bir rüya gördüğünden bahsedilen İbn Bintü'l-Eazz Harem bölgesinden Kahire'ye dönüş yolunda sultan ve vezirinin öldürüldüğü haberini almış ve öncesinde bulunduğu hal üzerine kadılık görevi kendisine iade edilmiştir. Vefatına kadar bu göreve devam ettiği aktarılmıştır.⁵³²

Siyasetten uzak durmaya gayret gösteren muhaddis ve fakih Burhâneddin İbrahim b. Musa el-İbnâsî eş-Şâfî (ö. 806/1399) kendisine teklif edilen Mısır'daki kadılık mansıplarına getirilmekten imtina etmiştir. Kahire'nin dışında inşa ettirdiği bir zaviyesi bulunan Şeyh İbnâsî, bir süre sonra Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhliği ile görevlendirilmiştir.⁵³³ Şeyh İbnâsî'nin 779 (1377) yılında şehrin ileri gelenlerinin ve nâzirü'l-hâss'ın katılımıyla düzenlenen, kaleden inişte gerçekleştirilen bir geçit töreniyle makama geçişi kutlandığı aktarılmıştır.⁵³⁴ Bu görkemli törenden henüz bir sene geçmişken mansıptan azli gerçekleştirilmiş ve Celâleddin Cârullâh'ın yeğeni Şeyh Şemseddin Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 791/1388) bu göreve getirilmiştir. 782 (1380) yılında Burhâneddin tekrar şeylik görevine alınmıştır.⁵³⁵ Fakat, 788 (1386) yılında şeyhlik mansıbı, sultan nâibi Emir Sûdûn tarafından Burhâneddin'den tekrar alınarak hangâh sûfilerinden olan Şihâbüddin Ahmed el-Ensârî eş-Şâfî'ye (ö. 794/1391) verilmiştir.⁵³⁶

El-Melikü'n-Nâsır Ferec (ö. 815/1412) döneminde saltanat nâibi Emir Temraz Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhi Şemseddin el-Belâlî'yi azlederek yerine yardımcısı Hadar es-Serâî'yi getirmiştir. Hangâhtaki sûfilerin Şeyh Belâlî'ye olan

⁵³² İbn Hacer, *Refû'l-İsr*, s. 223-224; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, VIII, 172-174.

⁵³³ İbn Tağriberdî, *Menhel*, I, 179.

⁵³⁴ A.g.e., I/II, 212.

⁵³⁵ A.g.e., I/II, 276.

⁵³⁶ A.g.e., I/II, 378.

muhabbetlerinden ve memnuniyetlerinden ötürü bu duruma çok sinirlendikleri ve kabullenmedikleri kaydedilmiştir. Bu olayın yaşanmasından sadece on iki gün sonra Emir Temraz'ın tutuklanmasıyla arkasındaki gücü kaybeden Hadar es-Serâî de mansıbını kaybetmiş ve meşîhat görevi tekrar Şeyh Belâlî'ye verilmiştir. Hangâhta heyecanla karşılanan ve sıklıkla hatırlanan bu olay, Şeyh Belâlî'nin bir kerameti olarak yorumlanmıştır.⁵³⁷

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhlerinin siyasî nüfuz sahibi kişilerin taassupları yüzünden baskıya maruz kalmaları gibi bunun tam tersi de durumlar da söz konusu olmuştur. Önemli bir mevkideki görevlilere yakınlığı olan kişiler, ehil olmadıkları halde bu pozisyona getirilmişlerdir. Cemâleddin Yusuf Üstâdâr'ın kardeşi Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed el-Harîrî el-Bîrevî eş-Şâfiî (ö. 828/1424), kardeşinin devletin vezaret görevinde bulunduğu zamanlarda Kahire'ye yerleşmiştir. Kaynaklarda zengin ve fakat ilminin az olduğu belirtilmesine rağmen Kahire'de kardeşinin nüfuzunun yardımıyla Şâfiî kadılığı, Beytü'l-Makdis'in hatipliği, Şâfiî Kubbesi'nde fıkıh müderrisliği ve Saîdü's-süedâ Hangâhı ile Baybarsiyye Hangâhı'nın meşîhatı gibi birçok önemli görevi üstlenebilmiştir. Kardeşinin öldürülmesinden sonra bu görevlerden bir kısmı kendisinden alınsa da Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhlik görevini vefatına kadar sürdürmüştür.⁵³⁸ İbn Hacer açıkça Harîrî'nin bu mansıpları alabilmek için, kendisine destek çıkan kişilerle birlikte çeşitli yollarla sultanın aklına girmeye çalıştıklarını, bunu başaramayınca hile yoluyla istediklerini elde ettiklerini söylemiştir.⁵³⁹

2.3. Hangâh Sâkinlerinin Üst Yönetimle İlişkisi

Hangâh şeyhlerinin bulundukları mansıp gereği üst yönetimle çarpıcı ve değişken olabilen ilişkilerine karşın, hangâhta kalan veya konaklayan âlimlerin bağımsız konumları, kimi zaman üst yönetimle daha cesur bir iletişim kurmalarına olanak tanımıştır. Hangâhta konaklayan âlimlerden bir kısmının üst yönetimle meydan okur bir tarzda muhatap oldukları görülmektedir.

⁵³⁷ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, II, 381.

⁵³⁸ Malatî, *Neylû'l-emel*, IV, 185; Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VII, 43; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IX, 269; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, III, 360.

⁵³⁹ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, III, 63.

Uzun boylu, heybetli ve sözünü sakınmayan, meclislerde sözü geçen ve insanların kendisinden ürktüğü biri olarak vassfedilen Şâfiî fakih Şihâbüddîn et-Tûsî'nin (ö. 596/1199) yöneticilerle olan ilişkisi de ilgi çekicidir. Onun, kendisinden talep edilen şeyi istemediği takdirde, melikleri zarafetle anlamazdan geldiği ve hünerli bir şekilde onların ilgisini başka yöne çektiği belirtilmiştir. Meliklere karşı bir nevi meydan okuma kabilinde davranışlarda bulunduğu kaydedilmiştir. Buna göre bayram günü sultan meydandayken, Tûsî, önünde bir münâdî “Bu ulemânın melikidir” diye bağırırken meydana girmiş, halk kendisine karşı duyduğu haşyet ve itibarla onun önünü açarak yol vermiştir. Emirler ise bir yandan Tûsî'ye kızgınlık duymuş, diğer taraftan ona karşı hissettikleri korku ağır bastığından dolayı önünden çekilmişlerdir. Tûsî, aynı zamanda siyasîlerin hüküm verdiği ilmî meselelerle ilgili kararlara da müdahale etmekten ve yaptırım uygulamaktan çekinmemiştir. Sultan Melikü'l-Âdil ve veziri İbn Şükr'ün uygulanmasında karar kıldıkları medreselerin vakıflarının kaldırılmasına yönelik bir fikir ortaya çıktığında, bütün direnciyle bunun karşısında durmuş, halkı da kendi istediği yönde örgütleyerek bir direnç oluşturmuştur. Sonuç olarak sultan ve veziri, gerçekleştirmek istedikleri bu işi yerine getirememişler, vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bütün bu muhalif çizgide seyreden tutumuna rağmen Tûsî'nin saygı gördüğü ve hükümdar nezdinde itibarını koruduğu görülmektedir. Öyle ki, vefat ettiğinde cenazesini sultanın oğulları omuzlarının üzerinde taşımışlardır.⁵⁴⁰

Sadreddîn Ömer b. Muhammed el-Usvânî (ö. 686/1287) babası Kazvin'de ikâmet eden ulemâ ailesinden gelen bir âlim-sûfîdir. Sultan Mansûr Kalavun'un emirlerinden biri olan ve zalimliğiyle anılan⁵⁴¹ eş-Şücâî (ö. 693/1293) birgün hangâha ziyarete gelmiş ve hangâh şeyhi Hasan el-Rûmî'ye (ö. 684/1285) hangâhta en çok ziyaret edilen sûfinin kim olduğunu sormuştur. Hasan el-Rûmî'nin Usvânî'nin ismini vermesi üzerine onun hücrelerine yönelmişler, Usvânî ise onların geldiğini görünce kapısını kapatmıştır. Hangâh şeyhi ve emir, kapının açılması için ısrarcı olsalar da kapı açılmamıştır. Daha sonra Hasan el-Rûmî, Usvânî'ye emiri buraya kendisinin getirdiğini ve hangâh şeyhi olarak buyruklarının yerine getirilmesinin gerektiğine binaen kapıyı açmak zorunda olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine kapı açılmış, şeyh

⁵⁴⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 224; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1088-1089; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 760; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, II, 43-44.

⁵⁴¹ Udfuvî, *Tâlî*, s. 233.

ve emir içeri girip oturmuşlardır. Fakat Usvânî hiçbir şey söylememiş ve bir saat boyunca sessiz kalmışlardır. Bunun üzerine Emir Şücâî, Usvânî'ye “efendim” diye hitap ederek kendisi için dua etmesini istemiştir. Usvânî ise dünyanın zaten emirin elinde olduğunu, ahireti ise yapacağı duayla kazanamayacağını söylemiştir. İnsanlara eziyet ettiğini söylemiş, yaptığı işleri hatırlatmış ve kendisinden uzaklaşmasını istemiştir. Bunun üzerine Usvânî'nin odasından ayrılan Emir Şücâî, kimseden bu denli korkmadığını söylemiştir.⁵⁴² Bu örnekte, hangâh şeyhinin kendisini maaş aldığı yönetimden bir kişiye karşı sorumlu hissettiği ve arzusunu yerine getirmeye çalıştığı görülmüştür. Buna karşın, hangâh sûfisi bunu hiçbir şekilde önemsememiştir.

Abdurrahman eş-Şâmî'nin (ö. 901/1495) Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda müderrislik yaptığı kaydedilmiştir. Şeyh ve İmam unvanlarıyla anılan Abdurrahman, fakih, sûfî ve nahivcidir. Yün bir sarık sardığı aktarılmıştır. Şerî ve aklî ilimlerde tahkik seviyesine ulaştığı, emirlerin ve şehrin önde gelenlerinin ona inandıkları ve karşısında hareketlerine dikkat ettikleri, edepli bir şekilde oturdukları, buna karşın Abdurrahman'ın ise onlara bir tazim veya unvan ifadesi olmaksızın yalnızca isimleriyle seslendiği belirtilmiştir.⁵⁴³

Sultanın bereket ve hayır vesilesi olarak yemek vermek istediği durumlarda hangâhı kullandığı görülmektedir. Bu durum, hangâh ahalisinin duası kabul olunan ve bereketi umulan kişiler olduğu şeklindeki algının korunduğunu göstermektedir. Emir Seyfeddin Yelboğa el-Yahyâvî'nin (ö. 748/1347) hasta olması sebebiyle yirmi gün kadar Dârü'l-adl'den çıkmayan sultan, emirin sağlığıyla bizzat ilgilenmiş ve şifa bulana kadar ona eşlik etmiştir. Emir Yahyâvî'nin sağlığına kavuşması için meydanda büyük ve güzel bir sofraya kurduymuş, emirlerini, bütün hangâhlar ve zaviyelerdeki sûfileri ve diğer hayır ehlini Saîdü's-süedâ Hangâhı'na davet etmiştir. Sultanın bugün için hazineden otuz bin dirhem kadar çıkardığı ve bununla hapishanede ödeyemedikleri borçları yüzünden tutuklu kalan çok sayıda kişinin borcunu ifa ederek serbest bıraktığı aktarılmıştır.⁵⁴⁴

Abbâsî halifesi Müstekfî-Billâh'ın (ö. 740/1340) vefatıyla, saltanat nâibi Emir Seyfeddin Salâr Kahire'deki ve Mısır genelindeki hangâh ve zaviyelerdeki

⁵⁴² Udfuvî, *Tâlî*, s. 457-458.

⁵⁴³ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, X, 302.

⁵⁴⁴ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, IX, 145.

şeyhlerin ve sûfîlerin toplanmasını istemiştir. Naaşın yıkanma ve kefenlenmesini ise Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhi Kerîmüddîn Âmulî üstlenmiştir.⁵⁴⁵ Abbâsî Halifesi Hâkim Biemrillâh, 798 (1298) yılında bir cuma günü vefat ettiğinde, Kahire'nin ve bütün Mısır'ın camilerinden onun için hutbe okunmuştur. Cuma namazından sonra saltanat naibi Emir Salâr, sûfî cemaat, zaviye ve ribatların şeyhleri, kadılar, ulemâ ve şehrin önde gelenleriyle birlikte cenazeyi taşımışlardır. Hâkim Biemrillâh'ın yıkanma ve kefin işleri ve cenaze namazı Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhi Kerîmüddîn Abdülkerim el-Âmulî'ye tevdi edilmiştir. Daha sonra cenaze İbn Tolun Camii'nde kılınmıştır.⁵⁴⁶

Devlet yönetimindeki gelişmelere dair yeni duyurular da hangâhta yapılabilmektedir. Sultan Kâlavûn ile Emir Baybars arasında geçen arazi mülkiyetleri hakkındaki bir hüküm, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda okunan dua ile ilan edilmiştir.⁵⁴⁷ Başka bir örnekte, vezaret makamının atamasını içeren metnin, 822 (1419) yılında adet üzere Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda okunduğu, ilan edildiği belirtilmiştir.⁵⁴⁸

3. Hangâhın diğer İlmî ve Sûfî Gruplarla İlişkisi

Geç orta çağda tasavvufun oldukça geniş bir mecrada yaygınlaşmasını açıklayan teoriler arasında en popüler iki yaklaşımdan biri, Müslüman kadı veya fakihlerin “kuru ve kuralcı” yaklaşımlarından doğan haşinliğine karşın tasavvufun bir nevi manevi yatıştırıcı bir görev üstlenmesi olmuştur. Hofer, bu iddianın oldukça sorunlu olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki fakih ve sûfîleri zıt kutuplara yerleştiren bu yaklaşımın aksine, bu fakih ve sûfîler çoğu zaman aynı kişilerden oluşmaktadır.⁵⁴⁹ Vincent Cornell, “juridical Sufis” olarak isimlendirdiği “fakih sûfîleri”, selef-i sâlihîn'i örnek alarak Allah korkusu taşıyan, sosyal bilinci yüksek ve itikadî saflığını korumayı amaçlayan bir grup olarak tanımlamıştır. İmam Gazâlî'nin büyük katkıları

⁵⁴⁵ Makrîzî, *Sûlûk*, II, 345.

⁵⁴⁶ İbn Tağriberdî, *Nücûm*, VIII, 147-148; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 80.

⁵⁴⁷ Makrîzî, *Sûlûk*, III, 355-356.

⁵⁴⁸ A.g.e., VI, 489.

⁵⁴⁹ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 7-8. Tasavvufun yaygınlaşması hakkında bir diğer iddia ise Moğol istilaları ve Haçlı seferleri ile büyük felaketlerle yüzleşen halkın, fakihlerin verdiği hükümlerin yetersiz kaldığı manevi bir teselli arayışına girmesidir. Buna göre insanlar bir nevi hayal kırıcı gerçeklerden kaçarak tasavvufun dünyayı reddeden öğretilerine sığınmışlardır. Hofer bu iddiayı da aynı şekilde problemli bulduğunu belirtmektedir. Nitekim, her ikisi de tasavvufun kendi içerisindeki gelişimini değil dış etkenleri esas almaktadır. Bu durumun tasavvufun yaygınlaşmasında etkisi olsa bile, temel sebep olarak belirlemek doğru olmayacaktır. Detaylı açıklama için bkz. Hofer, *The Popularisation of Sufism*, 105-110.

olan bu gelenekte yer alan s  f  ler, aynı zamanda fıkıh alanında otorite olmalarıyla fık  hen onaylanmış bir tasavvuf in  şa etmişlerdir.⁵⁵⁰ Sa  id  's-s  ued   Hang  h   da bizzat bu durumu doğrulayan bir konumdadır. Şehirdeki ilk hang  h olarak şehrin merkezinde yer alması ve     yüz civarındaki mukimleriyle tasavvufun toplumun farklı kesimlerinde yaygınlaşmasında etkili olan bu kurumun yönetim ve ikametinde bulunan kişiler büyük oranda fakih-s  f  ilerden oluşmuştur. Bununla birlikte farklı sebeplerden dolayı hang  hta kalan kişilerle kimi   lim veya s  f  iler arasında anlaşmazlık yaşanmış, hang  hta kalmayı tercih etmeyenler olmuş veya belirli tasavvuf   konularda görüş farklılığı yaşanmıştır. Bu bölümde, Sa  id  's-s  ued   Hang  h  'nın farklı gruplarla ilişkisi hakkında kar  şılaşılan örneklere yer verilmiştir.

3.1. Hang  ha Kar  şı Mesafeli Duranlar

Meml  k toplumunda tasavvufun ehemmiyeti   limler tarafından nadiren sorgulanmış ve tasavvuf din   yaşam içerisinde büyük bir yer edinmiştir. Toplum içerisinde s  f   ve s  f   olmayanlar gibi bir ayırım olmamış, tasavvuf kültürü bütün kesimlerde din   yaşam tecrübesinin bir bölümünü oluşturmuştur.⁵⁵¹ Bununla birlikte kimi mutasavvıflar ve bazı uygulamalar eleştiriye tabi tutulmuştur. Özellikle IX. (XV.) yüzyılda tasavvufa dair temel eleştiri konuları vahdet-i v  c  d d    n  cesi, tasavvuf   tefsirlerin meşruiyeti ve velayet anlayışı etrafında   killenmiştir.⁵⁵² Toplum içinde hang  hları kullanan büyük bir kitle olmasıyla birlikte, bazı grup veya kişiler hang  hlardan uzak durmuş veya tenkit etmişlerdir. Bu tenkitler siyas  , din   veya ekonomik sebeplere dayanabilmiştir. Bunların arasında tasavvufa kar  şı tepkili olan kişilerin tenkitleri, hang  hlarda kalan s  f  ilerin aldıkları madd   yardım veya olumsuz görülen davranışlarının eleştirileri yer almıştır.

Hang  h, bazı grupların tasavvufa kar  şı eleştirdikleri noktaların odağı olmuştur. Hang  hta kalan s  f  lere yöneltilen bu eleştirilerin çoğunlukla onların yönetimden aldıkları ücret ve şeriata ittiba hakkında olduğu görülmüştür. Ele  tirileriyle   ne çıkan isimlerden en me  shuru Hanbel     lim İbn Teymiyye (  . 729/1328) olmuştur. Bir eleştirisinde hang  hlarda ikamet eden s  f  ilerle büyük mutasavvıfları birbirinden ayırmış ve gerçek s  f  ilerin, bütün ihtiyaçlarının

⁵⁵⁰ Cornell, *Realm of the Saint*, s.

⁵⁵¹ Homerin, "S  f  ler ve Aleyhtarları", s. 245.

⁵⁵² A.g.e., s. 260.

karşılandığı hangâh gibi bir kuruma ihtiyaç duymayacaklarını söylemiştir. Hangâhlarda kalan sûfîleri ise bu gerçek sûfîlerden daha aşağı bir seviyede konumlandırarak “sûfîyyetü’l-erzâk” olarak isimlendirmiş ve ücret almalarını tenkit etmiştir.⁵⁵³ Bir diğer eleştirisinde İbn Teymiyye hangâhta kalan kişiler için sadece tembel insanlar topluluğu olduklarını ve buna rağmen cömert vakıf maaşlarından faydalandıklarını söylemiştir. Fakat bu eleştirilerin, toplumun yönetici, ulemâ ve halk tabakalarından destek gören hangâha zarar vermediği belirtilmiştir.⁵⁵⁴ Aksine İbn Teymiyye Saîdü’s-süedâ Hangâhı şeyhi Şemseddin Eykî ile aralarında geçen uzun bir münakaşadan sonra hangâh şeyhinin protestosu ve şikâyeti sonucu hapse atılmıştır.⁵⁵⁵

Tasavvufa daha yakın mesafede olan ulemâ ise hangâhlarda yaşanan tasvip etmediği durumlardan dolayı şikayetçi olmuştur. Döneminin Şâfiî kâdîlkudâtı Tâceddîn es-Sübkî, toplumda çeşitli sebeplerle hangâhlara giren kişilerin artmasından ve bu kimselerin dünyalık amaçlarına ulaşmak için hangâhları bir vasıta haline getirmelerinden şikâyet etmiştir. Bu kişilerin gerçek sûfîler ile onlara öykünmek için giyindikleri bu ‘taklit ve yalancı elbiselerinin’ dışında hiçbir şekilde benzerliklerinin olmadığını vurgulamıştır.⁵⁵⁶ Sübkî’nin şikayetçi olduğu bir diğer husus ise, hangâhta kalmayı hak etmediklerini düşündüğü bu kişilerin haşhaş gibi uyuşturucu maddeleri kullanmalarındır. Bu kişilerin çoğunlukla Fârisî sûfîler olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁷ Sübkî’nin bu eleştirisinin, İbn Teymiyye’den farklı olarak tasavvufa yapılan bir tenkit değil, hangâhtaki imkânları suistimal eden kişilere ve Sünnî ulemâ tarafından hoş karşılanmayan davranışlar sergileyen gruplara yönelik olduğu görülmektedir. Kahire’ye gelen belirli sûfî gruplar, sürdürdükleri alışkanlıkları ile topluluk içerisinde dikkat çekmişlerdir.

Memlükler döneminde hangâha karşı tepkili olanların bir bölümünün ise bu tavırları ekonomik sebeplere bağlanmıştır. Nitekim, hangâh vakfiyesinde geçen ve hangâhın özellikle farklı bölgelerden gelen sûfîler için inşa edildiğini gösteren ibare, yerli ulemânın yönetim ve askeri elit kesim tarafından muhafaza altında tutulan yüksek bir gelir düzeyine sahip meşihatüşşüyûh makamından ve hangâhın imkânlarından

⁵⁵³ Homerin, “Saving Muslim Souls”, s. 76.

⁵⁵⁴ Fernandes, *Khanqah*, s. 98.

⁵⁵⁵ Makrîzî, *Sülûk*, II, 418. Bahsi geçen protesto, “İbn Arabî’nin Hangâhtaki Yansımaları” isimli bölümde daha detaylı olarak ele alınmıştır.

⁵⁵⁶ Sübkî, *Muîdü’n-niâm*, s. 97-98.

⁵⁵⁷ A.g.e., s. 98.

mahrum kalmalarına neden olmuştur.⁵⁵⁸ Nitekim, İbn Battuta (ö. 770/1368) da seyahatnamesinde Kahire’de hangâhlarda kalanların çoğunun Arap olmadıklarını belirtmiştir.⁵⁵⁹

Sûfî gruplardan veya ulemâdan farklı kesimlerin hangâhta konaklamaktan uzak durduklarını söylemek mümkündür.⁵⁶⁰ Her bir grubun hangâhlara karşı tutumunun belirlenmesi bu çalışmanın boyutunu aşan bir araştırmayı gerektireceğinden bu kısımda yalnızca müstakil örnekler üzerinde durulacaktır. Ulemâdan bazı isimlerin hangâhta görev almaktan kasıtlı bir biçimde uzak durduğu görülmektedir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri olarak kurumun bağımsız bir yapıda olmaması gösterilebilir. Bir üst başlıktaki örneklerden açıkça görüldüğü üzere, hangâh üst yönetimin kontrolü altında bir kurum olmuş ve bundan dolayı üst yönetimden görevlilerin değişmesiyle veya onlarla yaşanan görüş ayrılıklarıyla hangâhta görevli kişiler de etkiye açık hale gelmiştir.

Abdurrahman el-Bûtîcî eş-Şâfiî (ö. 864/1459) Kahire’ye sonradan yerleşen âlimler arasından olup döneminin birçok ulemâsından ilim tahsil etmiş ve aynı zamanda ileri gelen sûfîlerin meclislerine katılmıştır. Kendisi, görev yapmakta olduğu Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nın şeyhliğini bırakmış, Sultan Seyfüddin Berkuk’un (ö. 801/1399) teklif ettiği Mısır kâdılkudâtlığını reddetmiş, diğer bazı kurumlarda ders vermeye devam etmiştir.⁵⁶¹

Hem hadis ve fıkıh alanlarında otorite hem de bir sûfî olarak hangâhı temsil eden profile aslında oldukça uyum sağlayan İbrahim b. Musa el-Ebnâsî eş-Şâfiî (ö. 806/1399), Saîdü’s-süedâ Hangâhı’nda bir süre şeyhlik yaptıktan sonra görevini bırakmış ve şehrin dışına doğru bir zaviyeye yerleşerek burada öğrencilere ders vermeye başlamıştır. Burada kendisine göre bir düzen oluşturan Ebnâsî iyi bir fıkıh eğitimi vermesinin, kitaplarını vakfederek bir kütüphane oluşturmalarının ve dersleri tertip etmesinin yanı sıra yiyeceklerini ve diğer giderlerini karşılayacak bir ortam sunmuş, böylece Kahire’nin en başarılı talebelerini çevresinde toplamayı başarmıştır. Sehâvî bu zaviyede ders alan kişileri oldukça cömert bir şekilde övmüş; güzel ahlak

⁵⁵⁸ Fernandes, *Khanqah*, s. 98-99.

⁵⁵⁹ İbn Battuta, *Rihle*, I, 204.

⁵⁶⁰ Buna bir örnek olarak, Şüştî’nin sûfîlerin seyahat âdâbından bahsederken, onların “şehre indiklerinde yöneticilerin kapılarına göz dikmemelerini” tavsiye etmesi gösterilebilir (bkz. Özel, *Hikâyem Ne Tuhaftır*, s. 194).

⁵⁶¹ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 314; Sehâvî, *ed-Davû’l-lâmî*, IV, 117.

sahibi, hoş bir yaşam tarzına sahip ve mütevazî olduklarını söyleyerek onlar gibi bir topluluğa çok az rastlanacağını belirtmiştir.⁵⁶² Sunduğu imkânlarla hangâhı hatırlatan bu oluşumun, yönetimden uzak kalma avantajı göz önünde bulundurularak kurulduğu söylenebilir. Zira Ebnâsî'yi Sultan Berkuk Mısır'da bir kadılık makamında görevlendirmek istediğinde Ebnâsî bu görevi üstlenmek istemediğinden dolayı تنها bir köye kaçarak bir müddet orada saklanmış ve yerine başka biri görevlendirilene kadar tekrar ortaya çıkmamıştır.⁵⁶³

3.2. Şâzeliyye Sûfileri ve Hangâh Sûfileri

Hangâha karşı mesafeli duranlar arasında Şâzelî tarikatına ayrıca yer vermek gerekmiştir. Toplumsal hayatta tasavvufun büyük ölçüde görünür olduğu geç orta çağ Kahire'sinde hangâh, konumu, imkânları ve faaliyetleri ile önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bununla birlikte Şâzeliyye, Kahire'de geniş bir çevrede yayılarak bölgede en etkili ve geniş takipçi sayısına ulaşan tarikat olmuştur.⁵⁶⁴ Fakat Şâzeliyye mensuplarını hangâh sûfilerinden ayıran tasavvuf anlayışlarına dair bazı temel farklılıkların olduğu görülmektedir. Zira bireysel tercihlerle hangâhtan uzak duran kişilerden farklı olarak Şâzelî tarikatının bir grup olarak yönetimin kontrolündeki kurumlar ve üst düzey yöneticilerle belirli bir mesafede durdukları ve hangâhta kalmayı tercih etmedikleri görülmüştür. Nitekim, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kalan bir sûfî ile Şâzelî tarikatına mensup bir sûfî, açık bir şekilde farklılaşmıştır.⁵⁶⁵ Bu farklılıklar, üst yönetimle mesafeli ilişki, geçimini çalışarak kazanma ve sûfliğin görünür olması başlıklarında öne çıkmıştır.

Tevekkül, Şâzeliyyenin temel ilkelerinden biri olmuştur. Öyle ki, tarikatın teşekkül sürecini eserleriyle devam ettiren İbn Atâullah el-İskenderî'nin⁵⁶⁶ (ö. 709/1309) *et-Tenvîr fî iskâti't-tedbîr* isimli kitabı yalnızca bu konuya hasredilmiştir.⁵⁶⁷ Tevekkül ilkesinin başlıca getirilerinden biri de ihtiyaçların karşılanması hususunda

⁵⁶² Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, I, 173.

⁵⁶³ İbn Hacer, *İnbâû'l-gumr*, II, 112; Makrîzî, *Hıtat*, IV, 314. Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, I, 173; Tağriberdî, *el-Menhel*, I, 179. Sehâvî, bu görevlendirmenin haberi kendisine ulaştığında Ebnâsî'nin Kuran'ı Kerim'den tefeül yoluyla bir sayfa açtığını ve karşısına “Rabbim, hapis beni davet ettikleri şeyden bana daha sevimlidir” ayetinin çıktığını, bunun üzerine yukarıda belirtilen şekilde hareket edip görevi kendisinden uzaklaştırdığını aktarmıştır (bkz. Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, I, 173).

⁵⁶⁴ Soashan, “Sufism and the people”, s.12.

⁵⁶⁵ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s.132.

⁵⁶⁶ Şahis ve görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Murat Özel, *İbn Atâullah el-İskenderî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

⁵⁶⁷ Özel, *İbn Atâullah el-İskenderî*, s. 24.

insanlardan yüz çevirmek olmuştur. Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin⁵⁶⁸ (ö. 656/1258) halifesi olan Ebü'l-Abbâs el-Mürsî'ye⁵⁶⁹ (ö. 685/1287) ithaf edilen bir anekdot, yaratılmışlara veya insanlara minnet etmeye karşı tarikatın yaklaşımını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Mürsî, yolda gördüğü bir köpeğe yanında bulunan ekmekten bir parça vermek ister. Önüne koyduğu halde ilgilenmeyen köpeğin ağzına ekmeği yaklaştırır fakat köpek yine de umursamaz. Bunun üzerine şöyle bir ses işitir: “Köpeğin kendisinden daha zahit olduğu kimseye yazıklar olsun!”.⁵⁷⁰ Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin dinde nasıl selamete ereceğini soran bir kişiye ise cevabı “mahlukattan tamah etmeyi kesmekle!” olmuştur.⁵⁷¹ Bu düşünce, Şâzelî sûfilerinin, sûfî olduklarından dolayı gelen yardımı kabul etmemelerine yol açmıştır.

Ebü'l-Abbâs el-Mürsî'nin birçok defa devlet yönetiminden gelen yardım tekliflerini kabul etmemesi de tarikatın bu konudaki tutumunu gösteren örnekler arasındadır. Bir gün kendisine gelen üst düzey iki devlet görevlisinin, bulunduğu zaviyeye gıda, kandil ve yağ gibi zaviyede ihtiyaç duyulan malzemeleri tedarik ederek yardımda bulunmak istedikleri aktarılmıştır. Kendilerinin bu zamanda sözü geçen kimseler olduklarını, istediği her yardımı her ay düzenli olarak karşılayabileceklerini belirtmişlerdir. Mürsî kendisi cevaplamadığı bu soruyu, zaviyede bulunan sûfilere defaatle sorduğu halde sûfiler de cevapsız kalırlar. Mürsî'nin sessiz kalarak yardım teklifini kibarca reddettiği gibi, bu kişilerin yanından ayrılmasından sonra onlara hiçbir şekilde muhtaç olmamak için dua ettiği aktarılmıştır.⁵⁷² Bir başka rivayette ise Mürsî'nin yaratılmışlara minnet etmekten daha fazla insanı izzetli kılan bir şey olmadığı söylediği belirtilmiştir.⁵⁷³

Kısaca, Şâzelî tarikatı üst yönetimle ilişki konusunda ılımlı bir tutuma sahip olduğu görülmüştür. İskenderî'nin çizdiği profile göre, bir sûfî şeyhi sûfilerin lehine olacak işleri görüşmek için üst yönetimden görevlilerle ilişki kurabilir, fakat devlet

⁵⁶⁸ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Murat Özel, “Şâzelî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sazeli> (Erişim tarihi: 15.06.2020).

⁵⁶⁹ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kara, “Mürsî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mursi> (Erişim tarihi: 15.06.2020).

⁵⁷⁰ İskenderî, *Letâif*, s. 190.

⁵⁷¹ İskenderî, *Letâif*, s. 190. Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin, halifesi Mürsî'den farklı olarak devlet yöneticileriyle sıklıkla görüştüğü bilinmektedir. Şâfiî fakihi İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262) ile görüşmek üzere Saidü's-süedâ Hangâhî'nda bulunduğu da kaydedilmiştir. Bu iki yaklaşımı birleştiren İskenderî, üst yönetimle ılımlı bir ilişkiyi benimsemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 141-143.

⁵⁷² İskenderî, *Letâif*, s. 189-190.

⁵⁷³ A.g.e., s. 190.

destekli tasavvufî kurumlardan mümkün olduğu kadar uzak durmalıdır. Siyasî ilişkilerdeki bu ılımlı tutum, Şâzelî tarikatının devletin müdahalesi olmadan sürdürülebilmesini ve aynı zamanda devletin koruma ve desteğinden de faydalanabilmesini sağlamıştır. Hem sosyal hem siyasî bir strateji barındıran bu yaklaşımın, Şâzelî tarikatının geniş bir coğrafyaya yayılma ve varlığını devam ettirme konusundaki başarısının önemli bir parçası olduğu belirtilmiştir.⁵⁷⁴ Hangâhlarda ise siyâsî himâyenin bir sonucu olarak bir üst maddede detaylı bir şekilde ele aldığımız çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Zaman zaman yöneticilerin siyasî hamlelerinin ve güç gösterilerinin bir parçası haline gelen hangâhlar, çoğu zaman da hangâh şeyhlerini baskı altında bırakmıştır. Üst yönetimle yaşanan anlaşmazlıklar ve çıkar çatışmaları sonucunda pek çok hangâh şeyhi görevinden azledilmiştir.⁵⁷⁵

Meşhur Mâlikî âlimi Abdullah el-Mağribî el-Menûfî'yi (ö. 749/1348), Alâeddin el-Konevî hangâhın şeyhliğini yaptığı sırada ısrarla hangâha davet etmiştir. Bu davete icabet göstermeyen Menûfî, buranın mübarek bir mekân olduğunu fakat sûfiler için vakfedildiğini, kendisinin ise sûfî olmadığı için burada kalmasının doğru olmayacağını belirtmiştir. Halbuki, Menûfî'nin dokuz yaşından beri Şeyh Süleyman et-Tenûhî eş-Şâzilî'nin tedrisinde ve hizmetinde bulunduğu kaydedilmiştir.⁵⁷⁶ Menûfî, muhtemelen hangâhta kalmayı kibarca reddetmek için böyle bir mazeret sunmuş ve “hangâhta kalan sûfilerden olmadığını” bu şekilde belirtmiştir.⁵⁷⁷ Şâzelî tarikatının konuya yaklaşımı göz önüne alındığında bu tutum anlaşılır olmaktadır. Nitekim, İbn Atâullah el-İskenderî'nin de Kahire'de çeşitli üst düzey kadrolarda fakih-müderris olarak çalıştığı ve devlet yetkilileriyle görüştüğü bilinmektedir. Bununla birlikte devletin maddî destekte bulunduğu tasavvuf kadrolarında yer almamıştır.⁵⁷⁸

İnsanlara tamah etmemenin vurgulanması, tarikatın mensuplarına karşı tutumunda, onlara bulundukları işleri devam ettirmeleri istenerek aksetmiştir. İbn Atâullah el-İskenderî, şeyhi Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin, kendilerine bir tüccar, zanaatkar veya ilim talebesi geldiğinde bu kişilerden, içerisinde bulundukları iş veya durumu bırakmalarını istemediğini aktarmıştır. Buna karşın herkesin Allah'ın

⁵⁷⁴ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 141.

⁵⁷⁵ Hangâh şeyhlerinin siyâsî sebeplerle görevlerinden azledilmelerine dair örnekler için tezin “Hangâh Şeyhlerinin Üst Yönetimle Yaşadıkları Sorunlar” başlığına bakılabilir.

⁵⁷⁶ İbn Hacer, *Dürer*, III, 98.

⁵⁷⁷ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 80.

⁵⁷⁸ Özel, *İbn Atâullah el-İskenderî*, s. 31.

kendisini ikamet ettirdiği konumda kalmasının doğru olduğunu ve kendilerinden ulaşacak hayrın, takipçilerini her halde bulacağı ifade edilmiştir.⁵⁷⁹ Benzer şekilde, Ebü'l-Abbas el-Mürsî de kendisine mürit olmak talebiyle gelen ve bu yolda kendisine engel olacağını düşündüğü ilmî kariyerini bırakma talebini ileten nâib ve müderrise, bunun gerekli olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine mürit, kalbi bu düşüncelerden arınmış olarak ayrılmıştır.⁵⁸⁰

Hangâhın kuruluş amacı ise, bunun aksine, sûfilerin iâşe ve ibâte masraflarının karşılanarak kendilerini tasavvufî meşgalelere vermeleri olmuştur. Öyle ki, başka bir mansıpta görevi bulunan kişinin hangâhta kalması hoş karşılanmamış, bu kişiler tespit edildikleri zaman hangâhtan uzaklaştırılmışlardır. Muhakkak hangâhta kalan sûfiler arasında hangâhta veya hangâh dışında çeşitli ücretli hizmetlerde bulunan veya mansıbı bulunan kişiler vardır. Fakat hangâh, sûfilerin yiyecek, içecek, maaş ve kalacak yer gibi bütün ihtiyaçlarını karşılamasıyla, tasavvufu bir nevi meslek haline getirmiştir. Şâzelî tarikatıyla bu anlamda da farklı noktalarda durmaktadır.

Tasavvufî bir kurumda yer alıp almamak, dış görünüşe sirayet eden bir veçheye sahip olmuştur. Şâzeliyyede tarikatın Melâmî neşvesini ifade eden bir tavır olarak, bir kişinin dış görünüşüyle sûfî olduğunun belirtilmemesi tercih edilmiş ve müritlerden belirli bir kıyafet giyilmesi istenmemiştir.⁵⁸¹ Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin güzel kıyafetler giyinmeyi tercih ettiği bilinmektedir. Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'yi dinlemeye gelen bir kişi, konuşma bittikten sonra Şâzelî'nin yanına giderek kıyafetlerini tutmuş ve güzel giyinmesini yadırgayarak bunun manasını sormuştur. Şâzelî ise karşısındaki sûfinin haşin kıyafetini tutarak, kendi kıyafetinin, insanlara muhtaç olmadığını ve kendisinde yardım edilmesini istemediğini; karşısındaki sûfinin kıyafetinin ise onun insanların yardımına muhtaç olduğunu ifade ettiğini söylemiştir.⁵⁸² Tarikatın tevekkül anlayışının bir uzantısı olan bu durum, hangâh sâkinlerinin tutumuyla yine farklılaşmaktadır. Hangâhta ikamet eden sûfiler, hangâh sûfisi olduklarını belirten belirli bir tarz kıyafet giymektedir. Hangâh şeyhi Alâeddîn el-Konevî'nin, (ö. 729/1328) şeyhlik görevinden ayrıldıktan sonra dahi sûfî olduğunu bildiren yün sarığını çıkarmadığından bahsedilmektedir.⁵⁸³ Sübkî (ö. 771/1370),

⁵⁷⁹ İskenderî, *Letâif*, s. 173, 304.

⁵⁸⁰ A.g.e., s. 170.

⁵⁸¹ Özel, *İbn Atâullah el-İskenderî*, s. 26.

⁵⁸² İskenderî, *Letâif*, s. 284.

⁵⁸³ İbn Hacer, *Dürer*, IV, 30-3.

hangâhta hak etmeden kalan kimselerin sadece giydikleri kıyafetle sûfilere benzediklerini, bu kıyafetle yalan söylediklerini belirtmiştir.⁵⁸⁴ Şüşterî (ö. 668/1269), hangâhlarda kalan sûfilere tasvif ederken onların “fukara hırkası” giydiklerini belirtmiştir.⁵⁸⁵

3.3. İbnü'l-Arabî'nin Hangâhtaki Yansımaları

Tasavvuf düşüncesini etkileyen isimlerin başında VI. ve VII. (XII. ve XIII.) yüzyıllardan itibaren marifet ve hakikat hakkındaki düşünceleriyle geniş bir etki yaratan meşhur sûfî müellif Muhyiddin İbnü'l-Arabî⁵⁸⁶ (ö. 638/1240) gelmiştir.⁵⁸⁷ İbnü'l-Arabî'nin eserlerine şerhler yazan meşhur takipçilerinden Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) ve Afifüddin Tilimsânî'nin (ö. 690/1291) de Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda konakladıkları kaydedilmiştir.

İslam dünyasının birçok kısmında olduğu gibi Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda da meşhur mutasavvıf İbnü'l-Arabî'nin etkili bir isim olduğu, görüşleri etrafında tartışmalar döndüğü anlaşılmaktadır. Hangâhta kalan kişiler arasında, düzenlenen meclislerde İbnü'l-Arabî'nin lehine taraf olan ve onu savunan kişilerin kaydına birçok defa rastlanılmıştır. Bu durum, İbnü'l-Arabî'nin hangâh çevresindeki etkisini göstermekle birlikte, genel tutumun bunun aksi yönünde olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Memlûkler döneminde yaşayan ve İbnü'l-Arabî'nin temel öğretisi olan vahdet-i vücûd teorisini reddeden isimlerin başında İbn Teymiyye ve İbn Haldun (ö. 808/1406) gelmiştir.⁵⁸⁸

Hangâh sâkinleri arasında İbnü'l-Arabî'nin takipçileri arasından en meşhur isimlerden Ekberiye mektebine mensup meşhur sûfî müellif Afifüddin Tilimsânî⁵⁸⁹ (ö. 690/1291) Kahire'ye geldiğinde arkadaşı ve hangâhın şeyhi olan Şemseddin el-Eykî'nin yanında, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda kalmıştır. Her ikisinin de İbnü'l-

⁵⁸⁴ Sübkî, *Müddü'n-niâm*, s. 96-97.

⁵⁸⁵ Şüşterî, *er-Risâletü's-Şüşterîyye*, s. 137.

⁵⁸⁶ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Mahmud Erol Kılıç, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî”, *DİA*.

⁵⁸⁷ Homerin, “Sûfiler ve Aleyhtarları”, s. 246.

⁵⁸⁸ Homerin, “Sûfiler ve Aleyhtarları”, s. 250-255. Öyle ki İbn Teymiyye bu düşünceyle savaşmayı, Müslümanlara saldırıan Moğollarla savaşmakla bir tutmuştur. İbn Haldun, İbn Teymiyye'den farklı olarak, vahdet-i vücûd düşüncesini savunmamakla beraber tasavvuf ilmini Müslümanların dinî hayatı ve hakiki mutluluğu için gerekli olduğunu düşünmüştür (bkz. Homerin, “Sûfiler ve Aleyhtarları”, s. 254).

⁵⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, “Afifüddin Tilimsânî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tilimsani-afifuddin> (Erişim tarihi 23.12.2019).

Arâbî'nin ekolünü benimsemiş oldukları belirtilmiştir.⁵⁹⁰ Eykî'nin İbnü'l-Arabî'nin öğrencisi Sadreddin el-Konevî'den burada ders aldığı kaydedilmiştir.⁵⁹¹

İbn Zağdân Ebü'l-Mevâhib Muhammed el-Mâlikî (ö. 882/1478) Tunus doğumlu olup sûfî, fakih ve edip sıfatlarıyla anılmıştır. Tunus'ta Arapça, fıkıh, mantık ve usûl gibi dersler almıştır. Daha sonra Kahire'ye geldiğinde İbn Hacer, Sehâvî gibi âlimlerden istifade etmiş ve bu süre zarfında Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ikamet etmiştir. Kahire'de ikamet ettiği süre boyunca kendisinden de çok sayıda âlimin ders aldığı aktarılmıştır. İbn Arabî'ye sevgi duyduğu belirtilen İbn Zağdân'ın çeşitli meclislerde sıklıkla onu savunduğu belirtilmiştir.⁵⁹²

Saîdü's-süedâ Hangâhı şeyhi Kerîmüddin Ebü'l-Kâsım Abdülkerim el-Âmülî (ö. 710/1310) Kahire ulemasının ileri gelenlerinden olduğu ve insanlar üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu ifade edilen biridir. Meşhur selefî âlimi Takiyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile aralarında ağır ifadelerin kullanıldığı büyük tartışma bir süre devam etmiştir. İbn Teymiyye'nin tasavvuf ehline karşı saldırgan ifadeleri neticesinde şikayetler artınca, hangâh şeyhi Âmülî, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda ikamet eden sûfîleri toplayarak kalabalık bir protesto düzenlemiştir. 707 (1307) yılında, meşhur Şâzelî şeyhi ve Mâlikî fakihi İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) ile Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın şeyhinin İbn Teymiyye'ye karşı tepki göstermek maksadıyla yanlarına beş yüz civarında kişinin de toplanmış olduğu büyük bir protesto tertip ettikleri aktarılmıştır. Bu topluluğun kaleye kadar yürüdüğü ve İbn Teymiyye'nin tarikat şeyhlerine dair söyledikleri hakkında Şâfiî kadısına itiraz ve şikâyetle bulundukları ifade edilmiştir. Mevcut durum kendisine iletilen Mâlikî kadısı Takiyyüddîn Ali İbnü'z-Zevâvî el-Mâlikî, bu olayın neticesinde İbn Teymiyye'nin Dimaşk'a gönderilmesine ve orada hapsedilmesine karar kılmıştır.⁵⁹³

Bu protestodan sonra dönemin kâdılıkudatı Bedreddin b. Cemâa Şeyh Âmülî'yi görevinden uzaklaştırmıştır.⁵⁹⁴ Görevden uzaklaştırılma olayı, İbn Teymiyye taraftarlarınca bir cezalandırma olarak görülmüştür. Görevden uzaklaştırılmasından

⁵⁹⁰ Safedî, *Vâfi*, XV, 250.

⁵⁹¹ Safedî, *Ayânü'l-asr*, IV, 235.

⁵⁹² Muhammed Mahfûz, *Kitâbü Terâcimi'l-müellifin et-Tûnisiyyîn*, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1994, II, 419.

⁵⁹³ Makrîzî, *Sülûk*, II, 418.

⁵⁹⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 50, 427; Safedî, *el-Vâfi*, XIX, 53-54; Safedî, *Ayânü'l-asr*, III, 133-134; İbn Hacer, *Dürer*, I, 180.

sonra Mısır'da halvete girdiği belirtilen Âmulî'nin, mevcut yönetim değişene kadar halvetten çıkmadığı aktarılmıştır. 709 (1309) yılında yönetimin değişmesiyle, kendisinin yerine getirilen Bedreddin b. Cemâa azledilerek Âmulî'nin görevine tekrar dönmesi sağlanmıştır.⁵⁹⁵

Eyyûbîler döneminde yaşayan ve dönemin tasavvuf düşüncesini etkileyen bir diğer önemli ismi ise, İbnü'l-Arabî'nin öğretilerinden haberdar olduğu kesin olmamakla birlikte şiirlerinde vahdet-i vücûd felsefesinin izleri bulunan “Sultânü'l-âşıkîn” lakabıyla anılan şair Ömer İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235) olmuştur. Çağdaşları tarafından dönemin en büyük şairi kabul edilen İbnü'l-Fârız Memlûkler dönemi Arap dili ve şiiri üzerinde de etki sahibi olmuştur.⁵⁹⁶ İbnü'l-Fârız aynı zamanda bir grup âlim ve sûfî arasında belirli tasavvuf görüşleri etrafında uzun süre devam eden bir tartışmanın öznesi olmuştur.⁵⁹⁷

Hangâh şeyhi Eykî, daha sonra perde arkasında farklı sebepler olsa da tasavvuf hakkındaki görüşlerinden dolayı şeyhlik görevinden azledilmiştir. Kendisinden sonra hangâha şeyhlik yapacak olan Takiyyüddîn İbn Bintü'l-Eazz, Eykî hangâhta şeyhlik görevini sürdürmekteyken vezir ve kâdılkudat olarak görev yapmaktadır. Hangâh meydanında düzenlenen bir meclise gelerek Eykî'yi, hangâh sûfîlerine “Sultânü'l-âşıkîn” olarak tanınan mutasavvıf-şair İbnü'l-Fârız'ın⁵⁹⁸ (632/1235) içinde hulûl⁵⁹⁹ düşüncesi barındırdığına inandığı kasidesini öğretmekle suçlamıştır. Eykî'ye karşı kötü sözler sarf ederek beddua etmiştir. Bu olayın akabinde Eykî Dımaşk'ta şeyhlik görevinden azledilmiştir. Yıllar sonra İbn Bintü'l-Eazz'a başka bir mecliste kendisine bu olay sorulduğunda ise bu yaptığından dolayı pişman ve tövbe-kâr olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 451.

⁵⁹⁶ Homerin, “Sûfîler ve Aleyhtarları”, s. 247.

⁵⁹⁷ A.g.e., s. 261-264.

⁵⁹⁸ İbnü'l-Fârız, coşkulu şiirleriyle dönemler boyunca hem pek çok övgüye hem de eleştiriye muhatap olmuştur. Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-fariz> (Erişim tarihi: 10.06.2020).

⁵⁹⁹ İlâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlamına gelen bir terim. İslam düşüncesinde Allah'ın yaratıklarına ve özellikle insanın bedenine intikal etmesi anlamında kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Hulûl”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hulul#2-islam-dusuncesinde-hulul>, (Erişim tarihi: 11.06.2020).

⁶⁰⁰ İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-enâm*, I, 70-73.

3.4. Medrese ve Hangâh

İslamî eğitim kurumları arasında hangâhın ribat ve medrese arasında bir konumu olduğu görülmektedir. Özellikle Memlûkler döneminde kurumların esnekliği ve geçişkenliği, mekânları ifade eden kavramlar da zaman içerisinde değişikliğe uğramasına sebep olmuştur. Eyyûbî ve erken Memlûk dönemlerinde hangâhlar, sûfilerin konakladığı mekânları ifade ederken ilerleyen dönemlerde medreseler ile ortak bir işlev görmeye başlamışlardır.⁶⁰¹ Kurumlara değil, hocalara ve okunan kitaplara göre değer biçilen eğitimde, ders alınan mekânın medrese, cami, mescit veya hangâh olmasının o dönemde yaşayan bir Müslüman için ayırt edici bir işlevinin olmaması muhtemeldir.⁶⁰²

Hangâh, zâviye ve medrese kurumları boyut ve odak noktası bakımından farklılaşsalar da Sünnî ideolojisini taşıma bakımından benzer kalmışlardır. Medresenin müfredatı İslam hukuku üzerine kurulmuşken, hangâhta tasavvuf öğretilerinin ve ritüellerinin öğretilmesi ön planda olmuştur. Bununla birlikte hangâhta belirli sûfî tarikatlarına özgü kurallar veya halvet gibi ritüeller uygulanması şart koşulmamıştır. Hangâhlarda kalan kişiler fıkıh, hadis ve diğer İslâmî ilimler dallarında eğitimlerine hangâh bünyesinde veya dışarda devam etmişlerdir.⁶⁰³ Medrese akîde ve fıkıh alanlarında yüksek düzeyde eğitim verirken medrese ile paralel bir kurum olan hangâh ise ibadet, tefekkür, dua ve ruhsal arınma alanlarında benzer bir işlev görmüştür.⁶⁰⁴

Biyografi bilgilerine rastladığımız hangâh şeyhlerinin neredeyse tamamının yüksek düzeyde ilmî birikime sahip oldukları görülmüştür. Bu mansıba tayin edilen kişilerin özellikle fıkıh bilgisi olarak muteber bir seviyeye sahip olmaları beklenmiştir. Nitekim hangâh şeyhlerinin birçoğu, hayatlarının farklı aşamalarında dönemin en yüksek şerî-ilmî mansıbı olan kâdılkudâtlık görevini de ellerinde bulundurmuşlardır. Hangâhın şeyhliğinde bulunan kişilerden Şemseddin Ebû Bekir Muhammed el-Makdisî (ö. 676/1277) Mısır'daki ilk Hanbelî kâdılkudâttır.⁶⁰⁵ İbn Bintü'l-Eazz (ö.

⁶⁰¹ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 42.

⁶⁰² Berkey, *The Transmission of Knowledge*, s. 50.

⁶⁰³ Homerin, "Saving Muslim Souls", s. 76-77.

⁶⁰⁴ Homerin, "Sûfiler ve Aleyhtarları", s. 248.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Îmâd, *Şezerât*, VII, 617; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 320-321; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVII, 537-538.

695/1295) Mısır'ın Şâfiî kâdilkudâtıdır.⁶⁰⁶ İbn Kâdi'l-Cebel (ö. 771/1370) Dımaşk'ın Hanbelî kâdilkudâtlığında bulunmuştur.⁶⁰⁷ Alâeddin el-Konevî (ö. 729/1328) hangâh şeyhliği görevinden sonra Dımaşk'ta Şâfiî kâdilkudâtlığıyla görevlendirilmiştir.⁶⁰⁸ Celâleddin Cârullah (ö. 782/1380) Hanefî kadılığı yapmıştır.⁶⁰⁹ Burhâneddin el-İbnâsî'ye (ö. 806/1399) birkaç defa kadılık teklifleri sunulduğu halde o reddetmiştir.⁶¹⁰ Şemseddin el-Harîrî (ö. 828/1424) Halep ve Kahire'de Şâfiî kadılığı yapmıştır.⁶¹¹ İbnü'l-Muhammera (ö. 840/1436) Dımaşk Şâfiî kâdilkudâtlığında bulunmuştur.⁶¹² Şemseddin el-Kâyâtî (ö. 850/1446) Şâfiî kâdilkudâtlığına tayin edilmiştir.⁶¹³ İbnü'n-Nakîb (ö. 922/1516) birkaç defa Mısır'ın kâdilkudâtlığına getirilmiştir.⁶¹⁴

Fernandes, Memlûk dönemi hangâhlarının sosyal hayata dönük veçhelerini incelerken, ulemâ-fukahâ ve sûfîler arasındaki bir gerilimden bahsetmiştir. Buna göre, hangâhlardaki geniş olanaklar ve sultanların desteği fakih ulemâyı rahatsız etmiş ve iki grup arasında rekabet doğuran bir ilişki ortaya çıkmıştır.⁶¹⁵ Fakat tezde ayrıntılı olarak bahsedilen sûfîlerin profilleri ve bir önceki paragrafta özet olarak verilen hangâh şeyhlerinin ilmî kariyerleri göz önüne alındığında bu çıkarıma hak vermek kolay olmamaktadır. Nitekim Fernandes'in örnek olarak verdiği kâdilkudat İbn Bintü'l-Eazz'ın Saîdü's-süedâ Hangâhı şeyhi Şemseddin Eykî'yi kovması olayında⁶¹⁶ dahi, İbn Bintü'l-Eazz'ın da bir sûfî olduğu ve daha sonra aynı hangâhta şeyhlik vazifesini üstlendiği bilinmektedir.⁶¹⁷ Ulemâ ve sûfîler arasında bir ayrımın olmadığını savunan Vincent Cornell, Kahire toplumunda oldukça sık karşılaşılan ve önemli bir sınıfı teşkil eden mutasavvıf âlimleri tabir etmek için “fakih sûfîler” kavramını kullanmıştır.⁶¹⁸

⁶⁰⁶ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 942.

⁶⁰⁷ İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-Cevheriye*, s. 491; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VIII, 376-377.

⁶⁰⁸ Safedî, *Ayânü'l-asr*, III, 285-290; İbn Hacer, *Dürer*, IV, 30-33; İbn Fazlullah, *Mesâlik*, IX, 207-210; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 399.

⁶⁰⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 477.

⁶¹⁰ İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, I/II, 212.

⁶¹¹ Malatî, *Neylû'l-emel*, IV, 185; Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VII, 43; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IX, 269; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, III, 360.

⁶¹² İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, III, 360.

⁶¹³ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmî*, VIII, 213; Tağriberdî, *en-Nücûm*, XV, 514.

⁶¹⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, X, 156.

⁶¹⁵ Fernandes, *Khanqah*, s. 99-100.

⁶¹⁶ A.g.e., s. 99.

⁶¹⁷ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 942.

⁶¹⁸ Cornell, *Realm of the Saint*, 67.

4. Tasavvufun Yaygınlaşmasında Hangâhın Etkisi

Eyyûbî ve Memlûk dönemleri Kahire'sinde kendilerinden önceki sûfî kurumlara göre çok farklı amaçlar için de işlevsel bir hale gelen hangâhlar sûfî ulemâyı, talebeleri, seyyâhları, hacıları ve çeşitli alanlarda uzmanlaşmış misafirleri ağırlamıştır. Geniş ve istikrarlı bir kurum olarak hizmet veren hangâhlar V. (XI.) yüzyıl itibariyle İslam şehirciliğinin alışılan ve önde gelen bir parçası olmuştur. Bu kurumlarda önde gelen mutasavvıflar ders vermiş, tasavvuf terbiyesinden geçmiş ve kendilerini çevreleyen pek çok kalabalık öğrenci gruplarıyla düzenli veya belirli bir plana dahil olmayan dersler yapmıştır.⁶¹⁹ Hangâhların işlevlerini Rızk üç başlıkta ifade etmiştir. Buna göre ilk olarak hangâhlar fıkıh mezhepleri, hadis, kıraat, tasavvuf gibi şerî ilimlerin tahsil edilmeleriyle ilmî bir merkez haline gelmişlerdir. İkinci olarak farklı diyarlardan seyahat eden ve kalacak yeri olmayan kişilere sığınak olmuşlardır. Üçüncü olarak ise çeşitli ilimlere dair barındırdıkları kitaplarla kültürel öneme sahip olmuşlardır.⁶²⁰

Tasavvufun VI. (XII.) yüzyıldan itibaren Mısır coğrafyasında yayılmasının sebeplerinden biri, farklı bölgelerdeki âlim ve sûfî gruplar için Mısır'ın güvenli bir bölge haline gelmesidir. Nitekim, Fars bölgesindeki sûfiler daha iyi yaşam koşullarını gözeterek, Mağribî sûfiler bölgedeki siyasî çatışmadan uzaklaşmak isteyerek, Endülüs'teki sûfiler “reconquista” (Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma) hareketinden kaçarak, Irak'taki sûfiler Bağdat'ın Moğol istilasına uğramasından sonra Mısır'a gelmişlerdir. Böylece Mısır, Eyyûbî ve Memlûk devletleri dönemlerinde istikrarlı ve güvenli bir ortam sunması sayesinde doğudan ve batıdan pek çok sûfî için tercih edilen bir bölge olmuştur.⁶²¹ Sosyo-politik durumun bunun için müsait olması ve kurumsallaşmış bir tasavvufî yapının halihazırda bulunması, bu büyük ölçekteki ve farklı kültürlerdeki sûfî gruplarının hareketliliğini ve Mısır'da tasavvufun daha fazla yayılmasını mümkün kılmıştır.⁶²²

Hangâhların kuruluşuyla birlikte tasavvufun ve sûfilerin şehir dışında konumlanmış inzivâ yaşamından ilmî ve sosyal yaşamın merkezine doğru hareket ettikleri ve sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geldikleri görülmektedir. Bu

⁶¹⁹ Omer, “From Mosques to Khanqahs”, s. 14-15.

⁶²⁰ Rızk, *Hankâvât*, I, 23.

⁶²¹ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 250.

⁶²² A.g.e., s. 250-251.

binalar ve sağladıkları imkânlar, artan sûfî nüfusunu ilim ve ibadetin bütünleştiği bir merkeze taşımıştır. Buna karşın, hangâhların giderek atan sûfî nüfusunu karşılayacak boyutta olmamalarının yanında, mutasavvıfların bir kısmı daha münzevî bir hayat yaşamak ve üst yönetimin denetimi altında olmamayı tercih etmiştir. Zaviyeler ise mütevazî binaları ve daha az kurumsallaşmış yapıları ile bu ihtiyaca karşılık vermişlerdir.⁶²³

Ekonomik olarak geniş imkânlar sağlayan Memlûk dönemi hangâhlarının birçoğunda ikamet eden sûfîlere günlük olarak yemek, ekmek, barınma, kıyafet imkânları sağlandığı gibi bayram günleri veya başka özel günler ve etkinlikler vesilesiyle çeşitli hediyeler ve bahşişler verilmiştir. Hangâhtaki çeşitli görevleri yerine getiren sûfîler ise ilave ücret alarak hangâh içinde kalmakla birlikte tüm geçimlerini sağlayacak maddî kazanca ulaşabilmişlerdir.⁶²⁴ Memlûk sultanlarının açtıkları yeni hangâhlar giderek daha geniş imkânlarla hizmet vermiş; kasap, su taşıyıcısı, fizikçi, mühendis ve mimar gibi fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak üzere çok çeşitli alanlarda görevliler istihdam edilmiştir.⁶²⁵ Bunun yanı sıra hangâh çevresindeki pazarda daha düşük vergi ücreti almak gibi geliştirilen bazı uygulamalar, hangâh çevresini ekonomik olarak cazip mekânlar haline getirmiştir.⁶²⁶

Hangâh sûfîleri, maddî olarak rahat imkânlara sahip oldukları gibi dış görünüşlerine de bu durumu yansıtmışlardır. Normalde sûfî kıyafeti olarak bilinen ve zühd yaşamını temsil eden yamalı veya yünlü kıyafetin yerine hangâh sûfîlerinin işlemeli kıyafetler giydikleri, güzel kokular sürdükleri ve değerli taşlardan yapılan pahalı tesbihler kullandıkları kaydedilmiştir.⁶²⁷ İbn Battuta, Kahire’de bulunduğu sırada hangâhların bu canlı yaşamı ve parlak imkânlarından etkilenmiştir:

“... işlerini yürüttükleri, kendilerine has ilginç bir düzenleri vardır. Tasavvuf yoluyla edep ve irfan sahibi olmuşlardır. Meselâ yemek konusunda şöyle yaparlar: hizmetçi sabahleyin gelir ve her derviş ona arzu ettiği yemeği açıklar. Yemek için toplanıldığı vakit herkesin önüne ekmekle, yalnız kendine ait ayrı bir kap içinde çorbası konulur. Dervişler günde iki öğün alır. Cuma gecesi tatlı verilir. Her birine yazlık ve kışlık elbise giydirilir. Kişi başına 20 ile 30 dirhem

⁶²³ Ephrat ve Mahamid, “The Creation of Sufi Spheres”, s. 201.

⁶²⁴ Homerin, “Saving Muslim Souls”, s. 69.

⁶²⁵ A.g.e., s. 70.

⁶²⁶ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 294.

⁶²⁷ Saîd, “Hânkâhât”, s. 1458.

arasında aylık bağlandığı gibi, çamaşırları yıkamak için sabun ve hamam parası, hattâ yakacağı kandilin yağı dahi verilir.”⁶²⁸

Meşhur seyyah İbn Battuta (ö. 770/1368) da Kahire’deki çok sayıdaki hangâhta buranın ehline has tasavvufî bir edep ve erkanın geliştiğinden bahsetmiştir. Hangâh sâkinlerinin beş vakit namazda hangâhta hazır bulunmaları gerektiğini, zikir için ise büyük kubbeli bir odada toplandıklarını, doğu tarzıyla kasideler okuduklarını aktarmıştır. Adetleri gereği düzenlenen meclislerde her bir sûfî kendi seccadesinin üzerine oturmaktadır. Sabah namazlarının akabinde Fetih, Mülk ve Nebe sûrelerini okuduklarını, sonrasında ise her bir sûfiye Mushaf cüzleri dağıtıldığı, herkesin bir bölümü okuması suretiyle Kuran’ın tamamının hatmedildiğini ifade etmiştir.⁶²⁹ İbn Battuta’nın Saïdü’s-süedâ Hangâhı’na uğradığı kaydedilmiştir.

Yolculuğa çıkan bir sûfinin hangâhtan çıkışı ve girişindeki erkandan bahsedilmiştir. Buna göre, yolculuğa çıkacak olan bir sûfî seccadesinin arkasına bir işaret çizer. Yolculuktan döndüğünde ise hangâhın girişinde oturur ve kapıdaki hizmetkârı kendisine izin verene kadar ne kimseye selam verir ne de kimseyle konuşur. Kendisine izin verildiğinde ise hizmetkârın arkasında içeri girer, seccadesini yerinden alır ve iki rekât namaz kılar. İçeri girmeden önce temizlenmiş ve abdest almış olması gerekir. Daha sonra ise şeyhe ve diğer sûfilere selam vermek üzere meclise katılır.⁶³⁰ Mısır bölgesinde bulunan⁶³¹ Şüşterî’nin betimlediği bu canlı manzara, hangâhlarda uygulanan edep ve erkanı gösteren önemli bir örnektir. İbn Battuta da Mısır bölgesindeki hangâhların düzenini ifade ederken benzer ifadeler kullanmıştır.⁶³²

Hangâhlara Ramazan ayında ekstra kandil ve yağ satın alınması için kullanılmak üzere belirli bir miktar ödeme yapıldığı kaydedilmiştir.⁶³³ Teravih namazı da kılınan hangâhlarda, özellikle bu ayın coşkulu ve ışıltılı geçtiği söylenebilir.⁶³⁴ Bütün bunlar hangâhtaki ritüellerin belli bir düzen ve intizam içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir.

⁶²⁸ İbn Battuta, *Rihle*, I, s. 204.

⁶²⁹ A.g.e., s. 204.

⁶³⁰ Şüşterî, *er-Risâletü’ş-Şüşteriyye*, s. 137-138

⁶³¹ Özel, *Hikâyem Ne Tuhaftır*, s. 194.

⁶³² İbn Battuta, *Rihle*, I, 204.

⁶³³ Fernandes, *Khanqah*, s. 93.

⁶³⁴ Abdülkerim, *Havânik*, 214-215.

Hangâhın halk nezdinde tasavvufun yaygınlaşmasını sağlayan en önemli nedenlerden biri de karşılaşılan zorlu durumlarda dua etmek ve bereket umulan dinî vecibeleri yerine getirmek için hangâhların öne çıkması olmuştur. Moğol istilas ve veba salgını korkusu, Memlûk halkının her tabakasından insanları korkutan sorunların başında gelmiştir.⁶³⁵ IX. (XV.) yüzyıl itibariyle veba salgını ve kuraklık gibi sorunların baş göstermesi üzerine hangâhlarda şeyhlerin öncülük ettiği dua meclisleri düzenlenmiştir.⁶³⁶ Bununla birlikte hangâhlarda sıklıkla hatmedilen *Sahîh-i Buhârî* zorlukların kalkması ve felaha erişilmesi için bir vesile olarak görülmüştür.

Soashan, Ortaçağ Kahire'sinin somut bir parçasını teşkil eden en dikkat çekici gelişmenin, geniş halk tabanında tasavvufa karşı artan ilgi olduğunu belirtmiştir.⁶³⁷ Hangâh sûfilerinin uyguladıkları bu düzen ve uygulamalar, halk için hayır ve bereket umulan faaliyetleri ifade etmesinin yanı sıra seyirsel bir görüntü oluşturmasıyla da alaka uyandırmış, tasavvufi uygulamaların ve sûfilerin toplumsal yaşamda görünürlüğünü artırmıştır. Hofer, Kahire'de tasavvufa olan ilginin ve tasavvufa dair pratiklerin yaygınlaşmasının, toplumun avam ve havas, elit ve elit olmayan her düzeyinde görüldüğünü, tasavvuf kültürünün yönetimden halkın her tabakasına kadar günlük hayatın içinde kullanımda olduğunu vurgulamıştır.⁶³⁸

Tasavvufun toplumun dinî yaşamında yaygınlaşması, hangâhların işlevlerinin kullanıcıların diğer ihtiyaçlarını da karşılayacak şekilde genişleyerek cami ve medrese kurumlarıyla benzer özellikleri geliştirmesine neden olmuştur. VI. (XII.) yüzyıl itibariyle kurumların mimarî tasarımlarını oluşturan eyvan, minber, minare, sebîl ve avlu gibi unsurlar cami, medrese ve hangâhlarda müşterek olarak görülmüş ve bu kurumları birbirinden ayırt etmek giderek zorlaşmıştır.⁶³⁹ Cami ve medreselerde icrâ edilen hutbe, cuma namazı ve ders verme gibi vecibeler hangâhlarda da yer aldığı gibi, hangâhlarda gerçekleştirilen zikir meclisleri de zaman içerisinde medrese programlarına dahil olmuştur. Özellikle IX. (XV.) yüzyıl itibariyle Kahire'deki çoğu cami ve medreselerde dahi düzenli olarak huzûr meclisleri icra edilmeye başlanmış ve bu meclislere fukahânın ve sûfilerin katıldıkları kaydedilmiştir.⁶⁴⁰ Ezher Camii'nde

⁶³⁵ Homerin, "Sûfiler ve Aleyhtarları", s. 244.

⁶³⁶ Fernandes, *Khanqah*, s. 106-107.

⁶³⁷ Soashan, "Sufism and the People", s. 10.

⁶³⁸ Hofer, *The Popularisation of Sufism*, s. 6.

⁶³⁹ Saïd, "Hânkâhât", s. 1457.

⁶⁴⁰ Fernandes, *Khanqah*, s. 106.

zikir meclisleri düzenlendiği⁶⁴¹ ve Akboğa Medresesi'nde bir grup sûfinin yaşadığı⁶⁴² buna dair kaydedilen örnekler arasındadır. Sûfî ritüellerinin ulemâ arasında yaygınlaşmasına dair bir diğer örnek ise, VIII. (XIV.) yüzyılda sabah namazlarının akabinde Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin virdinin ve sonrasında hizbinin okunduğu medreselerin varlığıdır.⁶⁴³

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nı ele aldığımızda, onun doğrudan halka hitap eden bir kurum olmasa da halkla irtibatı mümkün kılan bir esnekliğe sahip olduğu görülmektedir. Bunun en bariz örneklerinden biri, cuma günleri gerçekleşen ve geniş halk kitlelerinin dikkatini çeken merasimdir. Nitekim meşhur tarihçi Makrîzî'nin Kahire halkının en güzel adetlerinden biri olarak aktardığı bu gösterişli töreni izlemek ve katılmak için insanların cuma günleri her eyaletten geldikleri ve hangâh sûfîlerini izlemekten dolayı bereket ve hayır umdukları belirtilmiştir.⁶⁴⁴ Halk içinde tanınmalarını mümkün kılan belli bir tip kıyafete sahip olan⁶⁴⁵ hangâh sûfîlerinin cuma merasiminde sergiledikleri dikkat çekici tertip ve düzeni, gündelik vazifelerinin diğerlerinde de gösterdikleri söylenebilir. Nitekim Şüşterî (ö. 668/1269) hangâh sûfîlerinden bahsederken, geniş bir eyvanda pamuk veya keten seccadelerinin üzerine derviş hırkalarını giyerek oturduklarından bahsetmiştir. Yolculuğa çıkmak ve şehir içinde gezmek için de ayrı kıyafetleri olduğu ve gündelik hayattaki pek çok durum için kendilerine has bir terminolojileri olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁶

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın Eyyûbî ve Memlûk dönemleri boyunca rağbet gören bir kurum olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim birinci bölümde Kahire'ye gelen meşhur âlimlerin Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda konakladıkları ve burada dersler verdikleri görülmüştür. Bu iddiamızı destekleyecek başka örnekler de bulunmaktadır. Emirlik, vezirlik ve üstâdârlık görevlerini üstlenmiş olan Fahreddin Abdülgânî el-Ermenî (ö. 821/1418) yaşadığı dönemden çeşitli tarihçi müellifler tarafından yaptığı adaletsizliklerle, Müslümanların kanlarını dökmesiyle, mallarına el koymasıyla ve çeşitli zulümleriyle anılmıştır. İbn Tağrıberdî'nin ifadeleri, Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndan sonra fiziksel ve maddi avantajlara sahip pek çok hangâh inşa edilmiş

⁶⁴¹ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 54.

⁶⁴² Makrîzî, *Hıtat*, IV, 225.

⁶⁴³ İbn Battuta, *Rihle*, s. 51.

⁶⁴⁴ Makrîzî, *Hıtat*, IV, 729-730. Merasim hakkında detaylı bilgi için tezin “Hangâhtaki İlmî ve Sosyal Faaliyetler” kısmında, “Cuma Merasimi” başlığına bakılabilir.

⁶⁴⁵ İbn Hacer, *Dürer*, IV, 30-3; Sübkî, *Müddü'n-niâm*, s. 96-97; Şüşterî, *er-Risâletü's-Şüşteriyye*, s. 137.

⁶⁴⁶ Şüşterî, *er-Risâletü's-Şüşteriyye*, s. 137-138; Özel, *Hikâyem Ne Tuhaftır*, s. 185-186.

olsa da Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın görece daha kısıtlı imkânlarla sahip olmasına rağmen çeşitli sebeplerle halkın ve ulemânın bir kısmının nazarında ayrıcalıklı konumunu koruduğuna işaret etmektedir:

“... Onun, Müslümanların kanından ve malından haksız yere kazandığı çirkin maliyla medrese ve ribatlar inşa etmesine şaşıyorum. Onun yaptırdığı medreseler güzelliğin en uç noktasındalar, en yetkin işlemler, en büyük mermerler bu eserlerde görülür. Buna rağmen, bence, kalpler Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın dehlizinde, dağınık beyazlığı içerisinde, oranın devasa süslemeleri ve şaşaalı mermerlerinden çok daha fazla hoşnut olmaktadır. Bu durum nurlu kalp ve yüce fikir sahipleri tarafından inkâr edilemez.”⁶⁴⁷

Kalkaşendî ise Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndan şu şekilde bahsetmiştir;

“Kahire’de bulunan “Saîdü's-süedâ” olarak bilinen Salâhiyye Hangâhı -Allah kurucusunun ruhunu takdis etsin- Kahire’nin bütün gezen yıldızlarının kutbu, dolaşan feleklerinin merkezidir. Yolculuk yapan kimseler oraya yüklerini indirir, yolculuğa çıkacak kimseler orada yüklerini yerleştirir. Farklı şehirlere dağılmak onlara acı verir ve tekrar toplanma yerleri burası olur.”⁶⁴⁸

İbn Battuta, Saîdü's-süedâ Hangâhı'nı bütün hangâh ve zaviyelerin “parlayan yıldızı” olarak tanımlamış ve burada kalan kişilerden övgüyle bahsetmiştir:

“Burada kalan kişilere, halef ve selefin rızasını kazanmak üzere kimi görevler verilir. Buradaki işler kalplerinde sırlar ve ilahî nurlar bulunan fukarâ sûfiler tarafından gerçekleştirilir. Burada şeyhleriyle beraber hamd ve şükür içerisinde zikir çekerler, Rahman’ın meleklerinin sarmaladığı meclisler düzenlerler. Oraya her an rahmet iner, tarikat mensupları ve tahkik seviyesine ulaşmış kişiler ikamet eder. Misafirlere cömert davranırlar. Burada ikamet eden kişiler, saraylara tercih edilecek bir mutluluk veren hizmetçilikte gönüllü olmuşlar, böylelikle bulundukları bölgenin manevî olarak temizlemiş, yolcuların ve ziyaretçilerin hizmetinde bulunmuş ve başkalarını doyurarak kendilerini onlara tercih etmişlerdir.”⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ Tağriberdî, *en-Nücûm*, XIV, 154.

⁶⁴⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-aşâ*, XI, 367.

⁶⁴⁹ İbn Battuta, *Rihle*, IV, 321.

Divan-ı inşâ reisi, ünlü kadı, münşî, şair ve tarihçi İbn Abdüzzâhir⁶⁵⁰ (ö. 692/1293) *Teşrîfû 'l-eyyâm* isimli Sultan Kalavun'un (ö. 689/1290) hayatını anlattığı eserinde, 684 (1285) yılında Şeyh Şemseddin Muhammed el-Fârisî el-Eykî'nin Saîdü's-süedâ Hangâhî'nin meşîhatına getirilmesini ayrı bir başlık altında ele almıştır. İbn Abdüzzâhir'in bu başlık altında oldukça geniş bir şekilde ele aldığı tasavvuf bahsi, dönemin sûfilere olan bakış açısının ve yönetimin himayesinin arkasında yatan sebepleri göstermesi bakımından önem taşımaktadır. İbn Abdüzzâhir, kullar için en büyük ikramın peygamberler olduğunu ve Hazreti Muhammed'den sonra kesilen peygamberlik ve mucize olgularının, Allah'ın insanlığa karşı ihsan ve rahmetinin neticesinde evliyalara ve kerametleriyle devam ettirildiğini belirtmiştir. Onlar sayesinde duaların kabul olduğunu, zorlukların çözüldüğünü ve onlara tevessül edildiğini aktarmıştır. Daha sonra, tasavvuf yolunda üst makamlara erişen evliya ve meşâyihin ahlakî özelliklerinden, gündelik yaşamdaki hal ve hareketlerinden ve Allah'a müteveccih tutumlarından uzunca ve övgüyle bahsetmiştir.⁶⁵¹

Burada geçen ifadeler, Memlük döneminde yönetimin resmî bir tutum olarak duayı ve duası kabul edildiğine inanılan kişileri önelediğine işaret etmektedir. Sûfiler ise bu kısımda görüldükleri için yöneticilerin hem bireysel yaşatıları ve ahiret hayatları hem de devlet yönetimi için bereket ve hayır kapısı görülerek desteklenmişlerdir. Bu durum ise tasavvufî yaşamın toplum içindeki görünürlüğünü artırmış ve farklı coğrafyalardan sûfilerin burada toplanmasını sağlayarak tasavvufun yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Eyyûbî ve Memlük dönemi hangâhlarının öncüsü mesabesinde olan Zengî dönemi hangâhlarında da bu yaklaşımın izlerine rastlanmaktadır. Nûreddin Zengî, bir mecliste ulemâ, kurrâ ve sûfilerin desteklenmesi yerine bu birikimin askerî teçhizat için kullanılmasını tavsiye eden yardımcısına kızarak, zaferin ancak bu grupların yardımı ile kazanabileceğini ifade ettiği ve şu cevabı verdiği aktarılmıştır:

“Ben yatağında uyurken benim için hedeflerinden şaşmayan oklar atan insanların hakkını nasıl atacakları okların isabet edip etmeyeceği kişilere (askerlere) verebilirim? Üstelik bu kişilerin (âlim ve sûfilerin) beytü'l-mâl

⁶⁵⁰ Şahıs hakkında detaylı bilgi için bkz. Asri Çubukçu, “İbn Abdüzzâhir”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-abduzzahir>, (Erişim Tarihi 09.06.2020).

⁶⁵¹ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfû 'l-eyyâm*, s. 232-235.

üzerinde hakları vardır, onların hakkı olan şeyi nasıl bir başkasına verebilirim?”.⁶⁵²

Memlûk dönemi yöneticilerinin bir kısmı da tasavvufa yoğun bir ilgi duymuşlar ve çoğunluğunun bizzat takip ettiği ve desteklediği şeyhler olmuştur. Bu meyanda birçok zaviye ve hangâh açmışlar, sûfî kurumlarını desteklemişlerdir.⁶⁵³ Memlûk döneminde sultan ve emirlerin isimlerini taşıyan hangâhların kuruluşları, Memlûk dönemindeki diğer dinî kurumlar gibi üst yönetimin bireysel amaçlarıyla ilişkilendirilmiştir.⁶⁵⁴ Memlûk sultanlarının da hangâhlarda gerçekleştirilen merasimlere katılmaları, burada kalan kişileri ziyaret etmeleri ve dua temennisinde bulunmaları, sûfî geleneklerini dinî yaşamın daha öne çıkan bir parçası haline getirmiştir.⁶⁵⁵

Hangâhın yöneticilerin desteğini alması, hangâhta icra edilen zikir, ders ve hadis semâ meclisi gibi faaliyetlerin halka açık olması ve âlim-sûfilerin bu mekânda kalması, toplumunun sınıflarından yönetime, ulemâyâ ve halka aynı anda hitap edebilmesini sağlamıştır. Kaynaklarda geçen çeşitli ifadelerden hangâhların ilgi odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Hangâhın kapısında bekleyen görevlilerin, hangâhın kalabalık olduğu zamanlarda namaz kılmak üzere gelen fukahayı dahi geri çevirmek zorunda kaldıkları aktarılmıştır.⁶⁵⁶

Mısır'daki diğer hangâhların arasında Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kurduğu Saîdü's-süedâ Hangâhı, Eyyûbî dönemi boyunca sûfî hareketliliğinin başlıca merkezi olmuş ve gelecek kuşaklar için Sünnî İslam'ın savunucusu konumuna gelen Memlûkler için de prototip teşkil etmiştir.⁶⁵⁷ Saîdü's-süedâ Hangâhı'ndan sonra, Memlûk döneminde yönetici ve askerî kesimin himayesinde açılan hangâh sayıları giderek artmıştır. İki yüz yıl boyunca Memlûk sultanları ve emirleri Kahire ve Dımaşk'ta hepsi aynı anda işlerlikte olmasa da otuz beş hangâh açmışlardır. Bu hangâhlar, yüzlerce sûfiyi ağırlamış ve desteklemiştir.⁶⁵⁸ Hangâhlar aynı zamanda

⁶⁵² İbnü'l-Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, I, 136.

⁶⁵³ Fernandes, *Khanqah*, s. 96-97.

⁶⁵⁴ Berkey, *Knowledge*, 132-134.

⁶⁵⁵ Fernandes, *Khanqah*, s. 106.

⁶⁵⁶ Makrîzî, *Hitat*, IV, 740.

⁶⁵⁷ Homerin, “Sûfiler ve Aleyhtarları”, s. 249.

⁶⁵⁸ Homerin, “Saving Muslim Souls”, s. 69. Kahire'de inşa edilen hangâhlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Makrîzî, *Hitat*, II, 416-427; Fernandes, *Khanqah*, s. 20-47. Dımaşk'ta inşa edilen hangâhlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Nuaymî, *Dâris*, II, 141-143.

şehrin mimarî dokusunun önemli bir parçasını oluşturmuşlardır. Şehir içinde ve dışında inşa edilen hangâhlarda mimarî yapının giderek genişlediği, sûfî hücrelerine daha büyük bir alan ayrıldığı görülmüştür.⁶⁵⁹ Buna karşın hangâhların idarî işleyişi ve yönetimi cihetinden bir düşüş yaşandığı söylenebilir.⁶⁶⁰ Nitekim, ilerleyen dönemlerde hangâhlarda kalan kişi sayısının vakfiye şartlarında belirtilen sayıyı aşacak şekilde arttığını⁶⁶¹, hangâhlarda ehil olmayan kişilerin kaldığını⁶⁶² ve yönetim birimini ifade eden şeyhüşşüyûhluk makamının ayrıcalığını ve özelliğini yitirdiğini⁶⁶³ bahseden kaynaklara rastlanmıştır.

Memlüklerin siyasî, dinî ve ekonomik hayatlarının önemli bir parçası haline gelen hangâhlar, IX. (XV.) yüzyılın sonu itibariyle Memlüklerin düşüşüyle birlikte bu canlılığını yitirmiştir. Bu sebeplerle veba salgını Osmanlı devletinin saldırısı gibi ekonomiyi olumsuz etkileyen durumlar altında, diğer dinî kurumlara sağlanan yardımlar kısıtlanır veya tamamen kesilirken Memlük sultanları hala yeni hangâhlar inşa etmeye devam etmişlerdir. Buna karşın önceden hizmet vermeye devam eden hangâhlar boyut olarak küçülmüş veya medreselerle birleştirilmiş, sûfilere sağlanan hizmetler azaltılmıştır. Bazı hangâhlar harap olurken dinî görevlerde çalışan kişilerin ücretleri azaltılmış veya geciktirilmiştir. Toplum tarafından kabul gören ve önem verilen huzûr meclisleri ise hangâh ve hangâh dışındaki pek çok dinî kurumda icra edilmeye devam edilmiştir. Bu durum, daha küçük boyutta ve ekonomik kurumlar olan zaviyelerin bu dönemdeki artışının bir açıklaması olarak görülmüştür.⁶⁶⁴

Osmanlı yönetiminde hangâh veya medrese gibi eğitim kurumlarının inşası yerine cami, sebil, zaviye inşasına ağırlık verilmiştir. Hangâhların işlevli kalmamış ve hangâh nâzırları bu binaları farklı işlevler için kullanmaya başlamışlardır. Devlet kademesinde ayrıcalıklı bir görevi ifade eden şeyhüşşüyûh lakabı, tarikat şeyhleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Tarikatların kurumsallaşması ve gelişip yayılmasıyla, tarikat şeyhleri maddî imkânları da zayıflayan ve siyasî yönü ağır basan hangâh kurumundan ziyade siyasî müdahalenin oldukça sınırlı kaldığı ve eğitim

⁶⁵⁹ Fernandes, *Khanqah*, s. 108-110.

⁶⁶⁰ A.g.e., s. 110.

⁶⁶¹ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, I, 492.

⁶⁶² Makrîzî, *Huât*, IV, 730

⁶⁶³ A.g.e., IV, 729.

⁶⁶⁴ Homerin, "Saving Muslim Souls", s. 73.

programlarını kendilerinin oluşturabildiği kendi zaviye ve ribatlarında eğitim vermişlerdir.⁶⁶⁵

⁶⁶⁵ Fernandes, *Khanqah*, 111-113.

SONUÇ

Selçuklu veziri Nizâmülmülk ve Zengî hükümdarı Nûreddin Zengî'den sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî, ilim ve tasavvuf ehlini himâye etmeye ve devlet bütçesiyle kurumlarını desteklemeye devam etmiştir. Buna binaen, Kahire'nin ele geçirilmesiyle birlikte Sünnî ulemâyı destekleyen kurumlar kurmuş ve bunları geniş vakıflarla desteklemiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin teşebbüsüyle Mısır'da kurulan ilk hangâh Saîdü's-süedâ Hangâhı olmuş ve Eyyûbî devletinin sonuna kadar Mısır'daki tek hangâh olarak kalmıştır.

Selâhaddîn-i Eyyûbî hangâhın inşasında ve kurumsal yapısını oluşturma sürecinde Zengî kumandanı Nûreddin Zengî'nin izlerini takip etmiştir. Suriye'de kadınlar ve erkekler için hemen her şehirde çok sayıda hangâh açan Nûreddin Zengî, farklı şehirlerden gelen sûfilere himâye etmiştir. Emeviyye Camii'nin yanında yer alan ve Dımaşk'ın en büyük ve meşhur hangâhı olan Sümeysâtiyye Hangâhı'nı, Suriye bölgesindeki hangâhları ve sûfilere denetleyecek meşihatüşşüyûh mansıbı için merkez olarak belirlemiştir. Bu anlamda ilk kez kullanılan şeyhüşşüyûhluk mansıbı için Şâfi mezhebine ve Eşârî itikada sahip, fakih ve sûfi aile üyeleriyle tanınan Hameviyye ailesinin bir üyesini seçmiştir.

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda da aynı yöntem takip edilmiş, vakfiyede Şâfi ve Eşârî sûfilere hangâha kabul edilmesi istenmiş ve aynı aileye mensup bir âlim-sûfi şeyhüşşüyûh olarak tayin edilmiştir. Şeyhüşşüyûh mansıbı yaklaşık 129 yıl boyunca Saîdü's-süedâ Hangâhı bünyesinde kalmış, daha sonra ise Kahire dışında yer alan Siryâkus Hangâhı'na, hangâhı inşa eden Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn (ö. 741/1342) tarafından aktarılmıştır. Şeyhüşşüyûhlar, tüm günlerini hangâhta geçirmek zorunda olmadıkları gibi başka mansıpları da aynı anda ellerinde bulundurabilmişlerdir. Hangâh şeyhleri, hangâhtaki idarî işler, hangâha gelen kişilerin onaylanması, buradaki sûfilere eğitim ve terbiyesi, huzûr meclislerini ve ders vakitlerini yönetmek gibi görevlerden mesul olmuşlardır. Hangâhta şeyh olarak görevlendirilen kişilerin hemen hepsinin yüksek derece fıkıh bilgisine sahip âlimler olduğu ve önemli bir kısmının hayatlarının farklı aşamalarında dönemin en yüksek ilmî mansıbı olan kâdılkudâtlık görevinde bulunduğu görülmüştür. Hangâh şeyhlerinin ataması bizzat sultan tarafından gerçekleştirilmiştir. Şeyhlerin, üst

yönetimden hangâha ziyarete gelen kişileri ağırladıkları sahneler rastlanmıştır. Hangâh şeyhleri üst yönetimle doğrudan irtibat halinde olmuşlardır.

Hangâha hamam, sebil, fırın ve mutfak bölümleri dahil edilmiş, ilerleyen dönemlerde mezarlık ve minare de eklenmiştir. Hangâh geniş vakıf gelirleriyle desteklenmiş ve burada kalacak kişilerin iâşe ve ibâte masrafları, kıyafet, temizlik malzemeleri ve seyahat masrafları karşılanmıştır. Hangâhta belli bir ücretle çalışan ve hangâh içindeki pek çok vazifeyi yerine getiren yine bizzat hangâhta ikâmet eden sûfiler olmuş ve bu hizmetlerinden ötürü ücret almışlardır. Hangâh dışında da müderrislik veya naiblik gibi ilmî veya yağ satıcılığı gibi ilmî olmayan çeşitli mesleklerle meşgul olan sûfiler yer almıştır. Bununla birlikte, hangâhta konakladığı veya ikâmet ettiği tespit edilen sûfilerin hemen hepsinin başta fıkıh ve hadis olmak üzere çeşitli ilim dallarında eğitim aldıkları ve hangâhta kaldıkları süre boyunca da hangâh içinde veya farklı kurumlardaki ilmî faaliyetleri takip ettikleri tespit edilmiştir. Sûfilerin hangâha kabul edilmesi için belirli şartları taşımaları gerekmiştir.

Hangâh içinde tasavvufî eğitim ön planda olmuş, burada kalan kişilerin ruhî arınmaya, ibadete ve zikre yoğunlaşmalarına uygun ortam sağlanmıştır. Kuran tilavetini, zikri ve kaside okunmasını kapsayan huzûr meclisleri; tanınmış mutasavvıfların kitaplarından belirli parçalar okunarak yapılan dersler ve sûfilere ait hücrelerde halvete çekilme olanağı hangâhın tasavvufî eğitime dair başlıca imkânlarını oluşturmuştur. Bu meclisler hangâh dışına da açık olmuş, biyografilerinde bu meclislere düzenli olarak katıldığı belirtilen pek çok âlimin ismine rastlanmıştır. Bunun dışında hangâhta İslamî ilimlerin çeşitli dallarına dair eğitim sürekli olarak devam etmiştir. Hangâha gelen âlimler kendi ihtisas alanlarına göre burada hadis ve fıkıh ağırlıkta olmak üzere meclisler düzenlemişler ve yoğun bir taleple karşılaşmışlardır. Farklı şehir ve bölgelerden âlimler, hangâhta kaldığını haber aldıkları tanınmış bir âlimi görmek, sohbetinde bulunmak veya belirli bir kitaptan icazet almak üzere hangâha gelmişlerdir. Benzer şekilde hangâhta şeyhlerinin derslerinde bulunmak ve kitaplarını okumak üzere hangâha seyahat edilmiştir. Hangâhta belirli bir program dışında ders yapılabilmesi büyük bir imkân sağlamış, kalabalık hadis semâ meclisleri için bu mekân tercih edilmiştir. Kayıtlardan bu derslere kadınların da katıldığı görülmüştür. Hadis meclisleri arasında özellikle *Sahîh-i Buhârî* hatmine önem verildiği ve sıklıkla gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın kütüphanesinin ayrı bir ilmî merkez olarak teşekkül ettiğini söylemek mümkündür. Hangâhta kalan kişiler burada kitap telifi ve istinsahı ile meşgul olmuşlardır. Tasavvuf dışında fıkıh, hadis, şehir tarihi, tefsir ve edebiyat gibi farklı alanlarda kitaplar bulunduran bu kütüphaneden faydalanmak üzere pek çok kişi ziyaret etmiş, yazmış oldukları kitaplarını tamamlamak üzere hangâha gelmiş ve farklı coğrafyalardan âlimler kitaplarını hangâh kütüphanesine bağışlamışlardır. Endülüslü tarihçi ve edip Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in, telif ettiği kitapları "ilim ehline vakfedilmesi" kaydıyla Saîdü's-süedâ Hangâhı'na göndermesi bunun için güzel bir örneklik teşkil etmektedir.

Saîdü's-süedâ Hangâhı'nda bir dönem her hafta düzenlenen cuma merasimi olmak üzere yapılan etkinlik ve zikir meclisi veya diğer faaliyetler bir nizam içerisinde ve kurallar dahilinde gerçekleştirilmiştir. Tasavvuf adabına göre bir düzen oluşturulmuştur. Hangâh sûfileri pahalı tesbihler ve nakışlı elbiseler giymiş, halk içinde kıyafetleriyle tanınmışlardır. Burada kalan kişilere hayır ve bereket getirecekleri umuduyla yaklaşılmıştır. Dolayısıyla, üst yönetimden ve halktan pek çok kişi hangâhı ve sûfileri sıklıkla ziyaret etmiştir. Ulemâ da aynı şekilde burada ikamet eden kişilerle sohbet etme veya ders alma maksatlarıyla görüşmüştür. Halkın ayrıca hangâhın kabristanına da özel bir ilgisi olmuş, burada defnedilen kişilere ve burada defnedilmeye kıymet vermişlerdir.

Hangâhtaki genel intizama ve kurallara uymayan kişiler için çeşitli ceza uygulamaları bulunmaktadır. Hangâh şeyhinin vazifesini zamanında veya düzenli bir şekilde yerine getirmediği için sûfiler tarafından sultana şikâyet edilerek ikaz edilmesinin veya azledilmesinin sağlandığı örneklerle rastlanmıştır. Hangâhta kısa veya uzun süreli ikamet eden her sûfînin buradaki huzur meclisleri ve şuhûd derslerinden oluşan tasavvuf vazifelerine katılması şart koşulmuştur. Bu meclislerde yoklama alınmış, gelmeyen kişilerin günlük yemeğinden eksiltmek sûretiyle ceza verilmiştir. Hangâhta sürekli olarak ikamet eden sûfilerin ayda beş gün ailesiyle vakit geçirmek üzere onların yanında kalmalarına müsaade edilmiştir.

Hangâhta çok çeşitli bölgelerden gelen, farklı ilgi ve uzmanlık alanlarına sahip, farklı yaş aralıklarında sûfiler kalmıştır. Çoğunluğunun ilmî kariyere sahip olduğu hangâh sâkinleri arasında hattatlar, şairler, ok ustaları, kaside söyleyen kavvâller ve farklı zanaat alanlarında uzmanlığı olan kişiler bulunmuştur. Yine

hangâhta kalan sûfiler arasında fıkıh, hadis, kalam, mantık, tıp ve coğrafya gibi farklı alanlarda tanınan ve eser vermiş âlimler yer almıştır. Hangâhtaki bu çeşitlilik ve milletler arası düzen, hangâhta kalan kişilere ilmî paylaşım imkânı tanınmasının yanı sıra sosyal ve kültürel olarak da büyük bir çeşitlilik gösteren bir toplulukla bir arada olma fırsatı sunmuştur.

Hangâhın işleyişinde ekonomik, idarî veya kişilerden kaynaklanan sebeplerle sorunlar da çıkmıştır. Nil nehrinin taşması, kuraklık gibi doğal sorunlar veya ilerleyen yıllarda görülen Moğol saldırısı ve Osmanlı tehdidi gibi sebeplerle gerçekleşen ekonomideki gerileme, hangâh vakıflarına da yansımış ve bu dönemlerde Saîdü's-süedâ Hangâhı'nın bazı imkânlarında kısıtlamalar yapılmıştır. Bu gibi durumlarda hangâh sâkinleri sultana sıklıkla şikâyetle bulunmuştur. Hangâhın sunduğu geniş imkânlar buraya çok sayıda kişinin gelmesine neden olmuş ve vakfiyede belirlenen sayının çok üstünde kişinin hangâhta kalması önemli bir sorun oluşturmıştır. Dönemin ulemâsı, hangâhta kalmalarını uygun görmediği kişilerden rahatsızlıklarını dile getirmişler; onları tembel, obur, rahatlık peşinde ve sûfilerin sahip olduğu ayrıcalıkları yaşamak isteyen kişiler olarak tavsif etmişlerdir. Bu sorunun yaşandığı dönemlerde hangâha yeni bir nâzır tayin edilerek hangâhta kalmaması gereken kişiler tespit edilerek cezalandırılmış ve hangâhtan uzaklaştırılmıştır.

Hangâhın üst yönetimle doğrudan bir ilişkisi olması özellikle hangâh şeyhlerinin birtakım problemler yaşamalarına sebep olmuştur. Sultan, vezir veya nâzırlarla yaşadıkları sorunlardan dolayı görevlerinden azledilen hangâh şeyhlerine rastlanmıştır. Özellikle hangâhın üst yönetimle bu şekilde bir ilişkiye sahip olmasından ötürü hangâhta görev almak veya kalmak istemeyen sûfi âlimlere rastlanmıştır. Buna örnek olarak Şâzeli tarikatı mensupları zikredilebilir. Şâzelî tarikatı, özellikle meşhur Şâzelî şeyhi İbn Atâullah el-İskenderî'nin irşadıyla geniş kitlelere hitap etmiş ve Mısır'ın en yaygın tarikatı haline gelmiştir. Bölgedeki tasavvuf yaşantısını büyük ölçüde etkileyen iki oluşum olarak hangâh ve Şâzeliyye tarikatı, birbirleriyle bazı temel yönlerden ayrılmıştır. Şâzeliyye mensupları hangâh sûfilerinin aksine üst yönetimle ilişkilerinde daha mesafeli bir tutuma sahip olmuşlar, meslekî yaşantılarını devam ettirmişler ve dışardan sûfi olduklarını belli edecek bir tutum sergilememişlerdir.

Saîdü's-süedâ Hangâhı, yüzyıllar boyunca farklı ihtisas ve ilgi alanlarına sahip binlerce âlim-sûfinin sürekli bir akış içerisinde doldurup boşalttığı, milletlerarası ilmî ve tasavvufî bir merkez olmuştur. Hangâh, Eyyûbî ve Memlûk dönemleri boyunca bünyesinde barındırdığı imkânlar ve çeşitli faaliyetleriyle toplumun farklı kesimlerine hitap edebilme imkânına sahip olmuş, böylece tasavvuf pratiklerinin toplumsal yaşantıda görünürlüğünü artırmada ve tasavvufun ulemâ, halk ve yönetici sınıfı nezdinde yaygınlaşmasında önemli bir katkı sunmuştur.

Medreseler ile paralel kurumlar olarak hizmet veren hangâhların zamanla işlevlerinin birbirine yakınlığı tespit edilmiştir. İlmiye sınıfına hitap ettiği için ilmî boyutu başından beri var olan hangâhlara, Memlûkler döneminde düzenli dersler eklenmiş ve müderrisler atanmış, dört fikhî mezhebin derslerini aynı anda barındıran hangâhlar inşa edilmiştir. Bununla birlikte özellikle IX. (XV.) yüzyıl itibariyle düzenli olarak huzûr meclislerinin icra edildiği veya meşhur mutasavvıfların hizblerinin okunduğu medreselere rastlanmıştır. İlmi ve tasavvufî hayatın bir ölçüde birleştiğini gösteren bu örneklerden hareketle, dönemin âlimleri her iki alanda ihtisas sahibi olmaları sebebiyle “âlim-sûfiler” olarak adlandırılmıştır.

Bu tezde, Eyyûbî ve Memlûk dönemleri boyunca ilmî ve tasavvufî çevreye hizmet vermiş Saîdü's-süedâ Hangâhı hakkında hangâhın fiziksel özellikleri, idarî yapısı, kadrosu, kullanıcıları, faaliyetleri, sorunları ve ilmî, sosyal ve siyasî hayata etkisi göz önünde bulundurularak ulaşılan sonuçlar aktarılacak istenmiştir. Kurumun yapısı, işletimi ve sâkinleri hakkında daha detaylı ve tatmin edici bir bilgiye ulaşmak amacıyla tek bir hangâh üzerinde çalışmak tercih edilmiştir. Bununla birlikte Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde hangâhın etkisini görmek, tasavvufun yayılış sürecini izlemek ve âlim-sûfî hareketliliğini takip edebilmek için daha geniş kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu dönemlerde açılan hangâhların tek tek çalışılması, medreseler, ribatlar ve diğer kurumlarla yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, dönemin tasavvuf düşüncesinin mümkün olduğunca şekillendirilmesi ve hangâhlarda kalan kişilerin tespit edilmesi, Eyyûbî-Memlûk dönemleri hangâhları hakkında daha sağlıklı yorumlar yapmaya yardımcı olacaktır. Mısır topraklarındaki diğer hangâhlar hakkında benzer çalışmaların yapılması hangâhların kullanıcı profilini görmek, kurumun gelişimini takip etmek ve toplum üzerindeki etkisini ölçmek için gereklidir. Dönemin diğer kurumları olan medrese ve camiiler ile hangâhların ilmî faaliyetlerini, maddî gelirlerini ve maaş dağılımlarını karşılaştırmalı olarak çalışmak, kurumların etkisini

ve sosyal konumlarını göstermesi bakımından faydalı olacaktır. Bunun yanında İslam coğrafyasında hangâhların yayılma süreci, farklı bölgelerdeki hangâhların nitelikleri, birbirlerinden ayrıldıkları özellikler ve farklı milletlerden âlim-sûfîlerce ziyaret edilmelerine dair kapsayıcı çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu alanlarda yapılan çalışmalarla toplumun farklı kesimleri üzerinde etkili bir kurum olduğunu düşündüğümüz hangâhlar hakkında aydınlatıcı bilgiye ulaşarak, farklı alanlarda yapılan çalışmalara da katkı sağlamak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdülkerim, Devlet Abdullah, “el-Havânik fî Mısır fi’l-asrayni’l-Eyyûbî ve’l-Memlûkî”, Doktora Tezi, Mekke: Umm al-Qura University.

Arnaût, Abdülkâdir, *Cemheratü’l-eczâi’l-hadîsiyye*, Riyaz: Mektebetü’l-abîkân, 2001.

Aynî, Ebû Muhammed Ahmed b. Musa (ö. 855/1451), *İkdü’l-cüman fî târihi ehli’z-zaman: el-asrû’l-Eyyûbî* (nşr. Mahmud Rezzak Mahmud), Kahire: Dârü’l-kütüb ve’l-vesaiki’l-kavmiyye, 2010.

Aynî, Ebû Muhammed Ahmed b. Musa, *İkdü’l-cüman fî târihi ehli’z-zamân: asru selâtîni’l-Memâlik* (nşr. Muhammed Muhammed Emin), Kahire: el-Hey’etü’l-Misriyyetü’l-âmme li’l-kitâb, 1982.

Berkey, Jonathan P., “Mamluk Religious Policy”, *Mamluk Studies Review*, 11 (2009), s. 7-22.

Berkey, Jonathan P., *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: a Social History of Islamic Education*, Princetone: Princetone University, 1992.

Berkey, Jonathan P., “Popular Culture Under the Mamluks: A Historiographical Survey” *Mamluk Studies Review*, 9 (2005), s. 133-147.

Böwering, Gerhard ve Melvin-Koushki, Matthew, “Kānaqāh”, *Encyclopædia Iranica*, 2010, <https://iranicaonline.org/articles/kanaqah> (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2020).

Câmî, Ebû’l-Berekât Abdurrahman b. Ahmed (ö. 898/1492), *Nefehâtü’l-üns min hadarâti’l-kuds* (nşr. Mehdi Tevhidipûr), Tahran: Kitâbfurûş-i Mahmûdî, 1947.

Chamberlain, Michael, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus: 1190-1350*, Cambridge: Cambridge University, 1994.

Chamberlain, Michael, “The Crusader Era and the Ayyûbid Dynasty” *The Cambridge History of Egypt -Volume One Islamic Egypt (640-1517)-* (ed. Carl F. Petry), Cambridge: Cambridge University, 1998.

Christie, Niall, “Reconstructing Life in Medieval Alexandria from an Eight/Fourteenth Century Waqf Document”, *Mamluk Studies Review*, 7 (2004), s. 163-189.

Constable, Olivia Remie, *Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Cornell, Vincent J., *Realm of the Saint: Power and Authority in Moroccan Sufism*, Austin: University of Texas Press, 1998.

Cûmânî, Saîd Dâmin, “Mektebetü’l-Hangâhi’s-Sümeysâtiyye bi-Dımaşk hilâle’l-ahdeyni’l-Eyyûbî ve’l-Memlûkî”, *Journal of Islamic Manuscripts* 8 (2017), s. 376-343.

Çağrııcı, Mustafa, “Seyahat”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyahat> (Erişim Tarihi: 15.08.2020).

Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali (ö. 946/1540), *Tabakâtü’l-müfessirîn*, Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmiyye.

Dernika, Muhammed Ahmed, *Mu‘cemu a’lâmi şuarâi’l-medhi’n-nebevî*, Trablus: el-Müessesetü’lhâdise li’l-kitâb, 2006.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü’l-Kâsım Şehabeddin (ö. 665/1268), *Kitâbü’r-ravzateyn fî ahbâri’d-devleteyn en-Nûriyye ve’s-Salâhiyye* (nşr. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire: Matbaatü’l-cenne, 1956.

Elisseeff, Nikita, *Nureddin Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Tepms Croisades (511-569 H./1118-1174)*, Damas, 1967.

Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddin Zekerıyya (ö. 926/1520), *Fethü’l-bâkî bi-şerhi Elfiyyeti’l-Irakî* (nşr. Senâullah ez-Zâhidî), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999

Ephrat, Daphna ve Mahamid, Hatim, “The Creation of Sufi Spheres in Medieval Damascus (mid-6th/ 12th to mid-8th/14th centuries)”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 25 (2015), s. 189-208.

Fâsî, Ebü't-Tayyîb Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mekkî (ö. 832/1429), *el-İkdü's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn* (nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.

Fâsî, Ebü't-Tayyîb Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mekkî (ö. 832/1429), *Zeylû't-takyîd fî ruvâtî's-sünen ve'l-esânîd* (nşr. Kemâl Yusuf el-Hût), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.

Fernandes, Leonor E., “Mamluk Architecture and the Question of Patronage”, *Mamluk Studies Review*, 1 (1997), s. 107-121.

Fernandes, Leonor E., *The Evolution of a Sufi Institution in Mamluk Egypt: The Khanqah*, Berlin: Klaus Schwarz, 1988.

Frenkel, Yehushua, “Political Aspects of Islamic Religious Endowment (awqaf): Saladin in Cairo (1169-73) and Jerusalem (1187-93)”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1 (1999), s. 1-20.

Gilbert, Joan Elizabeth, “The Ulama of Medieval Damascus and the International World of Islamic Scholarship”, (Doktora Tezi, University of California-Berkeley), California 1977.

Görgün, Tahsin, “İslam Kültür Birliği ve Sünnet”, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu-2001*, TDV Yayınları: Ankara, 2003, s. 35-47.

Görmez, Mehmet, “Tahrîc”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahric--hadis> (Eriş. tar. 15 Aralık 2019).

Hâfız, Muhammed Mutî, *el-Hankâhu's-Sümeysâtiyye bi Dimaşk el-medresetü's-sûfiyye*, Beyrut: Darü'l-Beyrûtî, 2006.

Hallenberg, Helena, “The Sultan Who Loved Sufis: How Qaytbay Endowed a Shrine Complex in Dasuq”, *Mamluk Studies Review*, 4 (2000), s. 147-167.

Hammûde, Tâhir Süleyman, *Celâleddîn es-Suyûtî asruhu ve hayatuhu ve âsâruhu ve cuhûduhu fî'd-dersi'l-lugavî*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1989.

Herevî, Ebû İsmail Hâce Abdullah Ensârî (ö. 481/1089), *Tabakâtu's-sûfiyye* (nşr. Abdülhay Habîbî Kandehârî), Kâbil: Encümen-i târih, 1962.

Hodgson, Marshall G. S., *İslam'ın Serüveni* (çev. Berkay Ersöz), I-III, İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2017.

Hofer, Nathan, *The Popularisation of Sufism in Ayyubid and Mamluk Egypt 1173-1325*, Edinburg: Edinburg University Press, 2015.

Hofer, Nathan, “The Origins and Development of the Office of the “Chief Sufi” in Egypt, 1173-1325”, *Journal of Sufi Studies*, 3 (2014), s. 1-37.

Hoffman, Valerie; de Jong, Frederick ve Radtke, Bernd, *Islamic Mysticism Contested: Thirteen Centuries of Controversies and Polemics*, Leiden: Brill, 1999.

Homerin, Th. Emil, “Memlûklar Dönemi Mısır’ında Sufiler ve Tasavvuf Aleyhtarları” (çev. Salih Çift), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2002), s. 243-264.

Homerin, Th. Emil, “Reflections on Arabic Poetry in the Mamluk Age”, *Mamluk Studies Review*, 1 (1997) s. 63-89.

Homerin, Th. Emil, “Saving Muslim Souls: The Khanqah and The Sufi Duty in Mamluk Lands”, *Mamluk Studies Review*, 3 (1999), s. 59-84.

Humphreys, R. Stephen, “Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenth Century”, *Mamluk Studies Review*, 2 (1998), s. 1-17.

İbn Abdüzzâhir, Muhyiddîn Ebü'l-Fazl Abdullah (ö. 692/1292), *Teşrîfû'l-eyyâm ve'l-usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr* (nşr. Murad Kâmil), Kahire: Vizâretü's-sekâfe ve'l-irşâd, 1961.

İbn Battuta, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah (ö. 770/1368), *Rihletu İbn Battuta* (nşr. Abdulahadi Tazi), Rabat: Akademiyetü'l-memleketi'l-Mağribiyye, 1997.

İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyin Ahmed (ö. 614/1217), *Rihletu İbn Cübeyr*, Beyrut: Dâru sâdır, 1964.

İbn Dokmak, Sârimüddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir (ö. 809/1407), *Nüzhetü'l-enâm fî târihi'l-İslâm 628-659 h. / 1230-1261 m.* (nşr. Semîr Tabbâre), Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.

İbn Fazlullah, Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-ebsâr fî memâlikü'l-emsâr* (nşr. Fuad Sezgin), Kahire: Institut Français d'Archeologie Orientale, 1985.

İbn Hacer el-Askalânî, Ali b. Muhammed (ö. 852/1449), *ed-Dürrerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine* (nşr. Subhi Reşad Abdülkerim), I-V, Beyrut: Dâru'l-cîl, 1993.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali (ö. 852/1449), *İnbâü'l-gumr bi ebnâi'l-umr fî't-târîh* (nşr. Hasan Habeşî), Mısır: Meclisü'l-alâ li's-şüûnü'l-İslâmiyye, 1966.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali (ö. 852/1449), *el-Mecmaü'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres* (nşr. Yusuf Abdurrahman Mar'aşli), Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1992.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali (ö. 852/1449), *Ref'ü'l-isr an kudâti Mısır* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1998.

İbn Hadîde, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Ensârî (ö. 783/1381), *el-Misbâhü'l-mudî fî küttâbi'n-nebiyyi'l-ümmî (s.a.v) ilâ müluki'l-arz min Arabi ve Acemi* (nşr. Muhammed Azîmüddîn), Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1985.

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut: Dâru sâdır, 1978.

İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî (ö. 930/1524), *Bedâi'z-zuhûr fî vekâli'd-duhûr* (nşr. Muhammed Mustafa), Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almânî li'l-ebhâsi's-şarkiyye: 2010.

İbn Kâdi Şuhbe, Takiyyüddin Ebûbekir b. Ahmed (ö. 851/1448), *Tabakâtü's-Şâfiyyîn* (nşr. Hâfız Abdülalim Han), Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1986

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâmüddin (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdülkadir Arnaut), Katar: Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 2015.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâmüddin (ö. 774/1373), *Tabakâtü's-Şâfiyyîn* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1993.

İbn Şeddâd, Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali (ö. 684/1285), *El-A'lâkü'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. Yahyâ Zekerîyyâ Abbâre), Dimaşk: Vizâretü's-sekâfe, 1991.

İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf (ö. 874/1469), *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XII, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1929.

İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf (ö. 874/1469), *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müsteyfi ba'de'l-vâfi* I-VII, (nşr. Muhammed Muhammed Emin), Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-âmme li'l-kitâb, 1984.

İbn Tolun, Ebü'l-Fazl Şemseddin Muhammed b. Ali (ö. 953/1546), *el-Kalâidü'l-cevheriye fî târihi's-Sâlihiyye* (nşr. Muhammed Ahmed Dehman), Dimaşk: Matbuatu mecmâi'l-lugati'l-Arabiyye, 1980.

İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Sâlim (ö. 697/1298), *Müferricü'l-kürûb fî ahhâri Benî Eyyûb* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire:1957.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed (ö. 660/1262), *Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut: Dârü'l-fikr.

İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdullah (ö. 736/1336), *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-gurer* (nşr. Hans Robert Roemer), IX, Kahire: Sami el-Hancî, 1960.

İbnü'l-Hâc, Muhammed b. Muhammed el-Abderî (ö. 737/1336), *el-Medhal*, Kahire: Dârü'l-hadis, 1981.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay (ö. 1086/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* (nşr. Abdülkadir Amaut ve Mahmûd Amaut), Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.

İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasan Cemâleddin Ali (ö. 646/1248), *İhbârü'l-ulemâ bi ahhârü'l-hukemâ* (nşr. Abdülmecid Diyab), Kuveyt: Mektebetü İbn Kuteybe, 2001.

İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer (ö. 804/1401), *Tabakâtü'l-evliyâ* (nşr. Nureddin Şerîbe), Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994.

İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl Muhîbuddîn Muhammed (ö. 890/1485), *ed-Dürrü'l-müntehâb fî târîhi memleketi Haleb* (nşr. Yûsuf b. İlyân b. Musa Serkis), Beyrut: el-Matbaatü'l-katolikiyye, 1909.

İmâdüddin İsfahânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Safiyyüddin (ö. 597/1202), *Sene'l-berki's-Şâmî* (nşr. Ramazan Şeşen), Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-cedîd, 1971.

İskenderî, İbn Atâullah Ebü'l-Fazl Tâcüddîn Ahmed eş-Şâzelî (ö. 709/1309), *Letâifü'l-minen* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd), Kahire: Dârü'l-kitâbi'l-Mısırî, 1991.

İybiş, Ahmed, *Dımaşk fî mirât-i rahâlât*, Dımaşk: Dârü'l-kütübi'l-vataniyye, 2009.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Ali b. Ahmed (ö. 821/1418), *Subhu'l-a'sâ fî sinâati'l-inşâ*, Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-âmme, 1963.

Karamustafa, Ahmet T., *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Middle Period 1200-1550*, Salt Lake City: University of Utah Press, 1994.

Karamustafa, Ahmet T., *Sufism; The Formative Period*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.

Kazvinî, Zekerîyyâ Muhammed b. Mahmud (ö. 682/1283), *Asâru'l-bilâd ve ahhârü'l-ibâd*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1997.

Keyânî, Muhsin, *Hankahlar Tarihi* (çev. Ali Ertuğrul ve Süleyman Gökbulut), İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.

Knysh, Alexander, *Islamic Mysticism A Short History*, Themes in Islamic Studies, v:1, Brill: 2000.

Kutlu, Sönmez, "Kerrâmiyye", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerramiyye>.

Kürd Ali, Muhammed (ö. 1372/1953), *Hitatu's-Şâm*, Dımaşk: Mektebetü'n-nûrî, 1983.

Lebniyye, Bûrân Tahir, “el-Hânkâvât ve'z-zevâyâ'd-Dımaşkiyye zemene salâtîni'l-Memâlîk (658-922/1259-1516)”, (Doktora Tezi, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye), Amman: 2004.

Little, Donald P., “The Nature of Khanqahs, Ribats, and Zawiyas under the Mamluks” *Islamic Studies Presented to Charles J. Adams* (ed. Wael B. Hallaq-Donald P. Little), Leiden: Brill, 1991, s. 91-105.

Mahfûz, Muhammed, *Kitâbü Terâcimi'l-müellifin et-Tûnisiyyîn*, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1994.

Makdisi, George, “Madrasa and University in the Middle Ages”, *Studio Islamica*, no: 32, sayı XXXII, 1970, s. 255-264.

Makdisi, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim* (çev. Ali Hakan Çavuşoğlu ve Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.

Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî (ö. 1041/1632), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelûsi'r-ratîb* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut: Dâr-u Sadr, 1997.

Malamud, M., “Sufi organizations and structures of authority in medieval Nishapur”, *Sufism* (ed. Lloyd Ridgeon), London: Routledge, 2008, s. 212–230.

Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), I-V, London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2013.

Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *Kitâbü'l-mukaffa'l-kebîr* (nşr. Muhammed Ya'lavî), Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1987.

Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *Kitâbü's-sülûk li-marifeti düveli'l-mülûk* (nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde), I-II, Kahire: Lecnetü't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1941.

Malatî, Zeynüddin Abdülbâsit b. Halîl (ö. 920/1514), *Neylû 'l-emel fî zeyli 'd-düvel* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2002.

Mansur, Ahmed Subhi, *et-Tasavvuf ve 'l-hayâtü 'd-dîniyye fî Mısre 'l-Memlûkiyye*, c. I-III. Kahire: Merkezü'l-mahruse li'l-buhûs, 2002.

McGregor, Richard J.A., “Notes on the Literature of Sufi Prayer Commentaries”, *Mamluk Studies Review*, 17 (2013), s. 199-212.

McGregor, Richard J.A., *Sanctity and Mysticism in Medieval Egypt: The Wafa Sufi Order and the Legacy of Ibn 'Arabi*, Albany: State University of New York Press, 2004.

Mehmet İpşirli, “A Preliminary Study of The Public Waqfs of Hama and Homs in The XVI. Century”, *Studies on Turkish-Arab Relations*, İstanbul, 1986.

Mehrevânî, Ebûbekir el-Hatîb Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Mehrevâniyyât/ el-Fevâidü 'l-müntehabe es-sihâh ve 'l-garâib* (nşr. Saûd b. İyd b. Umeyr), Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyyetü bi'l-Medîneti'l-Münevvera, 2002.

Münzirî, Zekiyyüddîn Ebû Muhammed (ö. 656/1258), *et-Tekmiletü li-vefeyâti 'n-nakale* (nşr. Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref Mürî (ö. 676/1277), *Muhtasaru Sahîh-i Müslim* (nşr. Abdülhamîd Muhammed ed-Dervîş ve Abdülalîm Muhammed ed-Dervîş), I-II, Suriye: Dâru'n-nevâdir, 2010.

Nicholson, Reynold Alleyne, *Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1921.

Nuaymî, Ebü'l-Mefahir Muhammed b. Ömer (ö. 927/1521), *ed-Dâris fî târîhi 'l-medâris* (nşr. Cafer el-Hasenî), Kahire: Mektebetü's-sekafeti'd-dîniyye, 1988.

Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Abdulvehhâb (ö. 733/1333), *Nihâyetü 'l-ereb fî finûni 'l-edeb*, Kahire: Dârü'l-kütüb ve 'l-vesâiki'l-kavmiyye, 2002.

Omer, Spahic, “From Mosques to Khanqahs”, *Kemanusiaan*, 21 (2014), s. 1-19.

Özel, Ahmet Murat, *Hikâyem Ne Tuhaftır: Ebu'l-Hasan Eş-Şüşterî'nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Özel, Ahmet Murat, *İbn Atâullah el-İskenderî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Özkan, Halit, *Memlüklerin Son Asrında Hadis, Kahire 1392-1517*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

Purcevâdî, Nasrullah, *Dû Muceddid: Pejoheşhâyi derbârei Muhammed Gazali ve Fahr Razi*, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişkâhi, 1925.

Rızk, Asım Muhammed, *Hankavâtu's-sûfiyye fî Mısır fî'l-asrayni'l-Eyyûbî ve Memlûkî 567-923 /1171-1517*, Kahire: Mektebetu Medbuli, 1997.

Rızk, Asım Muhammed, *Hankavatu's-Sufiyye fî Mısır fî'l-asri Devleti'l-Memaliki'l-Burciyye (787-920/1385-1516)*, Kahire: Mektebetu Medbuli, 1997.

Richard, McGregor, "The Problem of Sufism", *Mamluk Studies Review*, 13 (2009), s. 69-83.

Sabra, Adam, *Poverty and Charity in Medieval Islam: Mamluk Egypt, 1250-1517*, Cambridge: Cambridge University, 2000.

Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek (ö. 764/1363), *Ayânü'l-asr ve avânü'n-nasr* (nşr. Ali Ebû Zeyd), Beyrut: Dâru'l-fikr, 1998.

Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (nşr. Hellmut Ritter), Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-cedîd, 1983.

Saîd, Abeer Inayat, "Hânkâhâtu Mısır hattâ nihâyeti asri'l-Memâlîki'l-Bahriyye 648-784h/1250-1382m", *Külliyetü't-terbiyeti İbn Rüşd*, Câmiatü Bağdad, 2012, s. 1455-1485.

Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları* (çev. Ergun Kocabıyık), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *ed-Dav'ü'l-lâmi li ehli'l-karni't-tâsi*, Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *et-Tibrü'l-mesbûk fî zeyli's-sülûk*, Kahire: Mektebetü'l-külliyâti'l-Ezheriyye.

Shoshan, Boaz, *Popular Culture in Medieval Cairo*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Sübkî, Ebû Nasr Taceddin (ö. 771/1370), *Muîdu'n-niâm ve mubîdu'n-nikâm*, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1986.

Sübkî, Ebû Nasr Taceddin (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* (nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Kahire: İsa el-el-Bâbî el-Halebî, 1964.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâleddin (ö. 911/1505), *Hüsni'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire* (nşr. Ali Muhammed Ömer), I-II, Kahire: Mektebetü'l-hancî, 2007.

Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), *Kitâbü'l-Asl* (nşr. Muhammed Boynukalın), Beyrut: Dâr-ü İbn Hazm, 2012.

Şüştîrî, Ebü'l-Hasan Ali el-Endelüsî (ö. 668/1269), *er-Risâletü's-Şüştîriyye* (nşr. Ebû Osman Sa'd b. Ahmed), Dârülbeyza: Dârü's-sekâfe, 2004.

Tabbaa, Yasser, *Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1997.

Torsten, Wollina, "Between Beirut, Cairo, and Damascus: Al-amr bi-al-ma'rûf and the Sufi/Scholar Dichotomy in the Late Mamluk Period (1480s-1510s)" *Mamluk Studies Review*, 20 (2017), s. 55-92.

Touati, Houari, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşısının Antropolojisi* (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Trimingham, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, London: Oxford University Press, 1971.

U. Vermeulen ve D. De Smet (ed.), *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, Leuven: Peeters Publishers, 2016.

Udfuvî, Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Cafer b. Saleb (ö. 748/1347), *et-Tâliu's-saîdü'l-câmi esmâe nücebâi's-Saîd* (nşr. Sa'd Muhammed Hasan) Kahire: ed-Dârü'l-Misriyye li't-telif ve't-tercüme, 1966.

Uludağ, Süleyman, “Sefer”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sefer--tasavvuf> (Erişim Tarihi:15.08.2020).

Vâdiâşî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Câbir (ö. 749/1348), *Bernâmecü'l-Vâdiâşî* (nşr. Muhammed Mahfûz), Beyrut: Dârü'l-Mağribi'l-İslâmî, 1980.

Yâfiî, Afîfüddin Abdullah b. Esad (ö. 768/1366), *Mirâtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fî marifeti havâdisi'z-zaman* (nşr. Abdullah Muhammed el-Cüburî), Beyrut: Müessestü'r-risâle, 1984

Yazıcı, Tahsin, “Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-said-i-ebul-hayr> (Erişim tarihi: 26.09.2020).

Yılmaz, Harun, “Meşîhatuşşüyûh'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hanka: Sa'îdü's-Süadâ ve Siryâkûs”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34 (2014), s. 1-21.

Yılmaz, Harun, *Zengî ve Eyyûbî Dimaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347), *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (nşr. Beşşâr Avvâd Marûf), Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2003.